

УЖ

Український журнал

10 | 2009

ціна 30 Kč

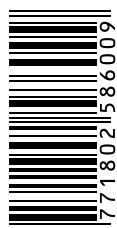


Тема:

ДВА МОНОЛОГИ



10



9 771802 586009



Автор: Федор Віщю, Прашів, Словаччина

* Я навіть не боюсь повернення тоталітарного режиму. Адже Бог найкраще знає, що я був завжди добрим комуністом



Фото:
Петро Андрусечко

вдома на чужині

- 8 Ростислав Крамар
Варшава без щита, Київ із розхристаним адвокатом
- 9 Лубош Палата
Два листи і один телефонний дзвінок

гості

- 10 Константи Геберт:
„Те, що євреї закидають Польщі як державі,
у випадку з Україною стає звинуваченням
українців як народу”



Про українсько-єврейські чи навіть польсько-єврейські стосунки дискутують з єврейського боку не євреї з сучасної Польщі чи України, а передовсім нащадки тих, хто мусив з Польщі чи України втікати. Власне це й зумовлює їхню оцінку і спосіб сприйняття проблеми.

тема: два монологи

- 16 Іза Хруслінська
Як пояснити непоясниме
- 20 Іза Хруслінська
Midrasz
- 22 Агнешка Сабор
Простір „звикання”
- 23 Леонід Фінберг
Єврейська спадщина в Україні
- 24 Іван Дзюба:
„Нас об’єднало почуття протесту
проти несправедливості”
- 26 Йосиф Зісельс
Матриця ідентичності українських євреїв
- 28 Ростислав Крамар
Пам’ять з різних боків муру
- 30 Олександр Бойченко
„Тризуб” ім. Ю. Штроопа
- 32 Ярослав Грицак:
„Вміння відрізнити юдофобію від антисемітизму
дає нам ключ до розуміння української специфіки”



Я вважаю, що перед тим, як занурюватися в складні з’ясування чи підрахунки, українські історики повинні визнати, що українці вписали до історії світового антисемітизму декілька не надто приємних, а іноді й кривавих сторінок.

„Український журнал”
www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний
місячник для українців у Чехії, Польщі
та Словаччині
№ 10 (50), 2009, рік четвертий

Видав: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія:

Прага – Ленка Віх (головний редактор),
Богдан Колчак, Валентина Люля,
Інна Біланін, Івана Грешлик, Богдан
Зілінський, Рене Кочік, Яна Леонтієва
Варшава – Ростислав Крамар,
Петро Тима, Анна Коженювська-Бігун,
Ярослав Присташ
Пряшів – Олесь Мушинка
Київ – Богдана Матіяш,
Петро Андрусечко

Коректор: Надія Іздрік
Художнє оформлення
та верстка: Ондра Гулеш
Дистриб’ютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового
сприяння Міністерства культури ЧР
та Міністерства закордонних справ
України

За достовірність викладених фактів
відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право
не у всьому погоджуватися з думками
і поглядами авторів, скорочувати
матеріали і виправляти мову.
Рукописи не повертаються.

Реєстрація: MK ČR E 16026
ISSN 1802-5862

- 35 Ярослав Грицак
Чи УПА брала участь у погромах,
а чи допомагала рятувати євреїв?

з краю

- 37 Петро Андрусечко
Поле бою перед (вирішальною?) битвою



Щодо президента, то після перерви Віктору Ющенку варто продовжити політичну діяльність і нарешті спробувати створити нормальну політичну партію, очоливши її. Як показує приклад Леоніда Кравчука та інших колишніх президентів, вони стануть цікавими вже після свого президентства.

- 39 Володимир Фесенко
Драматичність чи домовленості в кулуарах?
- 40 Олександр Палій:
„Свобода, рівність, братерство,
якщо Росія не проти“

культревію

- 44 Віра Вовк:
„Сьогоднішня Україна схожа на Бразилію:
егоїзм, корупція, ліньство...“
- 46 Віра Вовк
Біла дівчина
- 47 Олег Коцарев
Кам'яне містечко з костелом,
парком і „богинєю-жабою“
- 48 Марко Роберт Стех
Форма як зміст
у прозі Костецького
- 48 Ігор Костецький
Тобі належить цілий світ
Притча вдареного по голові німця
- 52 Микола Скиба
Інтимний пафос Ігоря Гайдая



Це постмодерна, але дуже щира гра, яка повертає нас до витоків фотографії, в той стан зачудування моментом, коли ось-ось „вилетить пташок“ і звичайна мить, наповнившись небуденним сенсом, стане Історією.

- 54 письменницька колонка
Тарас Прохасько
Карпати
- 55 Тамара Злобіна
Громадяни
- 56 рецензії та анотації
- 62 музика



Наш читачу!

➤ Перший чеський советолог, історик і публіцист Ян Славік, який мав клопоти зі всіма режимами, що прокотилися його життям, спереважався зі своїми колегами та вчителями зокрема й про те, який історик є найкращим. На його думку, щоб бути добрим істориком, недостатньо все життя проводити в архівах і вивчати старі документи. Адже для кінцевого результату роботи науковця вирішальним завжди буде його життєвий досвід та ідеали, в які вірить. І тому затятий католик ніколи не напише справедливо про гуситів, радянська людина – про ..., антисеміт – про ... і так далі. Дві історичні роботи, інспіровані однією темою, ніколи не будуть однаковими. Славік був свідомий того, що об'єктивних історичних праць зазвичай не буває. Аби написати кращу історію треба, на його думку, просто бути людиною кращою, ніж твій попередник.

Я думаю, він мав на увазі, що справжній історик, як і автор романів, повинен любити всіх своїх персонажів. Лише тоді він зможе представити своїх героїв зі всіма їхніми гріхами й чеснотами.

„Два монолози“ – так ми назвали тему жовтневого числа „Українського журналу“, бо саме так наразі виглядає дискусія щодо українсько-єврейських взаємин. Хоча, якщо подивитися на історію ХХ століття, то в Україні, здається, таких монологів може бути значно більше. В кожному разі, ми чекаємо на справедливих істориків і в цьому питанні – на тих добрих людей, які зрозуміють і пояснять мотивації та вчинки різних сторін. А ми натомість пропонуємо вашій увазі декілька матеріалів, які зможуть прояснити деякі питання цієї складної історії. Як приклад діалогу, котрий Україні вкрай потрібний, ми пропонуємо і польсько-єврейські дискусії. Відтак у номері знайдете надзвичайно цікаву розмову з публіцистом Константином Гебертом, статтю Ізи Хруслінської „Як пояснити непояснене“. Свою думку про українсько-єврейські стосунки висловлюють історик Ярослав Грицак та Іван Дзюба. Є ще багато важливих аспектів, не охоплених цим номером журналу, але до цієї теми ми збираємося звертатися частіше. Не задля дружби народів, а радше задля власної гігієни. Дякуємо нашим партнерам із Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства в Києві та редакції журналу „Мідраш“ за допомогу в підготовці номеру.

Handwritten signature: P. P. P.

Афера чеських дипломатів в Україні

► Чеська антикорупційна поліція, правдоподібно, перевіряє законність дій працівників київського посольства та львівського генконсульства Чехії при видачі віз громадянам України. Об'єктом уваги мали стати посол Чехії в Україні Ярослав Башта та генеральний консул у Львові Ладіслав Граділ, нині вже колишній.

Почати розслідування спричинила заява 163 українців, які подали на Чеську Республіку до чеського суду, вимагаючи від неї матеріальної компенсації за „нестандартну бюрократичну процедуру“, а саме за те, що за телефонне замовлення відвідин львівського консульства їм довелося заплатити 310 крон (18 доларів) приватному чеському агентству, вибраному посольством без конкурсу.

Вияток з невідомих причин було зроблено лише для України. МЗС Чехії від коментарів утримується. А антикорупційна поліція в Празі заявила, що на даний момент інформацію про розслідування справи ані не підтверджує, ані не спростовує.

Український народний дім знову став українським

► 3 вересня Міська рада міста Перемишля прийняла рішення повернути Український народний дім українській громаді Перемишля.

Засідання ради проходило в скандальній атмосфері. Один з міських депутатів, що належить до правих політичних сил, протестував проти віддачі будинку українцям і за позитивне вирішення справи вимагав подібного жесту львівської влади щодо польської громади у Львові, намагаючись тим самим громадян Польщі української національності та українських громадян польської національності в Україні використати як політичних заручників. Крім того, він вийшов поза повноваження самоврядної структури влади, надаючи їй компетенції МЗС. Після голосування депутат оголосив протестне голодування.

Українці Перемишля намагалися повернути свою власність з 1956 р. Наразі будинок формально належить державі, але, ймовірно, до кінця року буде переданий українській

громаді і Український народний дім нарешті знову стане ...українським.

Ярослав Присташ, Варшава

Сейм Польщі засудив агресію СРСР 1939 року

► Сейм Польщі, у зв'язку з 70-ю річницею нападу Радянського Союзу на Польщу 17 вересня 1939 року, схвалив заяву, в якій засудив цю агресію.

В заяві Польщу названо „жертвою двох тоталітаризмів: нацизму та комунізму“, а розстріл польських офіцерів радянським НКВС навесні 1940 року – „військовим злочином з ознаками геноциду“.

„17 вересня 1939 року війська СРСР без оголошення війни напали на Польщу, порушуючи її суверенність та ламаючи основи міжнародного права. Підставою для агресії Червоної Армії став пакт Ріббентропа–Молотова від 23 серпня 1939 року між СРСР та гітлерівською Німеччиною. Таким чином було вчетверте поділено Польщу“, – сказано в заяві.

Депутати також нагадали, що від тодішніх дій радянської армії постраждали не лише поляки, а й прибалтійські держави, Фінляндія та Румунія.

„Архіпелаг Гулаг поглинув мільйони людських життів усіх народів цього регіону, в тому числі багатьох громадян СРСР. Організація системи, тривалість та масштаби цього явища надали тим злочинам, у тому числі й катинському, ознак геноциду“, – підкреслено в заяві.

Польські депутати закликають „до польсько-російського поєднання на основі історичної правди“ і пропонують відмовитися від замовчування чи фальшування історичних фактів.

Текст цієї заяви викликав у Польщі бурхливі дискусії серед політиків, які майже три тижні не могли дійти згоди в оцінці заяви.

Найбільша опозиційна партія „Право і справедливість“ домагалася назвати Катинський злочин „геноцидом“, натомість правляча „Громадянська платформа“ намагалася пом'яшити формулювання, аби не ускладнювати й без того непрості стосунки з Росією.

Департамент інформації та преси МЗС Росії у своєму коментарі назвав резолюцію Сейму Польщі такою, що завдає шкоди польсько-російським відносинам.

За інформацією МЗС РФ, позиція Росії на „неоднозначні“ сторінки історії стосунків між країнами була викладена в ході недавнього візиту прем'єр-міністра Росії Володимира Путіна до Польщі, в т.ч. у його статті, опублікованій 31 серпня в „Газеті виборчій“.

„У нашому розумінні, це був ясний сигнал про готовність Росії до вибудовування з Польщею конструктивних, відносин взаємної поваги, у т.ч. зі складних історичних питань“, – зазначають у російському зовнішньополітичному відомстві.

Англійський Оскар Шиндлер

► З Оскаром Шиндлером порівнюють нині столітнього британця Ніколаса Вінтона, який будучи звичайним урядовцем, з березня по серпень 1939 року організував вісім перевезень переважно єврейських дітей з Праги до Лондона. Таким чином урядовець „на канікули“ поселив у британських родинах 669 дітей, які, на відміну від їхніх батьків з Протекторату Чехія і Моравія, уникли депортації до нацистських концтаборів і камер смерті. 1 вересня „діти Вінтона“ з'їхалися до Праги, щоб відкрити пам'ятник Вінтону та відзначити 70-річчя своєї подорожі її повторенням. Поїзд у західному напрямку вирушив з того самого першого перону, що й колись, і на якому тепер встановлено пам'ятник. На жаль, щастя цих 669 врятованих обійшло 200 їхніх ровесників, для яких Ніколас Вінтон також приготував усе необхідне, однак їхній поїзд, запланований на 3 вересня, німці скасували. Почалася війна.

Про подвиг Вінтона не було відомо аж до 1988 року, бо він нікому про це не розповідав. Про організатора перевезень нічого не знали й самі діти. Все змінилося, коли дружина пенсіонера знайшла вдома документи з 1939 року і попросила істориків з ними розібратися.

-бк-

Пам'ятник не відкрили

► Український та польський президенти не взяли участі у відкритті пам'ятнику українцям, які були вбиті вояками Армії Карйової, 10 вересня 1944 року у селі Сагринь на Люблянщині (Польща). Урочистість

було заплановано на 8 вересня, але напередодні цієї події польська сторона скасувала участь Качинського. За польським колегою свою присутність у Сагрині скасував і український президент.

Така зміна планів була зумовлена тиском польської спільноти й тим, що польський президент вже був присутній на подібній акції у 2006 році в Павлокомі, де було вшановано кілька сотень замордованих у 1945 році українців. Крім цього, поляки хочуть сперше почути рішучу позицію української влади стосовно Волинської трагедії – а точніше, засудження масових вбивств поляків зі сторони УПА. Пам'ятник планують відкрити до кінця року.

-вл-

Чеський газ в Україні

➤ Чеська приватна компанія „Veteks” має намір використовувати українські підземні сховища газу (ПСГ) для закачування свого ресурсу. Це питання розглядалося 17 вересня в рамках засідання українсько-чеської комісії з економічної співпраці під головуванням міністра промполітики України Володимира Новицького і заступника міністра промисловості й торгівлі Чехії Мілана Говорки. На першому етапі йдеться про 500 млн. кубометрів газу, придбаного в Росії. Чехія також зацікавлена в участі у модернізації української газотранспортної системи (ГТС).

Всі на стадіон

➤ Відкриття стадіону „Донбас-Арена” в Донецьку супроводжувалося гучною медіа-кампанією. Ще б пак: на відкритті сама Бейонс буде, будова коштувала 400 млн. доларів, стадіон вміщає 50 тисяч глядачів і має близько 200 туалетів. Стадіону такого рівня в Україні більше немає. Подивитися на це прийшли не лише прості смертні.

У VIP-ложі були всі. Колись непримиренні опоненти тепер сиділи поруч – подружжя Януковичів, Володимир Литвин, президент Віктор Ющенко, його дружина Катерина, а біля неї – нардеп і господар стадіону Ринат Ахметов. Юлія Тимошенко зі свитою сиділа в іншій ложі. Але люб'язно спілкувалася з Ахметовим і Борисом Колесниковим і дозволяла вести себе за ручку по сходах.

Відразу пригадалися президент-

ські вибори 2004-го. Коли ці ж люди не те, що в одному ряду сидіти, вони одне одному готові були очі видерти. Пам'ятаєте „бандитам – тюрми”, „наколоті апельсини”, „вони вкрали ваші голоси”, „фашисти”? І раптом – сидять рядочком, посміхаються, одне одному руки потискають, вітають... Це вже не вперше, і начебто до цього вже звикли. Вперше, звичайно, було дивно, коли президент Ющенко, невдовзі після інавгурації, покликав на круглий стіл таких олігархів, як Віктор Пінчук, Ринат Ахметов, брати Суркіси та інших. Замість прокуратури – до президента. Пізніше такі посиденьки в президента й традицією стали. Основне – правильно пояснити, мовляв, треба думати про економічний розвиток країни.

Але цього разу, як тільки оголосили, що слово надається президентові України, з трибун почали свистіти.

Початок виступу супроводжувався таким самим незадоволеним гулом. Лише коли Ющенко почав хвалити донецчан, стадіон, футболістів і подякував Ахметову, він зірвав оплески.

Та, на жаль, навіть такий холодний прийом мало що змінить в існуючій ситуації. Українські політики тільки перед телекамерами, звинувачують одне одного в корупції, і б'ються в груди, що будуть добиватися правди заради народу. Насправді ж вони їздять разом на полювання, мають спільні підприємства, ходять одне до одного на дні народження, цілуються при зустрічі і ручкаються, наче найкращі друзі, а не затяті політичні вороги. І при всьому цьому їм глибоко начхати, що про них думає отой народ, слугами якого вони начебто є. Разом їх багато – їх не подолати.

Валентина Люля, Прага



КИЇВ
та інші міста України
від 9 381 крон

МОСКВА від 6 899 крон
БАКУ від 7 778 крон
ТБІЛІСІ від 7 678 крон
АЛМАТИ від 7 803 крон
ДЕЛІ від 11 568 крон
ПЕКІН від 12 385 крон
БАНГКОК від 12 459 крон

Зараховано всі такси та збори

Офіс у Празі:
Husova 5
110 00 Praha 1
Тел.: + 420 224 248 828
+ 420 776 676 709
e-mail: aerosvit.prg@volny.cz

Каса в аеропорту:
Тел.: + 420 220 115 332

АероСвіт  **AeroSvit**
www.aerosvit.com

Варшава без щита, Київ із розхристаним адвокатом

► Неприємно усвідомлювати, що сусід, із яким маєш кепські стосунки, почуває себе дедалі впевненіше, а до того ж отримав чергову нагоду позловтішатися з твоїх невдач. Та мимоволі зітхаєш із полегшенням, коли такий сусідонько опускає націлену на тебе з-за паркана дубельтівку. Приблизно так можна передати змішані відчуття тієї частини поляків, які позитивно оцінили новину про нерозміщення на території Польщі і Чехії американської протиракетної системи оборони (ПРО). Цей сегмент польського суспільства переконаний, що рішення Вашингтону, оголошене 17 вересня, послаблює напругу в стосунках з Росією, яка готова була наїжачитися проти Польщі балістичними ракетами.

За даними опитування, проведеного на замовлення впливової газети „Rzeczpospolita“, 48 відсотків анкетованих поляків задоволені тим, що протиракетного щита на польській землі не буде. Ще більше (58 відсотків) вважають, що його відсутність ніяк не вплине на стан безпеки країни. Водночас значна частина опитаних суворо оцінює інші аспекти цієї події. Відмова від ПРО, – переконані вони, – це програш польської дипломатії, передусім у протистоянні з Росією.

„Єдина столиця, де тепер тріумфують, – скрушно зауважують у місті над Віслою, – Москва“.

Грім із не зовсім ясного неба

Розмови про те, що США можуть переглянути свій план розміщення в Європі ПРО, точились у Польщі не перший місяць. Утім, до останнього моменту в дискусіях на цю тему домінувало переконання, що кінцеве рішення американці приймуть нескоро. Більше того, прихильники розміщення протиракетної системи, попри не надто оптимістичні прогнози скептиків, завзято твердили: „Щит буде!“. Характерний приклад – спеціальна рубрика на популярній інтернет-вітрині gazeta.pl, присвячена темі ПРО і побудована за принципом „питання-відповідь“. Під запитанням „Чи американці можуть відмовитися від спорудження щита?“ ще й тепер можна прочитати: „Американці, як правило, дотримуються договорів“.

Не дивно, отже, що повідомлення про рішення США для переважної більшості поляків стало неабиякою несподіванкою.

Щодо політиків, то ефект несподіваності можна порівняти хіба з громом серед ясного неба. Мабуть цей грім не був би настільки оглушливим, якби не фатальний збіг обставин: дата оголошення Вашингтоном свого рішення. 17 вересня – день, що записаний у польській історії кольором жалоби. Саме цього річ сумну дату вторгнення у 1939-му на територію Речі Посполитої радянського війська відзначали з підкресленою скорботою. Вперше, з часу повалення в Польщі комунізму, рік, що закінчується дев'яткою, припав на каденцію президента правих переконань. Лех Качинський, відомий своїм трепетним ставленням до дат національної мартирології, надав 70-літтю „золотого вересня“ виміру загальнонародного дня скорботи. Особистою присутністю та промовою біля варшавського пам'ятника Полеглим на Сході, президент неабияк підняв статус цих щорічних відзначень. І треба ж такому статися, що саме в той день, коли Польща занурилась у спогади й рефлексії, спричинені роковинами національної катастрофи, надійшла неочікувана вістка з Вашингтона.

Дивіденди на поразці

Серед коментарів, які негайно посилалися з усіх медіа, виразно бракувало висловлювань представників уряду, а передовсім його голови Дональда Туска. Предостатньо натомість було вкрай критичних голосів з опозиційних йому політичних середовищ, зокрема й з оточення президента.

Судячи з мовчання прем'єра, яке підозріло затягувалось, а також із непереконливих пояснень міністра закордонних справ Радослава Сікорського, в уряді запанувала розгубленість. Запевнення міністра в тому, що нічого поганого для Польщі не сталося, радше навпаки, лише роздражнювали політичних опонентів партії влади. Й без того напружені стосунки правоцентристської урядової коаліції та сформованої лівими президентської вертикалі ввійшли у чергову фазу ускладнен-

ня. „Йшлося ж не тільки про щит, – докоряє прем'єрові віце-шеф Бюро національної безпеки Вітольд Ващиковський, – а про цілий комплекс гарантій національної безпеки“.

„Де був Туск у ніч на 17 вересня, коли з ним хотів розмовляти Обама? – обурюється Роман Карський, опозиційний політик. – Спав? Пив?“ „А може, грав у футбол?“ – допикають прем'єрові праві, натякаючи на його спортивне захоплення. „Мабуть поряд не було перекладача“, – висловила свій здогад соціал-демократка Йоланта Шиманек.

Критикуючи уряд, праві та соціал-демократи як ніколи були однастайними. З протилежних боків політичного спектру лунали голоси про поразку уряду, сформованого правоцентристською „Громадянською Платформою“. Дехто поспішив заявити, що кабмін Туска повинен піти у відставку. Мовляв, треба відповідати за втрату Польщею ролі важливого гравця на європейській політичній сцені. Павел Коваль, депутат Європарламенту від пропрезидентської партії „Право і Справедливість“ нагадав про те, як довго польський уряд торгувався зі США щодо умов розміщення протиракетного щита. Він упевнений: „На рішення Обами мала вплив нерішучість Туска!“. Пригадали голові кабміну й невдало вибрану дату для передачі американцям додаткових вимог. У 2008-му варшавські бюрократи не знайшли „кращого“ дня для неприємної процедури, аніж ... 4 липня – День незалежності США.

Щодо одного з найбільших ентузіастів ПРО, президента Л.Качинського, то він переконаний: „Жодні запевнення в тому, що ситуація покращилась, а не погіршилась, нічого не дадуть. З точки зору Польщі – це дуже погана подія“.

Судячи з висловлювань політиків лівоцентристського „Союзу лівих демократів“, там не знехтували нагодою заробити якомога більше політичних дивідендів на роздмухуванні скандалу. Попри те, що СЛД ніколи не був палким прихильником американського щита, на горіхи від нього дісталось як урядові, так і „проамериканській“ ПіС. Мовляв, уряд здивований рішенням США, отже там або дипломати погані, або ж Америка

не вважає Польщу солідним партнером, хоч у цьому переконувало оточення Л. Качинського.

Тож на кого тепер можна розраховувати?..

Пригасити прихистати спробував авторитетний у Польщі американський політолог польського походження Збігнєв Бжезінський. Появу рішення щодо ПРО неfortunного 17 вересня він пояснив звичайною бюрократичною недбалістю. Коментуючи ситуацію, політолог наголошував на тому, що для американців протиракетний щит ніколи не був антиросійським проектом, та поляки розуміли це інакше.

А що ж на все це рядові польські громадяни? Світові медіа, стежачи за польською реакцією на американське рішення, неодноразово цитували газету „Факт“, що видається у Варшаві. 18 вересня це видання побачило світ з таким-от заголовком на першій сторінці: „Зрада! США продали нас Росії!“. Автор резонансного тексту, зокрема, запитує від імені усіх поляків: „За що наші солдати гинули в Іраку?“. В іншому місці він безпеліційно заявляє: „Тепер можемо знову розраховувати тільки на себе“. Здається, на непольського читача текст зробив набагато сильніше враження, ніж на читачку аудиторію в РП. Чому? В Польщі нікому не треба пояснювати, яку саме нішу займає це аж занадто кольорове видання...

Однозначно, що польська громадська думка поділена. Принаймні для половини поляків розміщення ПРО на їхній землі було б серйозною загрозою безпеці держави. Та з іншого боку, досить багато поляків ніяк не готові повірити в те, що зголоднілий російський ведмідь, хапнувши за пальці, не вхопиться й за простягнуту йому назустріч руку...

У всій цій ситуації довкола протиракетного щита є ще один, менш помітний аспект. Невщухаючі чвари серед польських еліт ослаблюють позицію Польщі як гравця у світовому політичному клубі. А це, своєю чергою, не може не відбитися на її амбіціях бути європейським адвокатом України. Я не переконаний, що саме для Варшави наслідки її опускання в „третю лігу“ будуть найдошкульнішими...

Ростислав Крамар, Варшава

Два листи і один телефонний дзвінок

» „Не люблю річницю“, – сказав колись один із заступників шеф-редактора нашої газети. Річницю у другій половині цього року в Центральній Європі дійсно багато. Особливо важливими є дві – 1939 та 1989 років. Коли я нещодавно відвідав польське місто Гданськ, побачив там плакат, на якому було змінено лише одну цифру – трійку перемальовано червоною барвою на вісімку.

Про першу річницю впродовж минулих тижнів писалося багато. Історія не дарма називається слугою політики – у випадку подій сімдесятилітньої давності її використовували у найрізноманітніших цілях. Конференції, книги, статті та документальні фільми не додали багато нових фактів. І чим менше було нових фактів, тим більше з'являлося нових інтерпретацій.

А на пам'ятних урочистостях, присвячених початку війни, у Гданську, де першого вересня зібралася вся Європа, – з Росією, але без Сполучених Штатів, – вражало те, наскільки мало згоди можуть досягнути притомні державні представники і політики.

Слова польського прем'єра Дональда Туска про те, що радянські воєнки принесли Польщі та Центральній Європі звільнення від нацистів, але не свободу, бо її вони самі не мали, роздратували і росіян, і Захід.

Нашу історичну суперечку з сьогоднішньою Москвою Західна Європа не розуміє. Вона не мала безпосереднього досвіду сталінізму, та й тепер є настільки віддаленою від Росії, що може дозволити собі плекати ілюзії щодо неї.

Однак ілюзії залишилися не у всіх. На щастя для нас, чверть німців мала прямий досвід панування Кремля. Саме вони, на чолі з колишніми антикомуністичними дисидентами, написали наприкінці серпня відкритого листа, адресованого передусім полякам, проте, зрештою, нам усім.

Вони нагадали в ньому один забутий факт, а саме, що німці розпочали війну, в результаті якої Сталін отримав можливість великого походу на Центральну Європу. Через це половина континенту потрапила у залежність від злочинного комуністичного тоталітаризму. Жодний з народів нашої частини континенту, за винятком, можливо, чехів (хоч і в цьому випадку є свої нюанси), не обрав комунізм добровільно. Всім він був нав'язаний силоміць сталінським СРСР. Німці вже вибачились практично за все, що скоїли за часів Другої світової війни. Але відповідальність за те, що відкрили комуністичній диктатурі шлях до Центральної та Східної Європи, взяли на себе вперше. Під листом, текст якого був опублікований в польських газетах, підписалися відомі особи німецької політичної сцени. Однак найважливішого підпису – підпису канцлера Німеччини Ангели Меркель, – там не було. Це б не зашкодило, якби Меркель першого вересня сказала ці слова у присутності Путіна, Туска, Тимошенко та багатьох інших політиків. Однак нічого подібного не сталося, у Гданську ми стали свідками лише чергового ритуального німецького поспання голови попелом за війну. Про комунізм Меркель не сказала ані слова. Натомість до атаки на історію наприкінці серпня вдалася путінська Росія. Спочатку розпочалась канонада режимних російських істориків, які витягли на світло найабсурдніші звинувачення сталінського стибу – що це Польща готувала разом із Гітлером напад на Радянський Союз, що пакт Молотова–Ріббентропа лише випередив укладення союзного договору між Заходом і Німеччиною, що за Катинь несуть відповідальність німці тощо.

Коли порох осів, у напад перейшов сам Володимир Путін. У великому листі полякам, який мабуть особисто не складав, він допустив, що пакт з нацистами був помилкою, але відразу ж додав, що з Гітлером напередодні війни намагалися домовитись усі. Нагадав полякам, що вони після Мюнхенського договору 1938 року з благословення Гітлера окупували частину Чехословаччини. Провину за Катинь визнав, але одночасно згадав про трагедію радянських воєнків, полонених після „дива на Віслі“. А зміст листа потім повторив і в Гданську. Отож, битву за минуле росіяни виграли. Кілька тижнів по тому виграли і битву за майбутнє, коли американський президент Барак Обама телефонним дзвінком до Праги та Варшави скасував домовленості щодо приходу американців до Польщі та Чехії на бази протиракетної оборони.

Нам, чехам і полякам, залишається лише сподіватися, що це не стане приводом до іншої річниці. Набагато більше схожої на роковини 1939 року, ніж на річницю 1989-го.

Лубош Палата, редактор газети „Лідове новіни“

Константи Геберт: „Те, що євреї закидають Польщі як державі, у випадку з Україною стає звинуваченням українців як народу“

Константи Геберт, польський журналіст, публіцист, перекладач, активно заангажований у справи єврейської меншини Польщі, учасник польської антикомуністичної опозиції в 70-80-х роках. З 1989 року співпрацює з „Газетою Виборчою“ під псевдонімом Давид Варшавський. Геберт — засновник і колишній головний редактор щомісячника „Мідраш“, який спеціалізується на єврейській тематиці, автор багатьох публікацій, присвячених, зокрема, й ситуації в Ізраїлі. Знавець єврейського питання.

З яким багажем ми опинилися на зламі 80-90-х років — у час падіння комунізму й початку трансформації — в стосунках єврейсько-польських, єврейсько-українських, єврейсько-чесько-словацьких? Наскільки замороженими були ці стосунки в період комунізму?

Основний спадок, що його отримали всі народи нашого регіону внаслідок краху комунізму, є незнання. Реакцією на офіційну комуністичну історичну політику була переважно недовіра, незалежно від того, що ця політика пропонувала, отож, залишалися родинні історичні перекази — вони виглядали правдоподібнішими. Недовіра до комуністичної історіографії призводила до того, що навіть правдиві історичні факти (бо такі іноді все ж траплялися), незалежно від їхньої сутнісної цінності, заперечувалися з огляду на джерело інформації. Натомість привабливість родинної історіографії полягала в тому, що її надзвичайно важно перевірити, і в тому, що попри все їй притаманний високий рівень вірогідності. Спроби розхитати її зазвичай закінчуються невдачею. Тож у ситуацію свободи слова ми увійшли ментально неготовими до перегляду історії, особливо історії новітньої.

У 80-і роки існували ще невеликі відмінності між рівнем історичної свідомості в посткомуністичних країнах. Згодом ситуація почала розвиватися по-різному. Відчутно вищий рівень історичної свідомості був у Польщі, ніж у Чехії, а в Чехії — ніж у Словаччині та в Україні. Разом із тим виявилось, що історія надзвичайно переобтяжена політично, і це переобтяження виявилось вагомим, ніж пов'язані з ним сутності. Так, наприклад, повільне прийняття правди про страждання німців, виселених з польських західних і північних територій, або з чеських Судетів (це усвідомлення, якого раніше в колективній свідомості польського чи чеського суспільства не існувало в принципі), формувалося на тлі побоювань — значною мірою перебільшених — німецького реваншизму. Такий самий механізм спрацьовував і стосовно інших подій: достатньо згадати, як поляки реагували на згадки про акцію „Вісла“ або ж *mutatis mutandis*, а українці — на волинські події.

Подібно було з питанням пам'яті про євреїв, яких знищували чи переслідували в цих країнах вже після

війни, коли безпосереднього політичного тиску – що б про це не говорили в 90-х – вже не було. Євреї не існували як політичний суб'єкт, що міг би впливати на події в Польщі, Україні, Чехії чи Словаччині. Натомість праві кола створювали єврейського ворога, оскільки це було зручним знаряддям паралізувати дискусію, якщо вона отримувала небажаний напрямок. Одним словом, у наших головах був великий історичний балаган.

Ви говорите про реакцію суспільства, політиків. Як у цей період реагували історики, чи відбувався подібний балаган також і в середовищі істориків?

Якщо в громадській думці цей балаган тривав достатньо довго, то історіографія впоралася з ним значно швидше. Минуло 10-15 років, і „національні війни“ на історичному полі, в принципі, закінчилися. Найкраще це видно на прикладі польсько-єврейської історії ХХ ст. Ще в середині 90-х років за прізвиськом історика можна було наперед вгадати, що він скаже. Сьогодні ж, хоч і надалі серед істориків тривають серйозні дискусії, проходять вони не лінії етнічної чи релігійної ідентифікації, а скеровані на ідентифікацію з різними історичними школами.

В польсько-українських стосунках, імовірно, що до цього дійде впродовж найближчих 10 років. Вже помітно, що праці більшості польських і українських істориків повертають у бік історичного консенсусу стосовно фактів. Очевидно, що наші інтерпретації цих фактів завжди будуть відрізнятися. Це природне явище. Принципова відмінність полягає не в тому, що в польсько-українських питаннях не було досягнуто консенсусу значного масштабу – він є: проблема в тому, що його приймає менша частина історичних кіл, ніж у випадку польсько-єврейських стосунків.

Якщо ж поглянемо на те, що вивчають діти в школах, то прогрес є бодай у тому, що значно рідше ніж за часів комунізму вони змушені завчати брехню, однак „невигідні“ теми й надалі оминаються. Молодь вивчає історію, не надто здаючи собі справу в тому, що окрім відомостей, які вони вивчають в школах, актуальними залишаються найважливіші питання сучасної історії, особливо ті, що



» стосуються відносин із сусідами. Так, наприклад, діти в Польщі і в Україні майже нічого не знають про те, що питання українських і польських злочинів на „кресах” по обидва боки кордону залишаються відкритими. Мало того, оскільки обидва народи – поляки й українці – мають спільне мученицько-невинне бачення історії, по суті, ніхто взагалі не говорить, що „ми були не лише жертвами переслідувань, але й винуватцями”. І тоді, коли діти стикаються з історичною дійсністю, до якої школа їх не підготувала, вони стикаються не лише з фактами, про які не мають уявлення, але й з контекстом, який цілком суперечить тому, в якому їх виховала школа і сім’я.

Цього року ми відзначаємо 20-у річницю падіння комунізму. Що, на вашу думку, в нашому регіоні, окрім історичних питань, становить важливий елемент протистояння між єврейським середовищем і громадами більшості? В Польщі точиться дискусія про питання реституції майна. Наскільки ці проблеми співвідносні з фактичним станом єврейських середовищ в окремих країнах? Чи це є питанням поррахунків самої більшості, чи радше докори сумління, пов’язані з боргами перед жертвами Голокосту?

Ця ситуація виглядає по-іншому в Польщі, Чехії та Словаччині – і по-іншому в Україні – з дуже простої причини. Тільки в Україні існує жива, помітна єврейська громада. Отже, історична дискусія має суспільного партнера в існуючій єврейській громадськості. В Польщі ж – цілковито протилежна модель. Не існує організованої єврейської громадськості, яка могла би бути партнером в суспільній дискусії. В 39-мільйонній Польщі єврейська громада налічує неповних 10 тис. У Польщі тепер більше буддистів, ніж євреїв. У зв’язку з цим польсько-єврейські суперечки в Польщі є переважно польсько-польськими дискусіями про Польщу. В цьому контексті дуже показовий польський антисемітизм, який значною мірою є демонстративним. Антисемітизм у Польщі має значно менше спільного з дійсною позицією щодо євреїв, а значно більше з уявленнями про Польщу, якої б ми хотіли. Здебільшого, якщо хтось є антисемітом, то він також – євроскептик, прихильник авторитарного прав-

ління, Польщі національної, а не громадянської. Ймовірно, це буде католицький фундаменталіст, не надто освічений і т.п. Достатньо дізнатися, що він думає про євреїв, а решта стане зрозумілим саме по собі. І навпаки, якщо хтось не антисеміт і виступає проти антисемітизму, то він, як правило, проєвропейськи налаштований демократ, прибічник громадянської Польщі, а якщо віруючий, то є прихильником відкритої церкви тощо.

В Україні все цілком по-іншому, оскільки існує реальна єврейська громада, що має свої інтереси, як і кожна громада. Дискусія на тему антисемітизму обумовлена позицією стосовно існуючої в Україні єврейської спільноти. Звісно, ця спільнота, як і будь-яка інша, є неоднорідною. Одне ставлення – і це розуміло – буде до євреїв з української демократичної опозиції та політв’язнів, і зовсім інше – до євреїв з донецької мафії. Більше того, різниця між Польщею і Україною полягає ще й у тому, що Польща повністю протистояла німцям, в Україні ж були національні колаборантські структури, а в Словаччині – колаборантська держава (Чехія десь посередині), тому всюди різний рівень відповідальності за Голокост. З іншого боку, так само, як поляки говорили про виселення німців, тут також можна сказати: „Не ми за це відповідаємо – це якісь покидьки допомагали німцям ліквідувати євреїв, але Польща як держава і польське суспільство як таке не несуть жодної відповідальності за це”. Однак це не буде правдою, оскільки не все так однозначно: подібно, й не всі українці були прибічниками Гітлера, однак і вони відповідальні за знищення євреїв.

Наскільки, з єврейської перспективи, проблема колабораціонізму є актуальною і якою мірою вона належить до сфери компетенції спеціальних інституцій, які займаються цими питаннями? Йдеться про проблему, що її можна символічно окреслити двома постатями: з одного боку – Іван Дем’янюк, з другого – митрополит Андрей Шептицький. Чи можна говорити про спроби розуміння єврейською стороною правоти української сторони стосовно позиції в часи II світової війни?

Більша частина дискусії відбувається поза межами України чи навіть Польщі, в діаспорі або в Ізраїлі,

що й зумовлює кут зору цієї дискусії. Тому про українсько-єврейські чи навіть польсько-єврейські стосунки дискутують з єврейського боку не євреї з сучасної Польщі чи України, а передовсім нащадки тих, хто мусив з Польщі чи України втікати. Власне це й зумовлює їхню оцінку і спосіб сприйняття проблеми. Майже всі ці люди, які втікали з Польщі чи України, до війни чи після неї, втікали через поважні причини – переслідування, дискримінацію, загрозу бути знищеними, – що неминуче впливає на їхнє формування образу Польщі чи України. Причому образ Польщі в їхніх очах має природну тяглість. У міжвоєнній Польщі посилювалася дискримінація, антисемітизм, відбувалися погроми, існувало т.зв. *getto ławkowe* (гетто за партами), побиття євреїв, а потім, коли прийшли німці, почався Голокост, бо німці бачили, що поляки не заперечуватимуть. А після поразки Німеччини поляки взялися докінчувати німецьку справу післявоєнними погромами. Щоправда, вважається, що у всьому був винен комунізм, але наразі він вже закінчився, а в Польщі й далі існують широкі можливості для антисемітських поглядів, для діяльності ксьондза Янковського, ксьондза Ридзика і Радіо „Марія”. Все це, за бажання, складається у достатньо цілісну картину. Щоб знати, що цей образ неповний, а тому хибний, треба знати про Польщу те, про що іноземцям дізнатися вкрай важко. Зараз ми не говоримо про погляди сучасних єврейських істориків, а лише про погляди єврейської громадськості. Важко закидати єврейській діаспорі чи євреям з Ізраїлю, що в них тенденційне уявлення про Польщу. Воно опирається на факти, а те, що це вибіркові факти, знаємо лише ми – тут, у Польщі. Натомість польська громадськість дуже мало робить для того, щоб показати єврейській діаспорі вибірковість цих фактів. У Польщі після 1989 року відбувалися демонстрації проти всього, що лише можна собі уявити. Але не було демонстрації проти антисемітизму. Не було з тієї простої причини, що ймовірно організатори такої демонстрації знають, що на неї прийшло б 150 осіб, які завжди ходять на різні демонстрації. А факт, що прийшло так мало людей, був би чудовим аргументом, що підтверджував би масштаби польського

антисемітизму. Тому відповідальність за зміни в цьому плані тяжіє над польською громадськістю. Якщо ми не хочемо виглядати так, як виглядаємо, мусимо щось зробити для створення іншого образу.

З оцінкою України ситуація ще гірша. Розповсюджену думку, ніби в Польщі німці влаштували Голокост, бо поляки не заперечували, достатньо легко спростувати, і мені це неодноразово вдавалося. Але у випадку України цей аргумент підсилюється тим, що існували створені німцями національні українські структури, які мали підтримку значної частини українського суспільства Західної України. Це ще більше посилює образ України як держави, що несе свою частку відповідальності за Голокост. Але справа в тому, що українська держава є щойно створеною, тому те, що євреї закидають Польщі як державі, у випадку з Україною стає звинуваченням українців як народу. Цей закид є парадоксальним, з ним важко боротися, бо у випадку, коли ми говоримо про відповідальність держави, можна пояснювати, що все залежить від того, які сили керують державою, а в українському випадку кажуть: „Це закладено в натурі українця – нищити євреїв“. І тут подібна ситуація: євреї, що живуть в Україні, можуть навести багато контрприкладів, але їхній голос не є вирішальним у цій дискусії. Я маю абсолютно інший образ. Згадую неймовірні події кінця 80-х: групи з українського „Руху“, які приїхали до Москви захищати перший єврейський конгрес від атак російських націоналістів. Для мене це було справжнім пізнавальним шоком, але звісно, крім учасників цієї події, про це мало кому відомо. Крім питання поінформованості, знання маловідомих фактів, є також фундаментальна методологічна проблема. Українсько-єврейські, польсько-єврейські, навіть польсько-українські публічні історичні спори поза межами кола істориків організовуються за принципом „або-або“. Маємо справу з двома наративами, які психологічно правоможні для обидвох сторін. І неможливо починати діалог, якщо ми не визнаємо, що те, як протилежна сторона розглядає нашу спільну історію, для цієї сторони є таким же правоможним, як для мене моє власне бачення цієї історії. Це вимагає, особливо від

євреїв, неймовірних зусиль. Це вимагає розуміння, наприклад, того, що хтось вступав у дивізію „СС-Галичина“ не тому, що хотів знищувати євреїв, а тому, що не бачив іншої сили, яка була б готова боротися за незалежність України. Не знаю, чи усвідомлює українська сторона, наскільки неймовірно важкою для євреїв є така вимога. Але правда



Дуже важливо, щоб ми, якщо вже сперечаємося, дійшли все ж до принципів спору. А ці принципи мусять базуватися на тому, що ми не можемо не зважати на точку зору співрозмовника, навіть якщо вважаємо її цілком хибною.

в тому, що без готовності пройти через такий інтелектуальний шок, діалог або неможливий, або обмежуватиметься невеликою кількістю людей.

Отже, маємо справу з активною суперечкою довкола оцінки конкретних постатей: постать Романа Шухевича і думка про нього єврейського середовища – з одного боку, а з іншого боку – присвоєння Шухевичу звання „Герой України“. Однак дещо інакше виглядає спір про діяльність Андрея Шептицького. Звідки береться незрозумілий для українців спротив єврейських середовищ визнанню заслуг Шептицького?

У випадку Шептицького маємо справу з доволі серйозною вну-

трішньоеврейською дискусією (зрештою поляки – з інших причин – теж мають проблеми з його особою). Постать Шептицького можна розглядати з різних точок зору. Можна дивитися на митрополита з перспективи врятованих євреїв, яких переховували в греко-католицьких монастирях, а також крізь призму публічних виступів митрополита проти єврейського геноциду, його листів до папи... А можна дивитися на нього крізь призму промови, виголошеної після входу німців до Львова в червні 1941 року, і підтримки ним українських колаборантських формувань, створених німцями. Інакше кажучи, про Шептицького з повним правом можна сказати так: „Він був колаборантом, а коли зрозумів, що вітер історії змінив напрям, почав забезпечувати себе і врятував кількох євреїв, щоб потім мати докази того, що він був доброю людиною“. Можна оцінювати його по-іншому: як релігійний лідер, а отже як провідник нації, він у ситуації складного вибору намагався для своєї пастви вибрати найменше зло. Не конче лише одна з цих версій правдива, а інша помилкова. Вони можуть взаємодоповнюватися і остаточний образ Шептицького залежить від повноти картини війни та ролі українців, німців і євреїв у тому конфлікті. Якщо йдеться про ситуацію вибору між більшим і меншим злом, то здається, цей другий образ Шептицького є правдоподібнішим. Якщо ж йдеться про війну як конфлікт народів (у якому несуттєво, хто які цінності декларує), то правдоподібнішим стає перший образ Шептицького. Ця суперечливість стала причиною того, що Шептицького не визнали „Справедливим серед Народів Світу“. У той же час в Ізраїлі існують єврейські кола, які шанують пам'ять митрополита. Суперечка з приводу його постаті базується, на мою думку, на двох абсолютно хибних – кожне по-своєму – єврейських баченнях світу. Перше стверджує, що світ проти нас: „Не треба себе обманювати, гої ненавидять євреїв, а коли є нагода – переслідують їх або вбивають, тому не варто мати ілюзій“. Друге бачення каже, що люди за своєю природою є добрими, їм треба довіряти, а якщо трапляються міжетнічні конфлікти, вони обов'язково мають якісь раціональні причини, і все можна зрозуміти»

міти. А бачення, що з розумінням ставиться до обставин вибору і зосереджується на особистостях і індивідуальному моральному виборі, а не на загальній історії, суб'єктами якої є народи, залишається рідкістю. Одноставності в цьому питанні не буде.

Як історія, а отже, й колективна пам'ять відділяють Центрально-Східну Європу від Західної? У чому полягає західна перспектива в контексті ставлення до євреїв?

З Європою завжди існує та проблема, що сама Європа є радше ідеєю, аніж даністю. Це ми бачимо на прикладі суперечок про те, де саме закінчується Європа (або де вона повинна закінчуватися), але все це суперечки нормативні, а не описові. Європейці й досі не вирішили, ким вони загалом є: все залишається *in statu nascendi*. Тому пам'ять і способи її озвучення є такими важливими, оскільки пам'ять не об'єднує європейців, а розділяє. І що цікаво, розділяє більше сам досвід, набутий у XX ст., аніж те, на якому боці конфлікту цей досвід було здобуто. Тому німці й французи мають пам'ять про XX ст. подібнішу, ніж німці і поляки, чи французи й українці, чи французи та євреї. Це явище ґрунтується на декількох, іноді не пов'язаних між собою, чинниках. По-перше, з історичної перспективи можна розглядати історію Європи як історію етнічних чисток. Європа, яка починалася як „етнічний балаган“, поступово тяжіла до однорідності, використовуючи завжди ті самі методи: асиміляцію, виселення, знищення. Різниця лише в тому, що на Заході Європи ці процеси завершилися переважно в XIX ст., а на Сході вони відбувалися повільніше і тривали довше. Зокрема тому, що ідея національної держави була французькою революційною ідеєю, а на Сході функціонувала радше модель багатоваріантної імперії з однією панівною нацією. Саме тому в Західній Європі – принципово національні держави з демократичним устроєм. Заходу правомірно засуджувати Східну Європу за випадки геноциду лише тому, що на Заході ці процеси закінчилися значно раніше. Але на закид на адресу Східної Європи, мовляв, це „там, де ріжуть“, можна відповісти, що Західна, це „там, де різали“. По-друге, ми часто забуваємо, що під час I-ї та

II-ї світових воєн наймасштабніша різанина відбувалася саме в нашій частині Європи. І ця різанина фундаментальним чином змінила свідомість та уяву мешканців нашої частини континенту – виникли глибокі сумніви, що можна довіряти сусідам, людям і державі. Захід Європи живе в країнах давніх, таких, що заслуговують на довіру, з кращими чи гіршими демократичними устроями. Франція після гітлерівської окупації, хоч і мала великі втрати, – чверть мільйона загинилих – відродилася тією самою Францією, якою була до 1939 року. Європу, в якій немає Франції чи французів, важко собі уявити. Для порівняння: Польща після війни в 1945 році отримала зовсім інші кордони, втратила майже 17% населення, а крім боротьби і жертв, програ-

Просто існує такий рівень власного жахливого досвіду, за яким важко уявити собі жахиття чужого.

ла війну, яка почалася з конфлікту через її незалежність. Це досвід цілком іншого порядку, ніж досвід французький. Україна як незалежна держава була створена значно пізніше ніж інші країни, що також дуже часто провокує закиди на її адресу. Я ніколи не міг зрозуміти, чому факт, що держава постала пізніше за інших, має свідчити про брак сенсовності українського національного проекту. Третій чинник – цілковито відмінне бачення Голокосту в обидвох частинах Європи. Французи вийшли з війни, як я вже казав, заплативши данину кров'ю, та коли порівняли свою долю з долею євреїв, не могли не погодитися, що тут є фундаментальна різниця. Це, зрештою, стало вихідною точкою для дискусії на тему антисемітизму. Спочатку було засуджено німецький антисемітизм, без проблем, згодом треба було визнати, що існував також і французький антисемітизм, нічим не кращий. Для зрозуміння цього Франції було потрібно майже півстоліття, але вихідною точкою був моральний шок. В Польщі подібного морального шоку не було. Поляки по закінченні війни, якщо взагалі були спроможні

порівнювати свою долю з чиеюсь, думали про те, що німці винищили 3 млн. поляків і 3 млн. євреїв (разом загинуло 6 млн. польських громадян), і що поляки і євреї стояли в одній черзі до газових камер. Це неправда. Просто існує такий рівень власного жахливого досвіду, за яким важко уявити собі жахиття чужого. Іншими словами, факт, що поляки не зазнали морального шоку стосовно досвіду Голокосту не говорить про погану моральну кондицію поляків, а свідчить про паралізуючу силу страждання, що його зазнали самі поляки. Звичайно, це надзвичайно ускладнює дискусію про польський антисемітизм, польський колабораціонізм під час знищення євреїв. Але іншої можливості не було. Натомість Україна ще не оговталася після Голодомору 30-х років. Їй довелося пережити всі жахиття II світової війни, яка значною мірою відбувалася на її території, а до того була ще й українська громадянська війна вкупі з українсько-польською етнічною війною. Чи в такій ситуації можна дивуватися, що українці ніби й не зауважили – в моральному сенсі – що німці між іншим винищили євреїв? Просто існує межа у мірі страждання, яку можна витримати, а далі настає байдуність.

На заході Європи було півстоліття, щоб усе це перетравити, подискутувати, зрозуміти, проаналізувати. В Польщі ж і в Україні за часів комунізму це було цілком неможливим. Коли нарешті обидва народи після краху комунізму отримали свободу слова, першочерговими виявилися інші проблеми, і більшість з них такими залишається й надалі. А тому усвідомлення, що Голокост був – а таки був – найбільшим злочином в історії людства, що його жахиття незрівнянні з нічим іншим, такого усвідомлення в Польщі і в Україні спочатку не виникло, бо не могло, а врешті, коли вже могло, то не було йому як вкорінитися. Власне з тієї причини, що коли на Заході Голокост розглядається як фундаментальне моральне питання, то на Сході він йде в одному ряду з іншими пережитими там жахиттями.

Тому дуже важливо, щоб ми, якщо вже сперечаємося, дійшли все ж до принципів спору. А ці принципи мусять базуватися на тому, що ми не можемо не зважати на точку зору співрозмовника, навіть як-

що вважаємо її цілком хибною. Ба більше: вона може бути об'єктивно хибною, тому фахівці-історики, які це усвідомлюють, можуть дійти згоди, навіть якщо походять з „ворожих“ таборів. Натомість у публічній дискусії пересічних громадян переважають ситуації, коли на самому початку опоненти звинувачують один одного в брехні, і розмова на цьому закінчується. Є принципова різниця між неправдою як такою і чимось, що не є правдою. Навмисна неправда має на меті ввести в оману когось, натомість неправда, яку ми повторюємо самі собі, засвідчує лояльність до тих, із ким ми себе ідентифікуємо. Мотивації бувають різними, навіть якщо біхевіористський підхід, на перший погляд, такий самий. У розламі між цими двома категоріями міститься жадливий клубок центральноєвропейської пам'яті. Якщо ми не проявляємо поваги до права співрозмовника мати своє власне бачення, краще не сперечатися, а залишатися кожний при своїй власній версії, у своїй твердині національних міфів і почутті моральної вищості над усіма.

Поговоримо тепер не про конфлікт пам'яті, а про маркетинг майбутнього. На карті Східної Європи є багато місць, які глибоко закарбовані в єврейській традиції і культурі – Умань, Меджибож, багато інших. Наскільки ці місця можуть змінити спосіб бачення єврейської спільноти на взаємні стосунки? Багато говориться про краківський фестиваль єврейської культури як про символ подолання болісної історичної спадщини Східної Європи...

Я доволі скептично до цього ставлюся. Хіба що Умань можна вважати таким напівпозитивним контр-прикладом. З тієї простої причини, що масштаби прочанства призвели до того, що це стало спільним єврейсько-українським підприємством, включно з українсько-єврейським бізнесом і аферами. Бен Гуріон колись сказав, що Ізраїль доти не стане нормальною країною, поки в ньому не буде власних повій і злодіїв. Думаю, що наші стосунки також для повноти картини потребують ще й спільних аферистів. Але контрприкладом Умані може бути Лежайськ, тобто Умань меншого масштабу.

Туди приїжджають цадика на могилу цадика Елімелеха, але

мешканці Лежайська і приїжджі не перетинаються взагалі, або майже взагалі. Ніхто ні з ким не розмовляє, ніхто насправді нікого не цікавить. Євреї, які приїжджають до Лежайська, приїжджають з іншого світу, де сповідують якусь „дивну“ релігію, яка мешканців Лежайська не стосується; своєю чергою хасиди, які туди приїжджа-



Є принципова різниця між неправдою як такою і чимось, що не є правдою. Навмисна неправда має на меті ввести в оману когось, натомість неправда, яку ми повторюємо самі собі, засвідчує лояльність до тих, із ким ми себе ідентифікуємо.

ють, насправді їдуть до уявного колишнього Лежайська, а не до того містечка, яким він є тепер. Я не бачу – а минають роки – щоб ці два світи якось зближувалися. Інша справа, що мешканці Лежайська, Варки чи Бобової взагалі не усвідомлюють, у яких важливих для євреїв місцях вони живуть. Я колись гортав хасидський путівник, виданий у Сполучених Штатах у 80-х. Про Варшаву я знайшов там 2 сторінки: інформацію про аеропорт, центральний вокзал, готель „Форум“, синагогу Ножики, цвинтар на Окопній. А про Лежайськ, Варку, Бобову там цілі розділи. Люди, що живуть у Варці, не знають, що для десятків тисяч євреїв Варка на карті світу є осередком світла,

яскравіше від якого лише сяйво Єрусалиму.

Фестиваль єврейської культури в Кракові – явище іншого порядку. Це не просто місце, де періодично зустрічаються поляки і євреї. Він є надзвичайно цікавим явищем, але я почуваю себе там не надто комфортно, бо це фестиваль автентичної єврейської культури, створений неєвреями для неєвреїв. Я не сумніваюся, що візирці єврейської культури дійсно справляють там враження на чутливих поляків. 15 тис. учасників щовечора танцюють разом на вулиці Широї – найкращий доказ цього. Ми бачимо тут те, що відсутнє в Лежайську, що незначною мірою присутнє в Умані, тобто з дійсним переплетенням культурних слідів. Але попри те, що фінансують фестиваль євреї з-за кордону, організатори і учасники євреями не є. Плюсом Кракова є ще і те, що це культура високого рівня – жодних там „Скрипалів на даху“. І зрештою, ця модель виявилася настільки вдалою, що її намагаються переймати в інших містах Польщі: в Лодзі, Влодаві, Хмельнику, Казімежу, Варшаві. Ці менші фестивалі мають різний рівень, але відповідають дійсній потребі польського суспільства в ознайомленні з єврейською культурою. Єврейська культура була частиною польської культури понад 700 років, і було б дивно, якби на неї не було попиту. Щоправда, з євреями, які живуть в Польщі сьогодні, це має небагато спільного. Заключний концерт на Широї починається на заході сонця в суботу, а це означає, що через галас клезмерської музики не можна молитися в синагозі Ремуг, яка розташована на цій же вулиці. Чи можуть єврейську культуру представляти неєвреї? Таке запитання не варто задавати, бо будь-яка відповідь буде поганою. Проблема в тому, що в Польщі єврейську культуру або представлятимуть неєвреї, або її не буде взагалі. З іншого боку, якщо національність творців є аж так важливою, тоді треба запровадити для єврейських фестивалів арійські вимоги – тільки навпаки.



Варшавське гетто

Тема:

ДВА МОНОЛОГИ

Як пояснити непоясниме

Достатньо переглянути кільканадцять статей, присвячених польсько-єврейським стосункам і написаних впродовж останніх тридцяти років, щоб відразу зрозуміти: кожна спроба бодай часткового з'ясування цих стосунків є надзвичайно важким завданням.

» Професор Зигмунт Бауман визначив суть цього завдання фразою „пояснити непоясниме” – так він назвав статтю, присвячену книзі Яна Тадеуша Гросса „Страх”. Щоправда, професор Бауман мав на думці те, як важко пояснити чи „зрозуміти антисемітизм, тобто вказати і докладно розтлумачити причини, через які він відкидає будь-які аргументи і докази”, але якоюсь мірою так можна окреслити і будь-які спроби означення польсько-єврейських взаємин.

Дискусії про польсько-єврейські стосунки насправді є дискусіями польсько-польськими, а не польсько-єврейськими, оскільки єврейська громада в Польщі налічує заледве 10 тис. осіб, а за останнім переписом лише 1100 осіб задекларувало свою приналежність до цієї громади. „Про євреїв останнім часом пишуть багато, надто багато, як на роль, яку вони відіграють у сучасній Польщі”, – так писав, важко повірити, ще 23 роки тому, у 1986-му, Александер Смоляр (голова Фонду ім. С. Баторія, в 70–80-х – у еміграції, засновник еміграційного політичного щоквартальника „Анекс”) у статті „Табу і невинність”, що й до сьогодні вважається однією з найавторитетніших думок про польсько-єврейське питання. Минулі роки не зменшили актуальності сказаного. В Польщі існує єврейська проблема без євреїв.

Започаткований після 1989 року процес очищення колективної пам’яті від брехні та заповнення білих плям в історичних дослідженнях охопив всі події, піддані цензурі й приречені на забуття в часи комунізму. До таких належать пакт Молотова–Ріббентропа, радянська агресія щодо Польщі 17 вересня 1939 року, катинський злочин, знищений простір національної культури, Варшавське повстання 1944 року, переслідування Католицької Церкви, польсько-українські та польсько-єврейські стосунки, весь загал польської спадщини. На практиці ж ці дискусії виявилися дуже важкими. „Клініч” польсько-єврейських взаємин має декілька гарячих точок: Єдвабне, міра відповідальності поляків за Голокост, доля євреїв у найближчій повоєнній роки, в тому числі погроми 1945–46 років, події березня 1968 р. Розмірковування над цими подіями пов’язане також з міжвоєнним періодом, з ідеологією національних

демократів, посиленням гоніння на польських євреїв у другій половині 30-х років, позицією польського Костьолу в єврейському питанні.

„Сусіди” і „Страх”

Дві наймасштабніші дискусії останніх 20 років у Польщі були викликані публікаціями професора Яна Т. Гросса, який з 1968 року живе і працює у США. Ці дискусії добре ілюструють більшість проблем польсько-єврейських стосунків, оскільки піднімають найболючіші – хоча з різних причин – питання і для євреїв, і для поляків. Я згадала про дві дискусії, хоча насправді триває одна дискусія, започаткована 2000 року розповіддю про злочини у Єдвабному з книжки „Сусіди. Історія знищення єврейського містечка”. 2008 року дискусія загострилася з виходом наступної книжки професора „Страх. Антисемітизм у післявоєнній Польщі. Історія морального падіння”, присвяченої проявам польського антисемітизму після закінчення II світової війни, серед яких особливим трагізмом позначений погром 1946 року в Кельцах. Внаслідок цього погрому було вбито або жорстоко побито кілька десятків вцілілих у Голокості євреїв, у тому числі жінок і дітей (подібних погромів у 1945–46 рр. у Польщі було декілька, але Кельци стали їх символом). Питання стосунків з євреями опинилося в центрі польських дискусій, викликавши справжнє потрясіння.

Після публікації книжки, присвяченій злочинам у Єдвабному, в Польщі вибухнула велика дискусія. Професор Марцін Куля вважає, що це була чи не найбільша дискусія про історію, яка коли-небудь відбувалася в Польщі. Він підкреслює, що „навіть дискусію про комунізм не порівняти з цією”. „Шок Єдвабного” (заголовок статті Адама Міхніка, опублікованої у 2008-му), може найкраще передати реакцію громадської думки в Польщі на оприлюднені Яном Т. Гроссом факти, пов’язані з подіями в Єдвабному, що раніше були відомі лише невеликому колу фахівців. Єдвабне – невелике містечко, розташоване у східній Польщі на зайнятії 17 вересня 1939 року радянськими військами території. Після вибуху в червні 1941 року німецько-радянської війни та окупації цієї території гітлерівськими військами у Єдвабному і ще деяких прилеглих до нього населених пунктах було знищено тамтешніх

євреїв, причому здійснено це було в особливо жорстокий спосіб – їх зігнали до стодоли і спалили живцем. Упродовж тривалого часу після війни вважалося, що це справа рук гітлерівців. У 2000 році Ян Т. Гросс у згаданій книжці назвав виконавцями цього злочину польських християн, мешканців Єдвабного.

Інше обличчя шляхетної Польщі

2001 року під час вшанування 60-х роковин подій у Єдвабному, президент Польщі Александер Кваснєвський попросив вибачення у євреїв за вчинок поляків. Інститут національної пам’яті тоді ж почав розслідування цієї справи, і воно підтвердило участь поляків у злочині.

Чому дискусія про Єдвабне, а згодом про книжку „Страх” викликали таку напругу? Багато істориків і публіцистів звертають увагу на декілька чинників. Передовсім на те, що нагадування про цю подію боляче вдарило по позитивному автостереотипу поляків. Значна частина польського суспільства вважає себе шляхетною нацією, що бореться за свою і чужу свободу. Вважає себе народом, що ціною власного страждання виборов незалежність, вистояв у роки II світової війни, на самоті протримався два місяці під час Варшавського повстання 1944 року, і врешті – першим збунтувався проти комунізму, до того ж успішно. Все це справді було. Але існує ще й інша правда, яку ми воліємо не знати. Історія Єдвабного найболючіше влучає в благополучний автостереотип. Раптом виявилось, що представники польського народу не лише можуть боротися і страждати, але й здатні завдавати страждань іншим.

Багато істориків і публіцистів вказують на те, що в раціональному вимірі удар по автостереотипу не повинен сприятися так гостро. Негативні моменти не перекреслюють героїчних звершень. Історія жодного народу не є суто героїчною.

В рамках дискусії дехто з істориків і публіцистів зробив спроби показати специфіку польської післявоєнної дійсності: йшлося про краще розуміння того, що відбулося тоді між поляками і євреями. Одним з найавторитетніших був голос Адама Міхніка. „Після війни, коли у вільних країнах настав час для роздумів про досвід нацизму і Голокосту, – писав »

» Адам Міхнік, – у Польщі почався сталінський терор, що на довгі роки заблокував дискусію про минуле, про Голокост і антисемітизм. У той же час, у Польщі антисемітські традиції були глибоко вкоріненими. В ХІХ ст., коли не існувало польської держави, сучасна польська нація формувалася на підставі етнічних зв'язків та у протиставленні себе сусіднім народам, для яких польські мрії про незалежність були байдужі або й ворожі. Антисемітизм – як і у всіх країнах цього регіону, де проживали євреї – був об'єднуючим ідеологічним елементом великого політичного табору національних демократів, т.зв. ендеків". У міжвоєнний період антисемітизм уже був усталеним і природним складником радикальної ідеології націоналістичних правих. Відчутні антисемітські акценти можна було знайти і у висловлюваннях представників Католицької Церкви. Хоч у порівнянні з тоталітарними сусідами Польща й надалі залишалася відносно безпечним місцем для євреїв, однак у 30-ті роки євреї відчували зростання дискримінації та небезпеки, в багатьох містах існували бойові антисемітські загони, в навчальних закладах, незважаючи на спротив професури, було запроваджене т.зв. *getto ławkowe* (гетто за партами), лунали заклики до антиєврейських погромів, що їх підігрівала преса, та й самі погроми відбулись у Житику (1936 р.) та Бжесті (1937 р.).

Під час ІІ світової війни німці винищили 3 млн. євреїв, тобто майже всю єврейську спільноту, що проживала на території міжвоєнної Польщі. „Подальше життя поляків, – писав Міхнік, – позначене свідомістю безсильного свідка злочину, супроводжувала особлива травма, яка повертається завжди, коли з'являється дискусія про антисемітизм, польсько-єврейські стосунки, Голокост. Адже підсвідомо люди в Польщі пам'ятають, що це вони оселилися в помешканнях євреїв, яких спочатку загнали в гетто, а згодом знищили німці“.

Два монологи

На дещо інший аспект проблеми звернув увагу професор Фелікс Тих, пишучи про те, що ні поляки, ні євреї не вийшли з війни без втрат. Професор Фелікс Тих говорив про деморалізовану уяву: коли стаєш свідком такого злочину, неможливо залишитися не травмованим.

У післявоєнну дійсність польська і єврейська спільноти входили покаліченими. А тодішня політична ситуація в Польщі не сприяла загоюванню ран. На сприйняття поляками євреїв впливало багато елементів. Частково це стосується довоєнних проявів антисемітизму, трактування євреїв як чужих. Роки війни додали до польсько-єврейських взаємин нові елементи. Але жоден з них не зближував, а лише посилював віддалення народів та зміцнював взаємні стереотипи.

І знову слово Адаму Міхніку: „Коли поглянемо на ті післявоєнні часи, то побачимо, як стикаються між собою дві різні, часто протилежні пам'яті. Звучать два монологи, які переважно не перетворюються на діалог. У цих монологах не бракує узагальнень, які спотворюють дій-

Польща є країною, якій одночасно притаманні цілком полярні явища. З одного боку – мода на фестивалі єврейської культури і можливість дискутувати про події в Єдвабному. А з іншого – діяльність католицького Радіо „Марія“ з мільйонною аудиторією та телеканал „Trwam“, які сповідують політику антисемітизму і пропагують расистські засади.

сність, не бракує також несправедливих звинувачень, які ґрунтуються на цілковитому нерозумінні іншої сторони. Стикаються два способи мислення, пам'яті і цінностей двох спільнот, кожна з яких живе в уявленні про власну невинність і леліє свій „тріумф страждання“. Це не полегшує, м'яко кажучи, розуміння сусіда, антагоніста, Іншого... Простіше кажучи, для євреїв найважливішим досвідом був Голокост, для поляків – втрата свободи й незалежності. Для євреїв прихід Червоної армії

означав кінець „епохи закятків“, для поляків – початок хвилі репресій і нового чужого панування“. Основною проблемою для євреїв після 1945 року були переживання; основною проблемою для поляків було нове поневолення. Євреї жили в страху перед антисемітськими нападами, що супроводжували їх від першого дня після закінчення війни. Поляки жили в страху перед комуністичною службою безпеки, яка відпочатку несла для них загрозу. В моменти небезпеки люди з СБ були для євреїв надією на порятунок; для поляків – завжди загрозою.

Після війни агресивність щодо комуністичного політичного істеблішменту, який вважався чужим, перемістилася на євреїв. Кількість євреїв і поляків єврейського походження в нових комуністичних елітах демонізувалася. Це значною мірою виникало з довоєнного уявлення про „жидокому“ (комунізм розглядався як система, запроваджена євреями). Період сталінізму, а згодом ПНР виключив будь-які дискусії про єврейське питання. Офіційно Голокост називався великим злочином, але з багатьох причин дискусія на цю тему була неможливою, по суті – забороненою. Приховувалася також кількість винищених євреїв, подавалася лише спільна кількість польських жертв – 6 млн., без уточнення, що половина з них були євреями, і що в результаті Голокосту була знищена майже вся єврейська спільнота Польщі, яка до 1939 року налічувала 3,5 млн. осіб.

Комуністична влада ПНР, подібно як і в усіх комуністичних країнах, дуже вміло маніпулювала єврейським питанням, використовуючи осіб єврейського походження на користь системи тоді, коли це було потрібно, і організовуючи чистки чи антисемітські нападки тоді, коли це могло придатися для різних політичних інтересів. У ПНР найбільша антисемітська кампанія була пов'язана з подіями березня 1968 року. Тоді з метою стримати розвиток антикомуністичного студентського руху та інтелектуального пожвавлення комуністична влада сконцентровано спрямувала вербальну атаку на євреїв: їх виганяли з роботи і звільняли з різних посад, у тому числі й партійних. В результаті цього відбулася значна хвиля еміграції з Польщі євреїв та поляків єврейського походження, їх позбавляли польського громадянства.



Специфіка польської повоєнної ситуації призвела до зміцнення двох стереотипів: з одного боку – поляк-католик, з іншого – „жидокомуна“. Обидва, як ніколи раніше, набули вірогідності. Поляк-католик захищав вітчизну, її традиції, культуру, релігію від комуністичної влади, навіязаної Советами і здійснювану євреями. „Євреї були справді повсюдно помітні, – зазначав А. Смоляр. – Особливо у центральних осередках влади. Народна уява їхню кількість ще помножувала, вишукуючи змінені прізвища. Це „єврейське нашестя“, як тоді говорили, було для пересічної людини одним із шокуючих аспектів нової повоєнної дійсності, що часто заступав інші суттєві її прояви. Шокуючим, бо це було ніби продовженням окупації 1939–1941 років, а також продовженням „холодної громадянської війни“ між „польською стихією“ і „єврейською стихією“ (в категоріях) довоєнних ендеків. Розвішані в квітні 1945 року плакати з написами „Слава героїчним оборонцям гетто!“ і „Ганьба фашистським прислужникам АК!“ могли би бути символами тієї війни. Отже вони, євреї, виграли! Яке приниження після років окупаційних злиднів і героїзму, жертв і надії! Євреї правлять Польщею!“

Які думки переважають

Цитуючи згаданих авторів, я вибрала ті судження і аргументи, що не звільняючи поляків від відповідальності, водночас показували контекст, у якому від-

бувалися трагічні для євреїв події. Спроба наближення контексту не має на меті применшити величину завданої кривди, а покликана допомогти зрозуміти – наскільки це можливо – що саме відбувалося в роки II світової війни та відразу після неї. Однак слід визнати, що вибрані мною судження не переважали в дискусіях довкола публікацій Гросса та описаних ним подій і фактів. У випадку дискусії про Єдвабне дуже багато істориків і публіцистів робили спроби применшити кількість єврейських жертв, применшити частку польської відповідальності фактом, що злочин відбувся з ініціативи гітлерівців. Інші закликали виправдати те, що сталося в Єдвабному та декількох довколишніх містечках тим, що частина представників єврейської спільноти підтримала радянську владу після приєднання цих територій до СРСР у вересні 1939-го, тим самим схваливши поділ Польщі й погодившись на колаборацію з НКВД. Оскільки у випадку Єдвабного спір мав переважно науковий характер, те, що на 60-ті роковини трагедії президент ПР вибачився перед євреями, привернуло до проблеми увагу ширшої громадськості. Книжка „Страх“ спричинила значно сильнішу атаку на її автора (через те, що англomовне видання цієї книжки в США випередило видання польське, частина польської громадської думки розцінила це як бажання принизити Польщу в очах світової громадськості).

До того ж влітку 2006-го у відповідь на англійське видання книжки група правих сенаторів зажадала притягнення Гросса до відповідальності за „зневагу польського народу“. Як наслідок, окружна прокуратура Кракова розпочала процес перевірки змісту книжки Гросса на підставі чинного від березня 2007 р. положення закону, що передбачає покарання до 3 років ув'язнення за „публічне звинувачення польського народу в участі, організації або відповідальності за комуністичні або нацистські злочини“. Однак прокуратура відмовилася розпочинати слідство. Інститут національної пам'яті, як державна установа, „у відповідь“ на „Страх“ опублікував книжку Марека Ходакевича „Po Zagładzie“ („Після Голокосту“), полемічну щодо Гросса (щоправда, цілковито невірогідну з наукової точки зору). До того ж багато польських істориків замість науково-полемічних коментарів по суті висловлених у книзі закидів стали в позицію, за словами професора Марціна Кулі, „племінної боротьби за історію“ або „захистимо наше“. Позиція Костьолу також виявилася амбівалентною. Книжка Гросса була видана католицьким видавництвом „Знак“, що зустріло гостру критику кардинала С. Дзівіша. Це досить важко зрозуміти, оскільки ставлення частини ієрархів Костьолу до погрому 1946 року в Кельцах було сумнівним. У 1946 році єпископ Чеслав Качмарек заявляв, що відповідальність за цей погром несуть

євреї, що колаборували з комуністичним режимом, і навіть схильний був вбачати в цьому злочині єврейську провокацію.

В Польщі упродовж останніх років інтенсивно реалізується т.зв. історична політика, започаткована „ПіС” і підтримана іншими політичними силами, що її речником є президент Лех Качинський. На жаль, вона не полегшує важливих дискусій як про польсько-єврейські, так і про польсько-українські чи польсько-німецькі стосунки. На закінчення варто додати, що спостерігаючи за ставленням до євреїв та за польсько-єврейськими взаєминами, важко уникнути враження своєрідної „шизофренії”. Польща є країною, якій одночасно притаманні цілком полярні явища. З одного боку – мода на фестивалі єврейської культури з багатотисячними глядачами, можливість дискутувати про події в Єдвобному. А з іншого – діяльність католицького Радіо „Марія” з мільйонною аудиторією та телеканал „Тгват”, які сповідують політику антисемітизму і пропагують расистські засади. Або такий приклад: кандидата на посаду мера Єдвобного запитують про те, чи поклав він квіти до пам’ятника єврейським жертвам – і виявляється, що позитивна відповідь його дискваліфікує.

Важливо зрозуміти, що в описаних вище суперечках і дискусіях йдеться не так про польсько-єврейські стосунки, скільки про стосунки поляків із самими собою. Йдеться про польське бачення національної ідентичності, про фундамент, на якому поляки збудували уявлення про те, ким вони є. Йдеться також і про те, який фундамент вони виберуть для сьогодення і майбуття.

Midrasz

„Мідраш” – назва, запропонована засновником Константи Гебертом, спочатку викликала суперечки: на івриті це слово означає коментар до біблійного тексту. І тому вона могла натякати, що журнал носитиме релігійний характер *par excellence*. Однак цього не сталося, хоча релігійна проблематика є для журналу важливою.

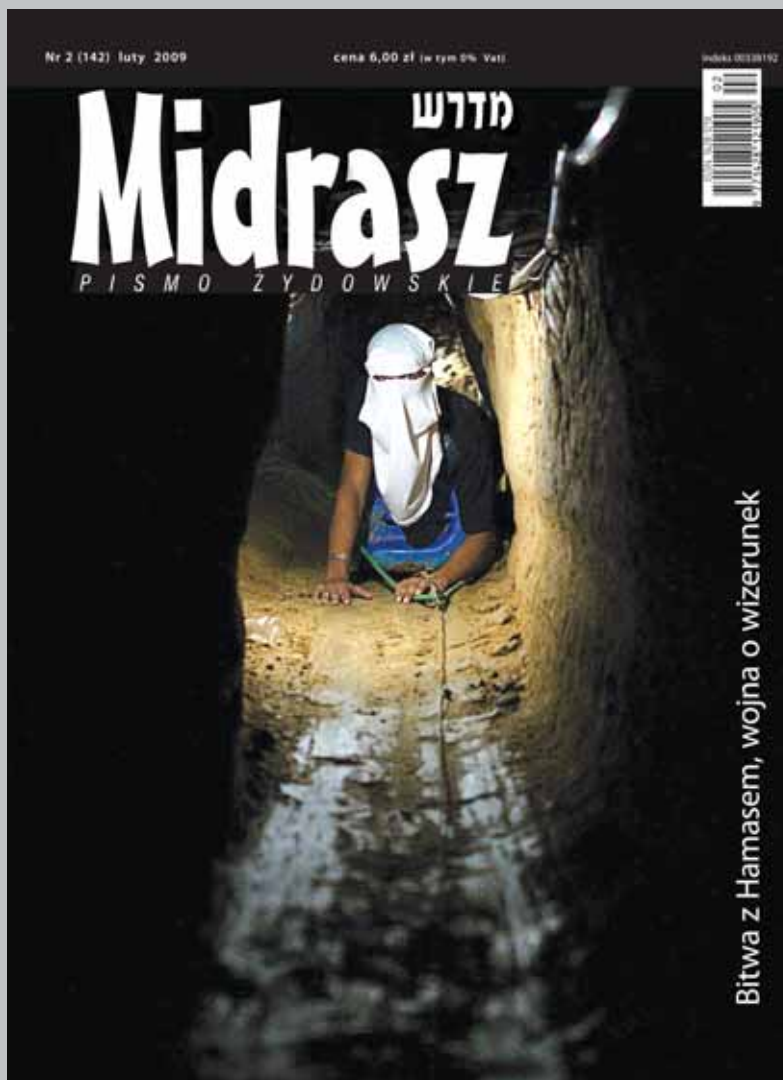
» На шпальтах єврейського суспільно-культурного щомісячника „Мідраш”, започаткованого у Варшаві 1997 року, обговорюються різні напрями сучасного юдаїзму. „Мідраш” намагається показувати різноплановість єврейського життя, протидіючи стереотипу, згідно з яким євреїв показують ортодоксами у традиційному одязі.

Пріоритетом видання є показ подій, інтелектуальних та культурних, чи ширше – суспільно-культурних, важливих для єврейського світу (у глобальному розумінні), але також істотних для єврейської спільноти Польщі. За кільканадцять років свого існування „Мідраш” багаторазово піднімав важкі для польської спільноти питання, зокрема такі, як проблема повернення приватної власності, націоналізованої державою після 1945 року, проблема єврейської ідентичності (релігійної та світської), груповий портрет наймолодшого покоління польських євреїв, цивілізаційні питання єврейської спадщини в Польщі, питання опіки над пам’ятками єврейської матеріальної культури, світськими та релігійними. Багато з цих істотних проблем виявилися досить складними в описанні. Номер „Мідраша”, присвячений явищу конверсії (коли особи без єврейських коренів або ж особи єврейського походження, але іншого віросповідання вирішують перейти в ортодоксальний юдаїзм), унаочнив чимало питань та сумнівів. Згідно із законом Талмуду, освяченим традицією, євреями є ті, чия мати була єврейкою. Однак, не применшуючи права інших на перехід в юдаїзм, варто замислитися, наскільки люди, які стають повноправними членами єврейської спільноти, ототожнюють себе з євреями в ет-

нічному сенсі чи відчувають зв’язок з єврейською традицією. Декого з них годі шукати на урочистостях 19 квітня під пам’ятником Героям гетто власне тому, що вони не мають сентиментальних зв’язків з цим аспектом єврейської спадщини. Може, їх слід було би визначити як поляків юдейського віросповідання? Видання намагається відповісти на це, загалом нелегке, питання.

Світські євреї

Подібна ситуація з номером журналу, присвяченим єврейській молоді. Редакція спробувала поставити запитання про самоусвідомлення молодих людей, про їхнє почуття ідентичності. Коли саме вони її набули, як намагаються її поглибити, якщо взагалі намагаються. Часто виявлялося: ті, хто наважувався культивувати єврейський аспект своєї ідентичності, стикалися з неохочим сприйняттям у власних родинях. Іншою проблемою, характерною для польського єврейського середовища після 1989 року, є відсутність стабільності: упродовж останніх кільканадцяти років до єврейської спільноти долучилося багато осіб, багато також вийшли з неї. Це були люди, які декларували, що вони євреї і хочуть бути євреями, хочуть бути частиною єврейської спільноти, а потім в результаті якогось внутрішнього процесу вирішували відійти. Після 1989 року з’явилося чимало осіб, які дізналися про своє єврейське коріння, що часто раніше приховувалося їх родинами. Або людей, які починали відвожніше говорити про ці ідентичності. Коли, однак, вони примірювалися до щоденного функціонування в гроні інших євреїв, виявлялося, що для них це щось чуже, вони не почувалися



Bitwa z Hamasem, wojna o wizerunek

комфортно і вирішували відійти. Іншим сумним явищем є постійне сталие скорочення найстаршого покоління польських євреїв – людей, які пам'ятають довоєнні часи. Впродовж багатьох років вони могли становити – і найчастіше становили – природний сполучник між двома епохами єврейських подій ХХ ст.: до та після Голокосту.

Здається, що світські євреї Польщі становлять чи не найстабільнішу групу. Може тому, що в Польщі досить важко бути ортодоксальним євреєм. Світські люди, яким „Мідраш” присвятив цілий номер, належать до тих євреїв, які завжди в загальних рисах знали про своє походження, більш-менш ідентифікували себе з єврейською спільнотою або принаймні – уникаючи більшої патетики – з єврейською долею. Водночас вдається зауважити певну слабкість цієї групи, яка походить з лівих течій.

Ліві ідеї в сучасній Польщі (що ведуть родовід з передвоєнної Польської соціалістичної партії чи єврейської соціалістичної партії Бунд) підлягли деструкції. Своєю чергою, внаслідок Голокосту був знищений величезний пласт світської єврейської культури, а також світська культура їдиш. Середовище євреїв у Польщі втратило свої орієнтири. Як наразі виявилось, є небагато творчих ідей щодо того, як залишатися світським євреєм поза участю в традиційних єврейських урочистостях, на кшталт річниць повстання у Варшавському гетто 19 квітня 1943 року. Це також проблема інших єврейських світських спільнот в усьому світі, але там, де ці спільноти чисельніші, раніше чи пізніше виділяється група, що пропонує цікаві ініціативи. Так, наприклад, відбувається в Аргентині.

Ізраїль становить істотний елемент єврейської ідентифікації в усьо-

му світі, також – і для євреїв у Польщі. На шпальтах „Мідраша” ізраїльській тематиці присвячено чимало місця. Редактори видання усвідомлюють, яким важливим елементом сучасної єврейської цивілізації є Ізраїль, та ідентифікуються зі значною частиною ізраїльської культури, а також з івритом, з літературою, створеною в Ізраїлі. Ця територія важлива для більшості євреїв (вони мають там близьких родичів та друзів). Найчастіше це євреї, які виїхали після 1956-го або після березня 1968-го. Ізраїль важливий не лише як символічна колиска народу – неоціненне його значення також у духовному та релігійному вимірі.

Огидне обличчя польської сучасності

До групи тем, які висвітлює „Мідраш”, надзвичайно істотною для єврейської спільноти у Польщі є тема антисемітизму та Голокосту. А також спроби проаналізувати, яким чином культивується пам'ять про євреїв, прослідкувати, що відбувається з пам'ятками єврейської матеріальної культури. Виявляється, що чимало людей у містах та містечках опікуються єврейськими цвинтарями, і це нерідко стає невід'ємною часткою їхнього життя. Часами – всупереч оточенню, часами – за сприяння оточення. „Мідраш” присвятив один із номерів проблематиці цвинтарів. На жаль, значна частина кладовищ занедбана, понищена. В Польщі (не лише в провінції, але й у великих містах) чимало єврейських пам'яток знаходяться в жалюгідному стані. Доля єврейських пам'яток, давніх місць культу, цвинтарів становить огидне обличчя польської сучасності. З одного боку, існує мода на єврейську тематику та культуру, з'являються цікаві публікації, в тому числі й наукові; люди без єврейського коріння займаються дослідженнями на ниві юдаїки, гебраїстики, вивчають історію євреїв у Польщі. З іншого боку, в Польщі (особливо в провінційній) надалі побутує страх, що євреї повернуться й заберуть свою власність – і це попри усвідомлення, що більшість польських євреїв загинули під час останньої війни. Така форма антисемітизму не є маргінальною, хоча виникає здебільшого у вербальній сфері, передовсім у висловлюваннях анонімних коментарів в інтернеті.

Простір „звикання“

► Кілька років тому, сидячи в одній з кав'ярень на Кажімежу і прислухаючись до джазового концерту клезмерів на даху колишньої кошерної бійні, я почула від знайомого ізраїльтянина, що в Польщі він сподівався всього, включно з киданням каменів у носіїв кіпи, тільки не такого – Фестивалю єврейської культури, а якщо вже й так, то не у такій формі і не настільки масштабного.

Можливо, саме у цьому і полягає найбільша цінність краківського Фестивалю, який став простором „звикання“, простором різноманітних – 20 років тому майже неможливих – зустрічей: ізраїльтян, американців, польських євреїв, польських не-євреїв, німців... Причому, мова не про постійних гостей. Хоча, наприклад, відомий американський кларнетист Давид Кракауер, згідно зі своїм прізвищем, вже майже став краков'яком. Подібно як і Бензіон Міллер, нью-йоркський кантор, який вже роками відкриває фестиваль концертом в синагозі Темпел.

Ці два „музичні“ прізвища разом (з однієї сторони – представник єврейської сучасності, з іншої – хасид) дають можливість визначити деякі сталі ознаки Фестивалю. Перш за все, у ньому немає ані краплі комерційного сентименталізму.

Звісно, він сповідує правдиву традицію, а не наслідування (наприклад, один з учасників – Герман Голденштейн, клезмер, народжений у 1934 році в Румунії, після II Світової війни він супроводжував єврейські сімейні свята на українсько-молдовському пограниччі).

Однак Фестиваль перш за все підкреслює, що в жодному випадку не йдеться про мертву культуру. Що і нині (як і колись) у ній з'являються живі течії, навіть авангард. Власне тому така часта присутність у Кракові артистів, пов'язаних із сучасною „новою радикальною культурою“: Давид Кракауер, Франк Лондон чи Енді Статман.

І у цьому можна побачити паралельний сенс краківського Фестивалю: щоразу він має дуже духовний – пов'язаний з релігійною традицією юдаїзму – характер. Це проявляється навіть на найсучасніших концертах. Певним чином його патронує Бензіон Міллер, який не лише співає, але



Фото: Агнешка Сабор

часом і читає лекції, де пояснює, наприклад, що означає бути водночас сучасним хасидом, мешканцем Нью-Йорка, і залишатися учнем цадика, який багато років тому помер у маленькому карпатському містечку.

Міллер також часто публічно повторює, що Польща – це великий єврейський цвинтар, і що не йдеться виключно про Голокост. Тут знаходяться могили святих цадиків, тобто духовна спадщина юдаїзму. І тому треба сюди приїжджати на прощі.

Безперечно, краківський Фестиваль є спробою (і це треба підкреслити) нагадати нинішнім євреям про те, що навіть найактуальніші справи їхньої культури витікають із джерел Центрально-Східної Європи.

В кожному разі, Фестиваль організовано не суто для якоїсь конкретної етнічної групи. Його учасниками є значною мірою не-євреї.

Навчальний вимір Фестивалю полягає у дещо складніших питаннях. Адже його початок – це 1988 рік, ще до падіння комунізму, він став однією з перших громадянських ініціатив, автором проекту був Януш Макуха. Волонтери, які йому тоді допомагали, пригадують миття підлоги в кінотеатрі „Київ“, спартанські умови, ентузіазм і невпевненість. Польсько-єврейський (чи християнсько-єврейський) діалог тоді лише починав розгортатися. Відомий текст професора Яна Блонського, літературознавця Ягеллонського університету, присвячений байдужості поляків при спогляданні палаючого варшавського гетто, з'явився роком раніше, у 1987-ому, на сторінках католицького „Tygodnika Powszechnego“ і глибоко образив тоді більшість читачів.

Фестиваль єврейської культури у Кракові і діалог про складну спільну історію взаємопереплітаються. Адже гостем Фестивалю часто буває і Ян Томаш Гросс, який своєю книгою „Сусіди“ ініціював найважчу, мабуть, наразі найчеснішу розмову у демократичній, посткомуністичній Польщі, присвячену відповідальності польських сусідів за знищення євреїв під час війни. У 2006 році, наприклад, Фестиваль був в основному присвячений пам'яті жертв погрому в Кельцах, що стався 60 років тому 4 серпня 1946 року.

Фестиваль єврейської культури – це найвизначніша міжнародна культурна подія, яка щороку проходить у Кракові. І все-таки йому загрожує певна небезпека. Парадоксально, нині вже набагато нижчою є повторюваність, яку закидають йому критики. Треба визнати, що якийсь час Фестиваль стагнував. Однак нині, здається, він отримав друге дихання, ставши відкритішим для сафардської традиції і багатокультурності сьогоденного Ізраїлю. Проблемою залишається радше те, що Фестиваль для деяких людей стає певним виправданням. Політичним, суспільним, культурним. „Погляньте, адже це в Польщі відбувається великий Фестиваль єврейської культури. І не викликає жодних антисемітських ексцесів“. Так, нібито всі польсько-єврейські теми вже обговорені. Так, ніби на стінах міст уже не з'являються графіті з зображенням шибениці з зіркою Давида або написами „Juden raus“.

Агнешка Сабор,
редактор видавництва
„Austeria“, Краків

Єврейська спадщина в Україні

➤ В Україні наразі немає поважних сучасних довідників про юдаїзм, старозавітний період життя євреїв, біблійні й талмудичні тексти. Чекає на своїх дослідників духовна спадщина хасидизму – одного з найвпливовіших релігійних напрямів, який позначився на духовному житті як юдеїв, так і їхніх сусідів. Тільки-но почато підготовку перших академічних публікацій про єврейську освіту, історію та мистецтво. Проте надбання єврейської духовної культури вже стало складником українського культурного простору.

Перші кроки занять юдаїкою в новій Україні були досить важкими, бо впродовж кількох попередніх десятиліть її на нашій землі не існувало. За той час відійшло покоління дослідників, яке працювало на початку ХХ ст., а кількадесят ентузіастів, які займалися юдаїкою підпільно в 1970–1980-ті рр., емігрували до Ізраїлю, США, Канади. Ми добре розуміли, що повинні почати свою роботу зі збирання та опису єврейської спадщини, яка через різні причини (заборона івриту та їдишу, закриття єврейських шкіл і видавництва тощо) не була об'єктом уваги науковців і часто її було важко ідентифікувати й відрізнити від загальнонародянської.

Важливим напрямком нашої діяльності стали опис і збирання єврейських книг. Найбільше їх у Національній бібліотеці України ім. Вернадського – близько 150 тисяч томів івритом, їдишем, англійською, німецькою, російською, українською та іншими мовами. Перлиною збірки є колекція пінкасим – хронік єврейського життя міст і містечок, одні з найбільших в світі. В бібліотеці є також матеріали експедицій Анського, книжки Культур-Ліги, комплекти єврейських газет і журналів, унікальна колекція єврейського музичного фольклору кінця ХІХ – початку ХХ ст. на воскових валиках, нещодавно взята під охорону ЮНЕСКО. Паралельно розпочав формувати власну книгозбірню Інститут юдаїки. Нині вона налічує близько 4 тисяч книжок (найстарішу датовано початком ХVІІІ ст.).

Видано декілька довідників про єврейську спадщину. Найперше це книжка Вікторії Хітерер „Документи

з єврейської історії ХVІ–ХХ ст. в київських архівах” і путівник „Документи з історії та культури євреїв в архівах Києва”, що його впорядкував Юхим Меламед. Останнє видання – результат величезної роботи українських дослідників – є частиною масштабного проекту опису єврейської спадщини Східної Європи. Це, в певному сенсі, взірць академічного довідника. Описано також твори єврейського мистецтва в музеях України, а також особові фонди єврейських літераторів і митців, які зберігаються в нас. Йдеться про 15 письменницьких архівів, що налічують десятки тисяч одиниць зберігання, а також мистецьку спадщину художника Зіновія Толкачова (близько 4 тисяч творів живопису та графіки), який ілюстрував твори Шолом-Алейхема та Переца і був учасником визволення Аушвіца та Майданека, а сотні його малюнків стали свідцтвами тих жахливих часів.

Єврейська спадщина, яку ми збираємо, – це приватні архіви письменників, митців, діячів театру. Збираємо також в оригіналах і копіях родинні архіви, що є безцінним джерелом єврейської повсякденної історії ХХ століття. У нашому зібранні таких архівів близько 80; вони містять родинне листування, фото, щоденники. Унікальними є документи як дореволюційних часів, так і радянського періоду – метричні свідоцтва, кетуби, анкети з інформацією про належність до політичних партій чи рухів, про соціальний стан і родичів за кордоном, довідки про арешти, реабілітацію та право мешкати за межею осілої, документи доби громадянської війни, колективізації, індустріалізації, Другої світової війни.

Ще один значний шар єврейської спадщини – мистецтво. Йдеться і про доробок декількох тисяч художників, і про історію єврейських театрів в Україні (у ХХ столітті їх було близько 80), і про кінематограф (від німих стрічок до звукових фільмів їдишем), і про фольклор. Багато що з цього не зібрано й не досліджено, проте варто згадати один здобуток – відкриття художньої спадщини Культур-Ліги. Культур-Ліга – це, об'єднано висловлюючись, єврейське міністерство культури часів УНР

і перших років радянської влади. Це об'єднання єврейських просвітян, літераторів та митців, яке виникло 1918 року в Києві і вплив якого на єврейське культурне життя України кінця 1910-х – першої половини 1920-х років важко переоцінити. Мистецький спадок об'єднання є явищем всесвітнього масштабу.

В Києві 1918 року започатковано співпрацю художників, які згодом здобули світову славу – Натана Альтмана, Марка Епштейна, Еля Лисицького, Абрама Маневича, Марка Шаґала. Самого переліку їхніх імен достатньо, щоб усвідомити значущість цієї події. Для наших сучасників Культур-Лігу відкрив ізраїльський дослідник Гігель Казовський, з яким ми на межі 2007–2008 рр. організували в Національному художньому музеї України виставку творів художників Культур-Ліги з фондів цього музею, обласних музеїв, Центру юдаїки НаУКМА, Паризького єврейського музею, приватних колекцій з Ізраїлю й України. Імпрезу визнали найкращою виставкою музею 2007 року, вона мала широкий розголос в Україні та світі.

Окрема тема – матеріали періоду Голокосту. Нам пощастило зібрати спогади сотень людей, які пережили Голокост і врятувалися у християнських родинах, монастирях і катакомбах (робота Бориса Забарка). Свого часу (1989 року) ми збрали свідоцтва про загиблих в Бабиному Яру. Наші діти роздали людям, які приходили туди в роковини трагедії, 10 тис. анкет; це дало змогу встановити близько 5 тис. нових імен загиблих. З цієї роботою кореспондує наша видавнича програма, зокрема видання щоденників рабина Кахане, Курта Левіна, митрополита Андрея Шептицького. Це спільні проекти Інституту та Центру юдаїки НаУКМА, УКУ, Центру європейських досліджень НаУКМА, видавництва „Дух і Літера”. Нечасто такі книжки виходять у співпраці єврейських, католицьких і православних організацій.

Леонід Фінберг,
директор Центру
досліджень історії та культури
східноєвропейського єврейства,
видавець, Київ

Іван Дзюба:

„Нас об'єднало почуття протесту проти несправедливості“

В історії українсько-єврейських відносин є специфіка, властива лише для українців, але є і такі риси, що вписуються в загальну картину відносин євреїв з різними націями Європи. Чи можемо почати з тих аспектів, які спільні для різних народів, в тому числі і для українців?

Звичайно, мабуть, поза цим загальним європейським контекстом не можна зрозуміти і українсько-єврейські відносини, хоча водночас і українська специфіка додає нове. Взагалі, єврейське питання, скажімо, українсько-єврейські відносини гостроти набирають десь у XVI ст. Хоч євреї в Україні були, були відносини з Хазарським царством, були євреї в Києві в XI–XII ст., але масштабності й гостроти вони набирають десь із XVII ст., з часу посилення українсько-польської боротьби. Певно, це можна пов'язувати з тим, що після того, як євреї були фактично вигнані із Західної Європи, значна частина їх, може, навіть основна, опинилася у Центральній і Східній Європі, і відповідно, в Україні. Над тими євреями, які оселилися в Україні, вже тяжіли міфи з ранньохристиянських часів, і ці міфи були обтяжені ще й тими подіями, що відбувалися в Іспанії, в інших європейських країнах – Франції, Німеччині, обтяжені середньовічними забобонами, розправами та жорстокими переслідуваннями. Але обтяжені і також, можна сказати, на інтелектуальному рівні, обтяжені всіма інтерпретаціями, які вони діставали в Європі, серед європейських релігійних діячів (як-от Лютер) та інтелектуалів. Такі інтелектуальні інтерпретації теж були, особливо у Німеччині й Франції. Все це приходило так чи інакше до Східної Європи. Висока хвиля „теоретично обґрунтованого“ антисемітизму у Франції й особливо Німеччині кінця XIX – початку XX ст., звичайно ж, підготувала антисемітизм гітлерівського штибу, а отже – і трагедію Голокосту. Як відомо, в Російській імперії для євреїв існувала т.зв. „межа осілості“, і вони в основному скупчувалися на території нинішніх Білорусі та України.

Мабуть, говорити про єврейські громади тут як про щось абсолютно цілісне не можна, тому що єврейство було розшароване. І культурно, і на релігійному ґрунті, і соціально. Основна єврейська маса була трудовою, ремісничою. Але стереотипний образ єврея створювали не представники цієї маси, а комерсанти, спекулянти, так би мовити, бізнесмени того часу, шинкарі. Так укладався образ експлуататора, який у нерозвиненій свідомості поширювався на єврейство взагалі, витісняючи образ того єврея, який був, скажімо, ремісником і жив серед українців. У побуті між ними було нормальне співжиття. Історик Ярослав Дашкевич, який досліджував це питання, переконливо довів, що власне моменти загострення, конфліктів – це були епізоди. Тяжкі епізоди. На жаль, їхній трагізм заступає собою інші сторінки. Але насправді основна маса історичного часу – це було нормальне, мирне співжиття.

Отож, доводиться говорити здебільшого про трагічне, і від цього нікуди не дінешся.

Постає питання: хто винен? Я завжди дотримуюся погляду, що коли йдеться про конфлікти народів або якихось значних груп цих народів, то не можна причини зла бачити в одному і тільки в одному. Вину вимірювати важко, шукати причини складно, але й те й те не зводиться до особливостей якогось народу, а часто мають і загальнолюдські виміри. Що ж до т.зв. „українського антисемітизму“, то Володимир Жаботинський свого часу вжив вираз: „антисемітизм обставин“. Глибоке визначення, якщо вдуматися...

А які головні, на вашу думку, обставини тут відіграли важливу роль?

Однією з цих обставин є, мабуть те, що євреї через релігійні і інші передсуди, через той юридичний статус, який їм нав'язувався, в тому числі в Польщі та в Російській імперії, не мали традиції землеробства, сільського господарства, сфера їхньої діяльності була обмежена. Це спрямовувало їхню енергію на фінансову

діяльність, на ремісництво, і це відрізняло їх від української людності, надавало їхньому побуту відособленого характеру. Хоч на селах між ремісником і селянином такої великої різниці, очевидно, не було. Але був релігійний бар'єр. І ще один дразливий момент, якого не можна не брати до уваги. Скажімо, польська шляхта, за свідченням істориків XIX ст. і сучасних – російських, українських, польських та ін. – використовувала для пологодження своїх господарських інтересів фінансистів і ділків з числа євреїв, передоручаючи їм свої оборудки, фактично надаючи їм значну частину своєї влади над українським селом. Отож, класова, соціальна ворожість, яка була завжди, великою мірою зосереджувалася на цих „уповноважених“ польського магнатства.

Що ж до конфліктів українського населення з євреями, то тут треба мати на увазі головну обставину, яку, на жаль, здебільшого забувають або ігнорують. Річ у тім, що Україна не була самостійною державою, її землі були роздерті між Російською імперією, Польщею, Австро-Угорською імперією. Тобто говорити про якусь українську політику щодо єврейства не можна. Українські селяни були об'єктом експлуатації чужинців і водночас переймали їхні поняття, їхні забобони (щодо євреїв зокрема). З другого ж боку, і для євреїв вони не були самодостатнім народом, що не сприяло адекватному ставленню до них. Єврейство залежало від панівної верстви – магнатів і шляхти в Польщі, царської бюрократії в Російській імперії.

Доводиться говорити і про брак політичної культури тодішнього українського населення, відсутність тодішнього демократичного самоврядування, того, що пізніше називалось „громадянським суспільством“ – хоч у козацькі часи воно в частині України було, і подальший його розвиток багато що міг би змінити.

Потім – релігійний конфлікт. Обстоювання православної віри часто оберталася проти євреїв, не тільки проти католиків. Хоча в Запорізькій

Січі січовики з ними активно торгували.

Антиєврейські ексцеси кінця XIX – початку XX ст. не можна зрозуміти поза впливом монархічної пропаганди. Особливо яскраво це виявилось в діяльності „Союза русского народа“, як такої собі православної монархічної відповіді на революційну ситуацію в Росії, на участь євреїв у революційному русі. Пропаганда і практична діяльність „Союза русского народа“ поширювалися і на російську частину України, більше того, в Києві був його потужний осередок.

Характерно, що коли відзначалися ювілеї Шевченка в 1911-му (50-ліття від дня смерті), і в 1914 роках (100-ліття від дня народження) українська і єврейська студентська молодь брала активну участь у заборонених маніфестаціях, а монархічні газети – антиукраїнські й антисемітські – навіть будували на цьому свою пропаганду. Тобто вже тоді було прагнення української та єврейської інтелігенції до порозуміння і вже тоді реакціонери бачили небезпеку в такому об'єднанні. Вже в 60-ті роки XX ст. компартійну владу і КГБ особливо розлючувала взаємодія між українськими та єврейськими дисидентами.

В радянські часи влада мала також таку політику, щоб створити протистояння. Тобто використати, скажімо, євреїв супроти українців і навпаки. Це відомо історикам, але про це мало відомо на масовому суспільному рівні...

Так, те, що ви нагадали, дуже важливе. Справді, власне вся спотвореність цих відносин пояснюється тим, що український народ не був господарем своєї землі, і так само і євреї були народом, позбавленим суб'єктності, власної державності. Вони більше були жертвами чужих державних стратегій і оті хвилі нацькування одних на інших – це глибоко продумана стратегія і вона не раз застосовувалася. Після Другої світової війни це виразно видно, але навіть ще до війни, десь уже з кінця 30-х років, Сталін у процесі боротьби з опозиціями цілеспрямовано очищав партію від єврейських кадрів, очищав ЧК, ставив своїх людей. Вже тоді почалася хвиля настроювання суспільства проти євреїв поки що приховано, а потім, після війни, ця хвиля зростала постійно і була досить ефективною. Ожили білогвардійські міфи про єврейських комісарів як творців революції, творців ЧК і таке



інше. Ясно, що ці міфи, як і всякі інші, мають певні підстави, можна знайти факти на їх підтвердження, але не можна їх абсолютизувати і відривати від усіх інших фактів. Адже активна участь євреїв у революції має цілком раціональне пояснення. Це був вибух отієї приглушеної, придушеної енергії, особливо енергії єврейської молоді, яка не могла себе виявити повноцінно в громадському житті, в мистецькому житті, це був протест проти упослідження. Здавалося, що революція розкриє горизонти для реалізації власної енергії, власної індивідуальності, громадянського і особистого самоствердження, і почасти так і було. Однак, коли говоримо про значну участь євреїв у революції та будівництві комуністичної системи – перебільшувати цієї участі теж не можна. Навіть без цього єврейського живчика все одно історичні процеси відбулися б, мабуть, у не меншому масштабі.

Дехто каже, що це перша справжня спроба сучасного українсько-єврейського діалогу, якій дістав продовження в таборах. В кінці 50-х років та на початку 60-х, коли утворився рух молоді інтелігенції, що пізніше дістала назву „шістдесятники“, в ньому були і українці, і євреї, і росіяни. І формувалася думка про необхідність демократизації і гуманізації суспільства...

Знаєте, мені здається, основним імпульсом було почуття справедливості і протест проти несправедливості. Нас – молоду єврейську і українську інтелігенцію – об'єднало почуття протесту проти несправедливості. Це нас об'єднувало. Починалося з простого. От, наприклад, я пригадую поета Льоню Кисельова. Він виріс у російсько-єврейській родині, в якій дуже шанували Шевченка. Починав писати російськомовне, а потім, під впливом наших „шістдесятників“, перейшов на українську. Став прикладом для багатьох. У нього збиралася в основному українська, російська, єврейська молодь. Ми знаходили дуже добрі контакти. Такого не було, щоб нас поділили. Ми не ділилися. І так само молоді художники, науковці. Разом виступали проти несправедливості, проти несвободи, за духовне розкріпачення.

Так доходимо до вашого виступу під час відзначення 25 роковин розстрілів у Бабиному Ярі 26 вересня 1966 року...

Те, що мене, так би мовити, подвигло на цей виступ – це якоюсь мірою отой тягар стереотипів і звинувачень. Що українці, мовляв, антисеміти, що Україна – це мало не батьківщина антисемітизму. То була неправда, я знаю дуже багатьох українців, і в минулому – далекому

» і близькому, — і в сучасності, які виступали проти антисемітизму, сповідували справжню людяність, але пляма падала ніби на всіх. А жити ж нам разом на одній землі. А з другого боку, антисеміти таки були — і серед темних обивателів, і серед специфічних ультрапатріотів. І тоді вони були, і тепер вони є. Причому парадокс у тому, що дуже часто ті, хто запевняє, що вони не антисеміти і кажуть, що в Україні ніколи ніякого антисемітизму не було — вони якраз часто і є насправді антисемітами. Більше того, є такі люди, що коли б повторилася історична ситуація війни чи громадянської війни, вони б так само виливали свою злобу на євреях. Так що тут, розумієте, складна колізія. Не можна одну неправду прийняти, але не можна й другу неправду прийняти. Тому такий вийшов виступ. Мій виступ вийшов дуже емоційний. Хтось записав його на плівку, і він розповсюджувався в „самвидаві“. Я сказав те, що треба було сказати, що мав сказати. Це важливо. Бо історія триває і немає такого пункту, де можна потім відкликатися. Тут є такий.

А потім, уже в період „гласності“, „перестройки“, з кінця 80-х років, ви продовжували цей, скажімо, діалог...

Ми створили у 88-му році „Республіканську асоціацію українознавців“. Провели кілька цікавих наукових конференцій, українських, потім міжнародних. Дуже шкода, що не всі матеріали були опубліковані. А там багато було тем, які й сьогодні актуальні. І, зокрема, ми провели чотири українсько-єврейські конференції: дві в Києві, дві — у Єрусалимі. За участю і українських учених, і з Ізраїлю, і з інших країн. Це було дуже цікаво, мені здається, і дуже важливо. Це був період такого піднесення і екзальтації. Потім, на жаль, ентузіазм трохи спав. Може тому, що з'явилися нові форми роботи. Були створені єврейські організації, які в Києві активно діяли. Але, мені здається, багато проблем мають бути предметом широкого громадського обговорення з участю представників різних національностей.

Як ви бачите перспективу подолання ксенофобії та антисемітизму в Україні?

Для боротьби з виявами ксенофобії не досить посилення фіскальних заходів. Головне — зміцнення морального здоров'я самої української нації.

Матриця ідентичності українських євреїв

» Тема відновлення єврейської культури в Україні торкається також питання сьогодної єврейської ідентичності. Бо ідентичність — це не константа, яка не змінюється в часі і просторі. Наприклад, за дослідженнями, які проводилися американськими науковцями, ідентичність євреїв, які проживають в Ізраїлі і в Америці, настільки різна, що вони не тільки не співпадають сьогодні в часі, але навіть не можна побачити, що вони походять з одного кореня. Справа в тому, що середовище, серед якого проживає та чи інша національна група, дуже сильно впливає на форму цієї ідентичності. Неможливо, наприклад, уявити собі в Америці єврея-християнина. А в Росії це можливо. І тепер, коли ми живемо в Україні, яка ніяк не може визначитися зі своїм вибором — чи їй бути західною європейською країною, чи східною, то і ми, євреї, хоч нас тут невеликі групи, також повинні визначитися: чи ми хочемо бути такими, як європейські євреї, чи ми хочемо бути такими, як євреї східні.

Тому говорити сьогодні про ідентичність українських євреїв дуже складно. Колись, наприкінці XIX сторіччя, їхня ідентичність мало чим відрізнялася від європейської ідентичності. Особливо тих, які проживали у Польщі, в Австро-Угорській імперії. Вона була майже такою, як західноєвропейська, з особливостями східного менталітету. Згодом, після трансформації XX ст., після революції 1917 р. і Голокосту, звичайно, неможливо було втримати ту саму форму і стан тієї ідентичності. Якщо будемо говорити про ідентичність по відношенню до релігійної чи етнічно-культурної складової, то ми побачимо, що на заході Європи та в Америці більше навантажена релігійна складова ідентичності. А на сході — етнічно-культурна. Так сталося. Відношення до релігії на сході і на заході євразійського континенту різне, навіть, можна сказати, протилежне. Релігія — це дуже складна система, але спрощено вона має два полюси: раціональний — тобто закон, і ірраціональний — віра. На заході більш навантажений раціональний елемент, тобто закон, а на сході —



віра. Для людей заходу, Західної Європи і, відповідно, Сполучених Штатів Америки, впродовж сторіч релігійні норми, навіть ірраціональні, перейшли на раціональний рівень закону. Тобто на право співіснування людей у суспільстві. В основному у на це вплинули різні реформаторські рухи в Європі і навіть католицька церква. На сході, в східних імперіях, церква ніколи не була самодостатньою, ніколи не грала самостійну роль у державі. Так сталося, що ірраціональний елемент — віра — навантажений більше ніж закони. З цього випливають дуже важливі характеристики. Наприклад, з цього випливає правовий характер західного суспільства і неправовий характер східного суспільства, як це не дивно. Тому в єврейській ідентичності це також відображається. Ті євреї, що живуть на сході, живуть під впливом східних форм ідентичності. Тому, коли ми зустрічаємося зі своїми західними колегами, розмовляємо нібито однією мовою, оперуємо одними категоріями — насправді ж ми дуже різні. Оскільки, все ж таки, релігійний чинник є досить важливим у понятті ідентичності, то, на жаль, ми можемо сказати, що після 70 років радянської влади, після Голокосту релігійний чинник єврейської громади пострадянського простору дуже мало навантажений. Наприклад, в синагогу ходить може 1 відсоток, але деякі норми, деякі свята відзначає, скажімо, 10 відсотків. І ці моменти входять складовою частиною до такого інтегрованого поняття ідентичності. Але більшість немає цих складових. У них є інше. Оскільки ми

є пострадянським, постколоніальним суспільством, то в нас ще багато елементів тієї ментальності, ідентичності, яка була в радянські роки, тим більше, що я більшу частину життя прожив все ж таки в радянському суспільстві, хоч і був антирадянщиком.

Радянська держава намагалася знищити всі ознаки ідентичності, не тільки євреїв, але й інших етнічних груп, і залишити тільки фольклорні ознаки, щоб демонструвати, що є такі соціальні питання, які в Радянському Союзі вирішуються позитивно. То як це не дивно, а може смішно, основною складовою ідентичності радянських євреїв був антисемітизм. Оскільки він існував як серйозний фактор державного життя — суспільного, адміністративного, — то в ідентичності євреїв він займав дуже важливе місце. Якщо не було релігії, не було культури, не було мови, але був антисемітизм, то це те, що поєднувало людей між собою. Це було темою всіх розмов у єврейському середовищі, таким чином, негативний чинник став однією з найважливіших складових єврейської ідентичності радянських часів. І він зараз, по інерції, ще частково залишається. Ми не можемо точно сказати, можемо говорити приблизно, що в деяких містах до 30 відсотків, у деяких — 80 відсотків євреїв так чи інакше мають відношення до єврейського життя. Що це означає? Вони користуються або якоюсь єврейською програмою, вони приходять на єврейські свята — якщо не приймають активної участі, то як глядачі вони там присутні. Це те, чого не було 20 років тому. Це означає, що ми знаходимось у періоді зміни ідентичності радянської на таку, яка через одну генерацію, через дві, стане ідентичністю українських євреїв. Я сподіваюся, що вона буде відрізнятися від ідентичності російських євреїв, білоруських євреїв, молдовських євреїв. Так, як відрізняються між собою ідентичності європейських євреїв різних країн.

Зараз важко собі уявити, але Україна сама знаходиться у пошуку свого національного формовираження. Коли Україна знайде свою матрицю ідентичності, то це допоможе також віднайти ідентичність меншинам.

Якщо Україна дійсно вибере європейський, західний шлях, це буде стимулювати і нас трансформувати свою ідентичність, — можливо, підсвідомо, — в таку, яка більш підпадає під ідентичність євреїв Європи, де релігійні чинники є більш навантажені, аніж етнічно-культурні.



Пам'ять з різних боків муру

Два погляди на Голокост євреїв у Львові, дві пам'яті — єврейська та українська. Дві книги, в яких багато спільного, та водночас — як же багато несхожого. „Вижив. Сага Святого Юра написана у 1946 році сином рабина Львова“ Курта Левіна та „Шоах у Львові“ Євгена Наконечного.

► Як в одному, так і в другому випадку занурюємося в трагічні події, свідками яких були зовсім молоді люди. Обидва автори, а водночас і головні герої цих спогадів, розповідають про жахливі подробиці львівської щоденності 1939–1941 рр. Спогади Курта Левіна — опис Катастрофи, за якою автор спостерігав із самого виру пекла — з гетто, книга Євгена Наконечного — пам'ять з іншого, „арійського“, боку муру. Як єврей Курт Левін, так і українець Євген Наконечний, сідаючи за написання спогадів, мали відчуття місії — передати наступним поколінням пам'ять про страшний злочин. І один, і другий, усвідомлюючи значення своїх свідчень, входять на метафізичні території.

Євген Наконечний, обґрунтовуючи потребу написання своєї книги, говорить про обов'язок свідка сказати правду. Добре пам'ятаючи про те, як обидва тоталітарні режими, сталінський і гітлерівський, спекулюючи на національних та релігійних упередженнях, довели до кровопролиття, автор занепокоєний тим, що й багато років по війні знову поширюються старі міфи, зокрема про кровожерний антисемітизм українців. Автор спогадів чудово усвідомлює той факт, що розповідати СВОЮ правду надзвичайно складно, можна наразитися на хвилю критики та нерозуміння як з боку деяких єврейських, так і українських середовищ. Перші можуть звинуватити його в антисемітизмі, а другі у... філософізмі.

Втім, Наконечний керується не тільки почуттям обов'язку сказати правду від імені українських свідків Голокосту. Його спогади — це, крім іншого, виконання прохання замордованої сусідки-єврейки Іди Штарк. Мовляв, ця дівчина ще перед Голокостом мала містичну візію того, що станеться з її єдинокровними. Власне з проханням зберегти пам'ять про Шоах (Трагедію), передати її світові,

звернулася вона до 10-літнього на той час Євгена. Варто у цьому місці додати, що через кілька місяців після того, як Євген Наконечний нарешті виконав Ідин заповіт — видав у 2006-му книгу спогадів, його не стало.

„Вижив“ Курта Левіна — спогади, занотовані ще 1946 року, тобто свіжими слідами минулого. Свого часу ця книга сина відомого львівського рабина, написана польською і невдовзі (у 1947 р.) видана в Ізраїлі у перекладі на іврит, залишилася майже непоміченою. Про неї забули у вихорі ізраїльсько-палестинської війни, що саме вибухнула. Щойно у 2005-му Курт Левін, американський економіст-пенсіонер, передав текст спогадів польському видавництву „Zeszyty Literackie“. Вперше опубліковані в оригінальній мовній версії ці спогади сприймаються як певне відкриття. Їхня підназва „Сага Святого Юра, написана у 1946 році сином рабина Львова“ вказує на те, що у книзі йдеться про особливу роль, яку у рятіванні євреїв відіграла митрополія Української греко-католицької церкви.

У післямові видавця підкреслено, що спогади Левіна є „безцінним історичним джерелом“. Тому, мовляв, видавець обмежився мінімальним редакційним втручанням.

Книга вражає уяву яскравістю образу Голокосту у Львові. Перед очима, немов у документальному фільмі, кадр за кадром, розгортається кривава хроніка винищення єврейського населення в Галичині. Неймовірна доля молодої людини, яка балансуючи над прірвою, всупереч усьому прагне вижити, втягує читача так, наче це захоплююча пригодницька повість.

Своєю чергою „Шоах у Львові“ високо оцінена одним із провідних українських істориків — академіком Ярославом Ісаєвичем. Висловлюючись про спогади Наконечного, він зокрема наголошує на важли-

вості для історика не лише фактів, а й процесу формування поглядів суспільства на певні події, вплив на ці погляди старих стереотипів, навіть пліток — як тих, що виникали спонтанно, так і спровокованих.

Обидві книги, на думку експертів, цікаві як цінні історичні документи. Жанрово вони близькі до белетристики, а це, вважають рецензенти, додатковий плюс такого особистого свідчення.

І К. Левін, і Є. Наконечний розпочинають свої розповіді з 1939 року — переломного в історії колись політичного Львова.

У центрі уваги Наконечного — доля мешканців однієї львівської кам'яниці, тієї, де минало його дитинство, і де більшість сусідів — ремісників, купців, лікарів — були євреями. Це кам'яниця, що після створення львівського гетто, опинилася на цій території смерті. Я.Ісаєвич переконаний, що на прикладі одного будинку Наконечному вдалося створити образ Голокосту більш переконливий, аніж це було б на прикладі цілого міста.

Змалювуючи загальну панораму життя у Львові, автор „Шоах“ не уникає складних моментів сусідства поляків, євреїв, українців. Іноді, сягаючи вже не до власних спогадів, а до документів, він такі моменти досить сильно акцентує. У таких місцях користується мовою радше публіциста, аніж белетриста.

Інакше виглядають у Наконечного міжнаціональні стосунки, якщо говорить про них, описуючи фрагменти щоденного життя Львова, згадуючи, наприклад, сусідів. Тоді-то його Львів — це місто, де звичайні люди, незалежно від національності, віровизнання, політичних переконань усе-таки вмівуть знаходити спільну мову. Більше того — вони щиро дружать, закохуються, навіть у супереч спротиву свого оточення створюють мішані подружжя.

Ті львівські поляки та українці, які

впродовж століть мешкали поряд із євреями, наголошує Наконечний, у побутових ситуаціях могли мати якісь претензії до своїх сімейських сусідів, закидали їм хитрість, крутість, та ніколи – інтелектуальну незрілість. Християнське населення Львова, зазначає автор, добре знало, що назагал євреї побожні й тверезомислячі. Катастрофа євреїв, твердить Наконечний, просто не поміщалася в уяві мешканців міста.

В мозаїці подій, що закарбувалися у пам'яті підлітка, натрапляємо на епізоди, які показують, наскільки складним був процес виникнення національних упереджень, до того ж, зміцнюваних і провокованих окупантами. Тут і колаборація частини єврейської спільноти з комуністичним режимом після вересня 1939 р., і поголоски про те, що списки поляків на депортацію до Сибіру укладалися за активної участі євреїв, і розповсюджене тоді переконавання про те, що серед функціонерів радянських репресивних органів чимало саме євреїв.

Утім, згадує львів'янин, коли такі упередження зіштовхнулись із жахливою реальністю Голокосту, одночасно перемиг дух співчуття й солідарності з єврейськими жертвами нацизму. Натомість деморалізовані типи, т.зв. львівське сміття, люмпен-пролетарі, які брали участь у знищенні євреїв, вважалися достойними зневаги і засудження.

Особиста пам'ять Наконечного про Шоах – це свідчення малого хлопця, який за дорученням батьків, ризикуючи власним та їхнім життям, несе колишнім сусідам до гетто не тільки продукти, а й промінець надії, що світ не закінчується мурами цієї території смерті. Вражає сцена зустрічі хлопця з приятелькою – 12-літньою Асею Валах, через день після її втечі з місця масових розстрілів. Вдивляючись у крейдянобліді обличчя худенького дівчиська, підліток-українець зауважив, що подруга якось незбагненно „глибоко” змінилася. Лише через багато років прийшло до нього розуміння, що тією несподіваною зміною Аськи, близької та коханої, як сестра, було її раптове постаріння, осяяння якимось невідомим таємним знанням. Асю схопили наступного дня після тієї зустрічі. Багато десятиліть після кривавого львівського літа 1942 року Євген Наконечний з розпукою згадує той факт, що „не міг її сховати”, погляд Аськи аж „до самого дна”

пропікав його душу впродовж усього подальшого життя.

Епізод зустрічі в рідній кам'яниці, у цій мікрівітчині дитинства – кульмінація особистих спогадів Наконечного. Немає тут ані драстичних подробиць убивства людей, ані паралізуючої атмосфери страху в гетто, є лише лаконічним, майже телеграмним стилем описана сцена стояння двох дітей перед потворною правдою про світ дорослих. Тиша, яка після знищення всіх старих, жінок і дітей запанувала в цьому колись виручому життєм домі, просто оглушує. Такі вельми особисті подробиці у Наконечного, цей погляд на єврейську трагедію ззовні – цінне доповнення образу Голокосту, який постає з іншої перспективи – власне з гетто.

Сім'я Курта Левіна до Львова переїхала у 1928-му з Катовиць. Його батько, рабин прогресивної синагоги, був досить впливовим не тільки в релігійному житті галицьких євреїв, але й у політичному. Родина належала до вищих прошарків єврейської спільноти міста. Зрозуміло, що стосунки малого Курта з представниками інших національностей, зокрема й ровесниками, були іншого типу, ніж, скажімо, у Євгена Наконечного в його звичайній міській кам'яниці. Тобто спорадичними й без атмосфери близького сусідства. Згадуючи про антисемітські вибрики ровесників, Левін зазначає, що був вельми вразливим на такі ситуації. Якщо у Наконечного бачимо Львів як різнобарвне місто трьох культур, то у Левіна – радше місто в місті, що завзято боронить свою єврейську ідентичність. Його хроніка багата не тільки подробицями безжалісного винищення євреїв, а й рефлексіями про долю свого народу, а також про причини його страждань. Образ Голокосту у Львові та в його околицях представлений у спогадах Левіна, – це вражаюча картина жахливих німецьких переслідувань і знущань над євреями за якнайактивнішого сприяння місцевого населення – українців і поляків. Згадуючи, і не без рації, про те, що посварені поляки й українці постійно боролися, молодий свідок тієї епохи робить однозначний висновок про те, що ці два народи були солідарними в одному – у ненависті до євреїв („Одні й другі добре готувалися до погрому євреїв”). Як стверджує автор спогадів, львівські поляки тішилися у червні 1941-го приходу німців, „бо просто

зможуть бити євреїв”. З початком німецької окупації Львова, обурюється Курт, поляки „віддячилися” євреям, які під час радянської окупації міста були „опорою польськості”: „Доносили, немов підлі смердючі шакали жирували на теплих, ще не охололих єврейських трупах”. Пізніше, коли Голокост наближався до свого чорного завершення, „гончими собаками”, що переслідували євреїв, які переховувалися, „значною мірою було польське та українське населення, яке з великою приємністю займалося свого роду полюванням на унтерменшів. Звісна річ, полякам та українцям залежало на винищенні євреїв”. Причини такого „полювання” він бачить у страхові відповідальності за вчинені вбивства євреїв, а також у необхідності повернення привласненого єврейського майна. Особливу увагу автор присвячує антисемітизму українців: „Антисемітизм у них одвічний. Його потворними плодами були погроми Наливайка, Хмельницького, Залізняка, Гонти, а врешті й Петлюри. Проявився він і у фольклорі цього народу. Не було українського роману, в якому б не зустрічався єврей. Очевидно ж, представлений в якнайгіршому світлі”. Квінтесенцією переконання молодого єврея про українців можна вважати його думку про те, що „антисемітизм прищеплюється кожному українцеві з дитинства”. Лише десь на маргінесах „Саги Святого Юра” зустрічаються згадки про співчуття християнського населення до євреїв (втім, які ж промовисті...). Наприклад, епізод про ешелони приречених на смерть, що йшли через Раву-Руську: „На Равській станції виникали затори. Свої черги ешелони нерідко чекали по два, три дні. Липнєве сонце немилосердно пражило. Люди, напхані увагою, вкриті бляхою, задихалися. Благали, вили про ковток води. Та тільки хтось намагався підійти, як охорона стріляла. Не один заплатив життям за своє самарянство”.

Наведені вище фрагменти я цитую не для того, щоб дискутувати з врятованим із полум'я Катастрофи 20-літнім на той час хлопцем. Його тогочасні переконання – наслідок тривалих і складних історичних процесів, аналіз яких не є завданням даного тексту. Абстрагуючись від розумування 20-літнього автора про ввібраний з молоком матері український і польський антисемітизм, щодо „Саги” можна застосувати

тезу академіка Ісаєвича про те, що у спогадах очевидців для дослідника епохи важливі, крім усього іншого, й тодішні стереотипи, упередження.

Втім, є одне запитання, з яким хотілося б звернутися до 20-літнього Курта Левіна (уявімо собі таку можливість). Цікаво-бо, до якої національності зараховує він братів Шептицьких (як і решту духовенства УГКЦ), які врятували щонайменше 150 львівських євреїв, зокрема двох братів Левінів? Адже зі спогадів складається враження, що під час розгулу німецько-українсько-польського антисемітизму у Львові був іще якийсь невідомий народ, що наражаючись на вірну смерть, євреїв усе ж таки рятував. За припущеннями К.Левіна, про акцію порятунку євреїв знали приблизно 500 представників українського духовенства. У цьому місці варто згадати думку, висловлену Є.Наконечним про те, що якби в Галичині щодо тих, хто переховував євреїв, застосовували такі покарання, як у Франції, Голландії чи Норвегії, то від німців сховали б половину галицьких євреїв.

Є запитання й до сучасних видавців спогадів К.Левіна. Через 60 літ після написання „Саги Святого Юра“, пропонуючи польському читачеві (а значною мірою й українському) цю хроніку Голокосту, вони не вельми відповідально поставилися до цього проекту. Як на книгу, що рясніє бородатими стереотипами про вроджений антисемітизм українців і поляків, надто вже скупі наукові коментарі. Скажімо, до низки наведених дещо вище контрверсійних цитат нема жодного.

Кілька років тому у Варшаві відбулася міжнародна конференція, організована Інститутом слов'янознавства Польської Академії Наук, присвячена проблематиці галицької поліетнічності та полікультурності. Одним із висновків тієї міжнародної зустрічі були слова професора Ярослава Грицака про те, що Галичина – приклад неупітності ідеї багатокультурності. „Ми мали до діла, – продовжила цю думку Богуміла Бердиховська, – з чимось на кшталт національних гетто, герметичних і взаємонепроникних“. У світі, що стрімко глобалізується, ми знову сусіди. Та чи спроможні ми сьогодні широко розмовляти на важкі теми, застосовуючи іншу мову, аніж мову наших гетто? Такої мови, яка б не ранила національних, релігійних почуттів сусіда от так собі „просто“? ◀

„Тризуб“ ім. Ю. Штроопа

Для початку – зізнання, якого за інших обставин культурна людина робити б не мала. Але на які лише жертви не підеш заради того, щоб тебе правильно зрозуміли. Отже: у глибині душі я є гомофобом. Саме у глибині, бо, наскільки пригадую, на поверхні, себто на людях, я собі свідомих гомофобських фраз і вчинків не дозволяю.

Однак якби, скажімо, десь у громадській лазні хтось знаний як гомосексуаліст присів би біля мене в оголеному вигляді, то моє тіло відсахнулося б від нього на якусь частку секунди раніше, ніж мій мозок устиг би пояснити собі, що відбувається. Мені просто неприємно – і це від мене не залежить: так само, як від гомосексуаліста не залежить його гомосексуальний потяг. І власне тому я вважаю, що не можна засуджувати ні гомосексуалістів, ні таких гомофобів, як я – звісно, до тих пір, поки жодна зі сторін не вдасться до насильницьких дій. Застосування ж насильства взагалі переводить розмову в іншу площину, яка до сексуальної ідентичності жодного стосунку не має: жертві насильства у принципі все одно, виявиться її нападник гомосексуалістом чи гетеросексуалом, нацистом чи комуністом.

10-13 вересня у Львові відбувся традиційний – уже 16-й – Форум книговидавців. Програма, як завжди, була не просто насиченою, а перенасиченою: понад 600 видавництв пропонували свої новинки, понад 150 авторів із різних країн взяли участь у презентаціях, творчих зустрічах і дискусіях, загальна кількість яких сягнула майже півтисячі. Одне слово, журналістам було про що писати і на кого полювати – від Юстейна Гордера до Адама Міхніка, від Андрея Бітова до Ольги Токарчук...

Правду кажучи, не знаю, про що мріють світової слави письменники і публіцисти, приймаючи запрошення на подібні заходи, але якщо хтось із них сподівався стати

у Львові головним „нюзмейкером“, то йому це не вдалося. Бо – судячи з кількості відгуків у пресі й Інтернеті – головною подією цьогорічного львівського Форуму стала спроба презентувати видану „Критикою“ невеличку за обсягом антологію сучасної лесбі-гей-бі літератури „120 сторінок Содому“ (упорядники – Ірина Шувалова, Альбіна Позднякова, Олесь Барлігі). Або точніше – спроба зірвати цю презентацію членами (звучить як ніколи доречно) ВО „Тризуб“ ім. С. Бандери.

Звичайно, можна було б не звертати на цей інцидент уваги або ж віджартуватися, мовляв, з погляду наслідків акція „Тризубу“ виглядає мовби спланованою в редакції „Критики“. Бо якби не кілька парамілітарно підстрижених неандертальців з помідорами і майонезом у верхніх кінцівках, то хто б серед тисяч книжок узагалі звернув увагу на ту „квір-антологію“? А так навіть я звернув. І навіть купив. І навіть прочитав. Без особливих емоцій: є кращі твори, є гірші, є майже шедеври і майже графоманія, одні зворушують, інші відштовхують – як воно і буває практично з кожною антологією.

Напевно, я чимось таким би й обмежився, якби вся проблема зводилася лише до одної окремо виданої антології та одного окремо зідіютого „Тризубу“. Але вона до них не зводиться. Бо насправді тут йдеться про нову фазу старої війни за українські голови, і від її результату залежить відповідь на питання: де ми всі, громадяни України, опинимося у недалекому майбутньому? Навряд чи „Тризуб“

має чим зрозуміти те, що я далі скажу, але перспектива є такою: якщо пропаговані "Тризубом" ідеї знайдуть відчутну підтримку в суспільстві, то за кілька років нашої столиці знову стане Москва.

Парадокс? Аж ніяк. Ми провалили всі можливі й неможливі економічні реформи, ми загрузли по вуха в корупції і правовому хаосі, але ми ще маємо свободу слова і бодай формально сповідуємо західні ліберальні цінності, завдяки чому Європа не наважується остаточно зачинити свої двері перед нашим носом. Якщо ж відверто нацистська ідеологія "Тризубу" набуде в Україні популярності, то Європа це зробить – і залишить нас сам на сам із Росією. Цікаво, як тоді поведуться браві хлопці ім. С. Бандери? Закидають російський військово-морський флот помідорами з майонезом?

Ага, якби в когось раптом виникли сумніви щодо ідеології. З приводу героїської акції своїх підлеглих на львівському Форумі керівництво "Тризубу" поширило відповідну заяву. Наводити її цілком не буду, бо можу зблювати. Ось лише деякі цитати з неї: "Режим внутрішньої окупації української нації, прислугуючи глобалістичному демолібералізму, сприяє поширенню у державі Україна різноманітних сатанських збочень. Пропаганда содомії, розбещення молодого покоління нашої нації, популяризація так званої „гендерної рівності“ та фемінізму – це ті засоби, якими чужинці намагаються розкласти та нівелювати традиційні християнські цінності, що у всі часи були оперттям української нації у її боротьбі з внутрішніми та зовнішніми ворогами. Ця боротьба диявола з Христовою правдою сьогодні активізувалася по всій Україні. Підконтрольні олігархам неукраїнського походження засоби масової інформації несуть содомітську заразу в маси українського народу; постмодерністська псевдолітература зі сторінок книг, журналів, газет агітує українців ставати педерастами та лесбіянками... ВО „Тризуб“ ім. С. Бандери вважає дії свого членства цілком виправданими та адекватними до ситуації. Організація бере на себе всю відповідальність за проведені національно-захисні акції та запевняє український народ, що й надалі буде безкомпромісно стояти на сторожі його християнських та національних інтересів. „Тризуб“ виступає за: ліквідацію содомітських

злочинних угруповань на теренах України; повну заборону будь-якої пропаганди статевих збочень; введення кримінальної відповідальності за содомію; примусову хімічну стерилізацію содомітів".

А ось уривок із також презентованої на Форумі книги Казімежа Мочарського "Бесіди з катом" (тут автор змальовує "духовний портрет" групенфюрера СС Юргена Штроопа, який зокрема керував навесні 1943 року знищенням варшавського гетто): "Цей банальний нацист знав, де шукати ворогів, вороги – це чужаки: крім євреїв, це соціалісти, комуністи, масони, ліберали, єзуїти і „заполітизоване духовенство“, але також і гомосексуалісти, капіталісти і плутократи, врешті „групи баламу-

тів", індивідуалістів і дурнів, які не розуміють, що вірність ідеї, концентрація влади, одноосібне керівництво і стовідсотковий послух є підставами національного буття. Лібералізм завжди веде до анархії, тоді як втіленням концентрованого керівництва є Адольф Гітлер".

Хто собі як, а спеціаліст із порівняльного літературознавства бачить лише одну стилістичну різницю між Штроопом і „Тризубом": під час Другої світової війни Штрооп зятято рятував Німеччину від згаданих ворогів, за що його врешті-решт і повісили. Натомість „Тризуб" ім. С. Бандери рятувати Україну щойно починає.



Ярослав Грицак:

„Вміння відрізнити юдофобію від антисемітизму дає нам ключ до розуміння української специфіки“

Ярославе, ти багато писав про українсько-єврейські стосунки. Як ти їх оцінюєш?

На це запитання немає простої відповіді. На нього треба відповідати з численними застереженнями на кшталт „з одного боку... однак з іншого боку...“ і т.д. Я не надто великий прихильник такого підходу, бо він загрожує зведенням історії до нудної і подвійної бухгалтерії. Я вважаю, що перед тим, як занурюватися в складні з'ясування чи підрахунки, українські історики повинні визнати, що українці вписали до історії світового антисемітизму декілька не надто приємних, а іноді й кривавих сторінок. У свою чергу, ті з них, хто вірить у покликання й відповідальність інтелектуалів, повинні від імені українського народу попросити вибачення в євреїв за всі ті події, або змусити політичні еліти зробити такий символічний акт покаяння. І лише після зведення нашої колективної провини до рівня аксіом, що не допускає заперечень, ми можемо спробувати показувати контекст і специфіку – дуже непросту – українсько-єврейських стосунків.

Серед міжнародної спільноти доволі поширена думка, що українці є антисемітами.

По-перше, стереотипи не є статичними, їм притаманна динаміка розвитку. До Першої світової війни мало кому спало б на думку назвати галичан антисемітами, оскільки найбільші антиєврейські погроми – в часи Хмельниччини, Коліївщини, погроми 1881 і 1919 років – відбувалися на українських землях поза Галичиною. Образ Галичини як символу українського антисемітизму з'явився у результаті II світової війни, його підсилили антиєврейські погроми, що відбувалися влітку 1941 року, після відступу радянських військ і приходу гітлерівців.

По-друге, стереотипи нерідко є амбівалентними. Так упродовж багатьох століть серед українців, подібно як і серед інших європейських народів християнського віросповідання, образ євреїв трактувався як „убивці Христа“. І в той же час траплялися випадки, коли українські селяни з повагою ставилися до євреїв, цінючи їхню побожність, а українські жінки, повертаючись з базару, заходили до синагоги поставити свічку. Серед українських приказок є й така: „З жидом погано, але без нього гірше“.

Однак треба визнати, що серед усього спектру існуючих стереотипів, в українській свідомості яскраво домінує негативний образ єврея та, відповідно, негативний образ українця – в єврейській свідомості. Можемо говорити про своєрідну симетрію відсутності взаємної симпатії.

Із праць та коментарів на тему українсько-єврейських стосунків нерідко виникає враження, що однією з причин однобоких оцінок є нерозуміння українського контексту. Як розуміти вираз „специфіка українсько-єврейських стосунків“?

Перш ніж говорити про специфіку, зазначимо: стосунки між українцями і євреями поміщаються у загальну схему, котру зустрічаємо у багатьох інших місцях світу. Це є взаємини між осілими сільськогосподарськими народами та етнічно-релігійними меншинами поза своєю історичною батьківщиною, такими, як греки, вірмени, євреї чи цигани у Центрально-Східній Європі або китайці у Південно-Східній Азії. Як правило, ці меншини займають ніші, котрі є слаборозвиненими або й зовсім відсутніми в осілих народів – скажімо, далекоюсяжна торгівля, особливі ремесла, лихварство т.д. Чим простіша структура корінного народу – тобто чим більше

однорідно „селянським“ він є – тим більша частка й вища активність цих меншин. Обидва народи не можуть нормально функціонувати один без одного. Але їхнє співжиття постійно позначене взаємним антагонізмом і недовірою, що час до часу виливається у насильство більшості проти меншості.

Ця схема діє так довго, як довго обидва два народи живуть традиційним життям. Вона починає ламатися у XIX с. з правовою емансипацією селян і євреїв. У Західній Європі ця емансипація відбулася більш-менш одночасно і зайняла короткий час – умовно кажучи, за часи Французької революції та наполеонівських воєн. Тому під кінець XIX століття у Франції чи Німеччині євреї чи селяни мало відрізнялися від інших верств суспільства: обидвоє були значною мірою засимільовані й закультуровані. У Східній Європі було цілковито по-іншому: тут емансипація була пізньою і повільною. У Росії селян звільнили лише у 1861 р., євреїв – у 1917 р. До того ж, і село і єврейський штетль виявляли особливо сильний опір до змін. У кінці кінців, їм переламали хребет дві світові війни з усіма їхніми наслідками – такими, як комунізм і нацизм. Через затяжний і брутальний характер цих змін взаємні антагонізми були глибокими і сильними. Тільки після другої війни, внаслідок соціальної інженерії Сталіна й Гітлера соціальна структура українців і євреїв поступово вирівнювалася – обидвоє стали міськими й освіченими народами. Але, як правило, ментальні зміни повільніші за зміни політичні чи економічні. Тому-то пам'ять про ці конфлікти, недовіра й упередження залишаються дуже живучими навіть тоді, коли формально обидвом народам нема вже що особливо ділити між собою.

А тепер додаймо до цієї схеми ще один чинник – націоналізм, який ви-



никає у XIX ст., а стає особливо сильним у XX-ому. Націоналізм прагне до однорідності: його ідеалом є один народ, одна релігія, одна мова, одна держава. Євреї відповідають на цей виклик по-різному. Одні розвивають власний націоналізм – сіонізм; інші асимілюються у місцеві нації. Однак, як правило, вони асимілюються у ті нації, які мають розвиненішу структуру – скажімо, стають німцями, а не чехами, мадярами, а не словаками, росіянами чи поляками, а не литовцями чи українцями. Місцеві націоналізми чехів, словаків, литовців та українців трактують це як зраду, як загрозу своїм інтересам. Тому-то й вважається, що антисемітизм серед недержавних націй – чехів, литовців, українців – є сильнішим, ніж серед націй державних, бо в перших є додаткові причини не любити чи ненавидіти євреїв.

Ця схема допомагає нам зрозуміти, чому антиєврейські настрої були такими поширеними і глибоко вкоріненими. Однак в Україні була своя специфіка: на українських землях було одне з найбільших у світі скупчень євреїв, і відповідно, напруга антиєврейських настроїв була

також дуже сильною. Росія в цьому розумінні була „привілейованою”: завдяки виданому Катериною указові, котрий забороняв євреям оселятися на етнічних російських землях, вони змушені були проживати в т.зв. „зоні осілості”, тобто на територіях колишньої Речі Посполитої – сучасних Польщі, Литви, України і Білорусі. В зв'язку з цим росіяни майже не знали євреїв. Так було аж до початку XIX ст., тим не менш, це не заважало процвітати в Росії сильному антисемітизму, про що свідчить бодай же творчість Василя Розанова.

Повертаючись до України: тут маємо справу з давньою і сильною традицією антиєврейської ненависті і насильства, яку можна назвати юдофобією зі всіма її складниками. Специфіка, на мою думку, полягає у тому, що тут дуже слабо присутній антисемітизм як вироблена сучасна ідеологія – на кшталт німецького, польського чи російського антисемітизму.

Вміння відрізнити юдофобію від антисемітизму дає нам ключ до розуміння української специфіки. Українці не любили євреїв, переслідували їх, але не перетворювали

цю ненависть на добре вироблену систему поглядів. Навіть у найбільш ксенофобних працях українських націоналістів немає прикладів очевидного антисемітизму. Щонайбільше, євреїв у них трактують як „другорядних ворогів”. Це не говорить нічого особливо поганого чи доброго про українців – це є просто констатацією факту. Можна сперечатися про причини виникнення такої асиметрії між юдофобією і антисемітизмом, але ми не повинні це ігнорувати, оскільки тоді ми прийдемо до спрощень типу „Петлюра=антисеміт”.

Декілька хвиль насильства щодо євреїв, які мали місце на українських землях у різні історичні періоди, створили образ України як батьківщини антисемітизму. Але тут треба взяти до уваги, що лише сам факт, що вони відбувалися на українській території, не робить з них українських подій. Винуватцями погромів 1881 року на сході України були робітники, які, на відміну від місцевих селян, складалися з приїжджого люду, переважно вихідців з російських губерній. Подібно і під час хвилі погромів 1919 року: в них були задіяні практично всі учасники тієї війни (а не лише українське населення) включно з арміями, що перебували тоді на українській території – білогвардійцями, більшовиками, поляками, німцями, різного спрямування українськими формуваннями.

Моя тактика подолання стереотипу „українець-антисеміт” полягає не в запереченні численних прикладів і свідчень юдофобії серед українців. На жаль, вона існувала, і вона помітна як в українському фольклорі, так і в текстах українських політиків й інтелектуалів. Однак варто звертати увагу на те, що саме цей чи інший діяч робив зі своєї юдофобії: чи намагався її позбутися, чи навпаки – ставив її на перший план, перетворював на нову ціль своєї політичної діяльності. Якщо подивитися з цього боку на українську інтелектуальну традицію, то цікавим і важливим фактом є існування великої кількості українських діячів, які свідомо поборолі юдофобію в собі і в своєму середовищі.

Кого ти маєш на увазі?

Добрим прикладом є постать Івана Франка. В українській інтелектуальній традиції немає жодного, хто настільки широко займався б єврейським питанням і водночас ставився



програму єврейської національної автономії, котра за своїм характером була винятково зразковою.

Вирішальний момент у подоланні традиції українського антисемітизму настав у часи дисидентського руху 1960–1980-х років. Варто згадати діяльність таких постатей, як Іван Дзюба чи Михайло Горинь.

Як ти оцінюєш проблеми юдофобії та антисемітизму в сучасній Україні? Який стосунок мають до цього сучасні політичні еліти?

Боюся, що чим віддаленішими від нас стають 1989–91 роки, тим слабшою стає в Україні чутливість до питання антисемітизму. Сьогоднішні політичні еліти далекі від цієї традиції, вони не зацікавлені у боротьбі з антисемітизмом. Однак, якщо поглянемо на українське суспільство в цілому, рівень антиєврейських настроїв назагал невисокий. З середини 1990-х в Україні систематично проводяться дослідження рівня ксенофобії за т.зв. шкалою Богардуса. Вона дає достатньо детальне уявлення про дистанцію, яку відчують українці стосовно різних національних і етнічних груп. Згідно з цією шкалою, впродовж тривалого часу євреї знаходилися серед тих груп, до яких українці не чули особливої дистанції. Помітні зміни настали на початку 2000-х років, коли толерантні настрої пішли на спад. Ці зміни стосуються майже всіх без винятку національних груп. Соціологи вбачають причину не так у внутрішніх обставинах, як у реакції на зовнішні загрози після 11 вересня 2001 року. Багато українців, відчуваючи загрозу, хотіли б закрити українські кордони і не впускати іноземців. Євреї в цьому списку небажаних займають центральну позицію – як і поляки, німці або американці. Найбільш негативний образ мають мусульмани – араби, чеченці, – ті народи, з якими українці пов'язують загрозу тероризму.

Можна стверджувати, що на даний час українці не відчувають до євреїв ані великої ненависті, ані великої симпатії. Порівняно з Росією Україна виграє: там рівень антисемітизму значно вищий. Звісно, нас це не повинно заспокоювати, оскільки антисемітизм є небезпечною хворобою, а її вірус легко передається.

» би до євреїв з таким розумінням і симпатією. В результаті українські антисеміти подекуди, що він і сам є євреєм, і що його справжнє прізвище Френкель, а не Франко. Коли я писав книгу про молодого Івана Франка, то несподівано для себе знайшов декілька відверто антисемітських текстів. Однак його антисемітизм мав характер радше не національний, а соціальний, його можна зарахувати до т.зв. „прогресивного антисемітизму”: молодий Франко не любить євреїв не тому, що вони юдеї – а тому, що, на його думку, навіть найбідніші євреї солідаризуються з багатими євреями, замість того, щоб стати на бік християнського „трудового люду”. З плином часу він щораз більше перемагав свій антисемітизм, намагаючись створити умови для українсько-єврейського діалогу, стратегічного партнерства.

Такого ж типу прикладом є постать Симона Петлюри, який формувався під сильним впливом Франка, в традиціях українського соціалізму. З точки зору багатьох євреїв, Петлюра – така ж негативна постать, як Хмельницький чи Гітлер. Однак не можна не звернути уваги на всі ті зусилля, яких доклав Петлюра як перед громадянською війною 1917–1920 рр., так і під час війни, щоб побороти антисемітизм чи юдофобію, захистити єврейську громаду в Україні від наслідків погромів.

Тут варто сказати про ще одну

Український приклад заперечує той висновок, що антисемітизм був сильнішим серед недержавних, аніж державних народів.

українську специфіку: український приклад заперечує той висновок, що антисемітизм був сильнішим серед недержавних, аніж державних народів. І на цю тему існують конкретні дослідження – до Другої світової війни для євреїв польський антисемітизм був страшнішим за український. Українські національні лідери виробили спеціальну формулу, яка дозволяла їм протистояти державним націоналізмам: вони виступали за те, щоб євреї зберігали свою власну ідентичність, модернізувалися, залишаючись євреями, а не поляками чи росіянами. Через те наприкінці XIX ст. маємо декілька яскравих прикладів союзу між українськими патріотами і сіоністами, котрі власне і представляли модерний єврейський націоналізм. Тут може вистачити двох прикладів: українські діячі Галичини були першими, хто вимагав від Відня, щоб євреї були законодавчо визнані окремою нацією, зі всіма правовими наслідками; Центральна Рада запропонувала євреям у 1917 р.

Чи УПА брала участь у погромах, а чи допомагала рятувати євреїв?

► Вона брала участь у вбивствах, але також і в порятунку – і зараз важко сказати, у чому більше. УПА не була армією-монолітом, а була дуже різномірною. В ній було багато різних течій і людей, які потрапляли туди різними шляхами. УПА була організацією значно більшою і ширшою ніж ОУН, хоча ОУН намагалась повністю її контролювати. Добре уявлення про те, як виглядала ситуація в УПА, дають спогади Данила Шумука („За східним обрієм“, Париж – Балтимор, 1974), солдата УПА, а перед тим – комуніста на Західній Україні, а згодом – багаторічного в'язня радянських таборів. Ці спогади дуже добре передають воєнну атмосферу на цих теренах. Шумук,

що йшлося про винищення етнічної групи, яка жила на українських землях і яка у випадку появи української держави, стала б її громадянами. Провід ОУН–УПА повинен був стати на захист євреїв чи принаймні відкрито й рішуче висловити засудження участі українців у акціях їх винищення. Такого засудження забракло, забракло слів, що участь у вбивствах єврейського населення є недопустимою. Висновок, який виникає з цієї ситуації, є таким: якщо такого засудження не було, це означає, на жаль, що провід ОУН–УПА хотів бачити майбутню українську державу як державу *Judenfrei*, без євреїв. Очільникам УПА забракло в цьому питанні мудрості й розсудливості, забракло позиції,

суто українською. Іштван Деак, порівнюючи у своїй книжці ставлення різних націй до Голокосту, зокрема пише: „Українці, литовці та поляки часто фігурують як нації, найдужче заторкнуті антисемітизмом. Не знаю, скільки українців підписалось би під гаслом українських націоналістів „Поляків – за Сян, євреїв – на гак!“, однак маю враження, що це гасло відповідало психічному стану тогочасних європейців, котрі хотіли, щоб їхні держави були етнічно чистими“.

Звісно, серед українців було багато таких, котрі рятували євреїв – причому з різних мотивів: від глибоко альтруїстичних до суто егоїстичних. У кожному випадку, ними не можна злегковажити, бо вони на-

Хоча українські націоналісти не сприймали євреїв як головних ворогів, вони, на жаль, не розуміли, що ставлення до їх масового знищення теж є питанням внутрішньоукраїнським.

досить критичний до ідеології ОУН та провідників УПА, водночас показує, як багато було у тій армії відважних і чесних людей. Про це говорять й українські дисиденти, які зустрілися з ув'язненими в радянських таборах у 1960–1970-х: вони кажуть, що декотрі з тих вояків й офіцерів справляли дуже світле враження.

Коли йдеться про порятунок євреїв, що його здійснювала УПА, дії такого типу були часто продиктовані воєнними умовами. Наприклад, УПА потребувала допомоги лікарів, а між ними значна частина була єврейського походження, тож їх рятували, забираючи до загонів УПА. Не знайдено жодних документів, які підтверджували б, що УПА масово винищувала євреїв, роблячи це метою самою по собі – хоча я не виключаю їхнього існування. Проблема також полягає в тому, що хоча українські націоналісти не сприймали євреїв як головних ворогів, вони, на жаль, не розуміли, що ставлення до їх масового знищення теж є питанням внутрішньоукраїнським. Не розуміли,

яку займав провід польської АК, засуджуючи вбивства євреїв. Наказ Романа Шухевича, очільника УПА, що забороняв воякам УПА брати участь у цих акціях фізичного винищення, на жаль, надійшов запізно, він з'явився лише тоді, коли німці вже здійснили масові вбивства. Позиція щодо єврейського питання, а особливо ставлення до Голокосту, відрізняла митрополита Андрея Шептицького від інших українських національних лідерів. Він єдиний серед них займав дуже рішучу позицію, публікуючи відомий текст „Не вбивай!“, а також не обмежився цим і залучив Греко-Католицьку Церкву до акції порятунку євреїв. Відсутність такого повідомлення з боку лідерів ОУН та УПА свідчить про те, що їхня політика була короткозорна, а мовчання за таких обставин було ідентичним із підтримкою злочинів. Значна частина українського суспільства, в тому числі й українські національні інституції, або ставилися байдуже, або раділи з того, що євреїв убивають руками інших. Зрештою, тут треба сказати, що така реакція не була

ражали на смертельну небезпеку себе і свої сім'ї. Але серед українців траплялося і чимало таких, котрі, хоча й співчували євреям, але не були готовими зробити щось для їхнього порятунку. Існувала нечутливість до того, що гинув „мій“ сусід, „мій“ колега, „мій“ співвітчизник. Вважаю, що багато колишніх членів українського націоналістичного руху, а також звичайних українців до сьогодні не розуміють значення єврейського питання для України. Значною мірою це явище є формою продовження того способу мислення, тієї відсутності чутливості. Зате українці досить легко ображаються, коли чують, що їх називають антисемітами. „Ми антисеміти? Але ж ми взагалі не говоримо про євреїв!“ – відповідають вони, не розуміючи, що сам факт мовчання про Голокост уже є вчинком, гідним осуду.

Ярослав Грицак, Львів

**Поле бою перед
(вирішальною?) битвою**

» Офіційна виборча кампанія ще не розпочалася, але про невідворотне наближення президентських виборів свідчить хоча б кількість бігбордів в усіх закутках України. В дійсності вона стартувала значно раніше. Будьмо щирими: країна перебуває у виборчому режимі впродовж кількох останніх років, і відокремити одні вибори від інших нелегко. Економічна та політична криза надають децицію гостроти процесу 2009-2010 років. Утім, боротьба відбувається між старими гравцями і нехай нікого не дивує присутність молодих кандидатів – виборчий соус давно несвіжий.

Вибори-2010 та вибори-2004 схожі та несхожі водночас. З одного боку, знову зіткнення „двох Україн“. З іншого боку – на відносно непоганій позиції опинився Яценюк. І хоча динаміка його рейтингу протягом кількох останніх місяців не покращилася, а навіть знизилася (як показують останні опитування), він привносить елемент, якого у 2004 році не було.

Не було також свободи слова, хоча у сьогоднішньому варіанті вплив ЗМІ на ситуацію видається обмеженим. Адже розбудови незалежності мас-медіа так і не сталося (вони досі часто займаються піаром). Як наслідок – реакція на оприлюднені незалежними медіа події, скандали чи корупційні новини досить обмежена.

У кампанії 2009-2010 активно фігурують питання російської мови, НАТО та російського впливу. У цьому плані вибори нагадують 2004 рік. Хіба що сьогодні критичність ситуації підсилена економічною та політичною кризою. Економічний чинник, на думку практично усіх аналітиків, мав бути головною виборчою фішкою. Якщо він залишиться, то у вкрай популістському, заполітизованому варіанті. Зрештою, куди зручнішими є замісні теми. За них відповідатимуть спеціалісти від політичного маркетингу, найняті кандидатами у президенти. Чи з Росії, чи зі США, відкиньмо ілюзії – вони нічим не відрізняються. Якщо поділ України зіграє на руку комусь з кандидатів, ідею підсунуть як росіяни, так і американці. Згадайте, як заокеанські політтехнологи порадили подібний хід Віктору Януковичу та Партії регіонів під час парламентських виборів.

Спостерігаючи за передвиборчою ситуацією в Україні, не можна

не наважитися на гіркий підсумок – п'ять років практично змарновані. Системні реформи не відбулися. Свобода слова не спонукає до жодної відповідальності. А найголовніше, безліч запитань залишаються без відповіді. Чому президент активно почав боротьбу за вступ до НАТО лише у другій половині свого терміну, маючи 3% підтримки? (Така ж історія з Конституцією). Хіба оточення Ющенка не здогадувалося, до чого приведе конституційна реформа Мороза та Медведчука? Основні положення реформи вступили у права разом з виборами 2006 року, отже, тоді був час на зміни. Наразі гра у Конституцію нагадує гру на поразку.

Втім, не буду таким песимістом. Згадаймо безсумнівні заслуги президента Віктора Ющенка щодо відновлення історичної пам'яті та українізації. Але ж і тут часто користуються не тими методами. Історія – важлива справа, але сучасну Україну не побудуєш лише на її підставі.

Основні гравці

Їх четверо. Впевнені лідери – Юлія Тимошенко та Віктор Янукович. Їм у спину дихає Арсеній Яценюк (є шанси поборотися за вихід до другого туру). Четвертий – Віктор Ющенко. Його можна не брати до уваги через низький рівень підтримки. Але як чинний президент він досі один з головних гравців у майбутніх виборах.

Юлія Тимошенко має певну перевагу, що виникає з її теперішньої посади. Основним пунктом програми Леді Ю зробила боротьбу з кризою. Головний показник діяльності... бігборди „Вона працює. Вони ...“. Пані прем'єр за будь-яку ціну намагається втримати країну на плаву до виборів. Газ оплачується вчасно, і навіть „Газпром“ визнає, що до кінця року нічого не повинно змінитися. Наразі це вдається за рахунок грошей з МВФ. Хоча уряд хвалиться також зростанням надходження податків. Всупереч дуже складній ситуації прогнозований дефолт не відбувся. Хоча ці прогнози досі висять над країною. Недавно про можливість дефолту України висловлювався „гуру“ демократичних трендів на пострадянському просторі Джордж Сорос. Однак, якщо вірити прем'єрці, Україна на порозі виходу з рецесії. Щоправда, так само впевнено рік тому

пані Тимошенко запевняла, що кризи в Україні немає. У кожному разі, спостерігаючи за західними політиками та експертами, можна стверджувати, що Захід поставив на Юлю. Слухати та дивитися на Тимошенко, навіть коли її слова подекуди розходяться з реальністю, – приємно. І в цьому плані конкуренції прем'єрці немає.

Найзагрозливіший конкурент Тимошенко – Віктор Янукович. Він, зрештою, очолює перевиборчий рейтинг. Головна виборча тактика Партії регіонів, яка успішно пройшла апробацію раніше – „нічого не робити“. Не так давно, коли Янукович нічого не робив, його підтримка зростала. Це можна пояснити втомленістю виборців від безконечної конфронтації політиків. А з іншого боку, можливо, специфікою електорату Партії регіонів. Ну, і забагато дурниць наробити з такою тактикою навряд чи вдається. Однак „ліниві прийоми“ не дають шансів на перемогу. Тим часом кандидат від Партії регіонів займається дуже корисними речами: вивчає англійську, наприклад. Про його мовні здібності свідчить швидкість опанування українською. Наразі замість лідера бореться партія. Головним чином тактикою пасивного опору, який полягає на блокуванні трибуни Верховної Ради. Від пасивного опору Махатми Ганді їх відрізняє те, що іноді ламаються мікрофони в сесійному залі. Цього, однак, може виявитися замало для перемоги. Нещодавно залунали голоси про можливі масові акції протесту. Хоча раніше йшлося про відмову від таких оплачених демонстрацій Партії регіонів, оскільки криза робить бізнесменів ощадливими.

Сильний Арсеній Яценюк розпочав свою кампанію у мілітарному стилі: у військових наметах роздають його виборчу газету. Хоча я особисто не до кінця розумію, чому агітатори носять газетні пілотки. Можливо, їм забракло шоломів? З бігбордів кольору хакі Яценюк лякає українців змінами, які часом нагадують часи перших п'ятирічок у СРСР. З яким би захватом молодий лідер „Фронту змін“ не грав м'язами і яких важких гантелей не піднімав би, важко повірити, що в ньому сидить сильний лідер. Досі невідомо, хто складає команду Яценюка і звідки плывуть гроші. Одне напевне: думка з sms»

24 серпня Президент Віктор Ющенко підписав указ про всенародне обговорення його проекту Конституції. Про це він заявив у своєму зверненні з нагоди Дня Незалежності на Майдані Незалежності під час параду військ. „Мої пропозиції викладені в проекті змін до Основного закону, який я представив до парламенту у березні. Досі Верховна Рада не спромоглася розглянути їх. Я переконаний, і не спроможеться”, – зазначив президент.

24 серпня Офіційний представник слідчого комітету при прокуратурі РФ Володимир Маркін заявив, що українські військові регулярних військових підрозділів Міноборони України та щонайменше 200 членів УНА-УНСО воювали на боці Грузії під час конфлікту в Південній Осетії. Українське МЗС категорично відкинуло звинувачення в участі військовослужбовців. Представники ж УНА-УНСО, організації, яка сьогодні існує більше на папері, заявили: „На жаль, нас там не було”.

26 серпня НАТО не має наміру надавати Україні військову допомогу і допомагати їй у забезпеченні територіальної цілісності. Про це заявив офіційний представник Альянсу Джеймс Аппатурай.

26 серпня У виконкомі Сімферополя працівники МВС провели виїмку документів і комп'ютерів у рамках розслідування кримінальної справи. Мера Сімферополя поміщено в СІЗО. Його звинувачують у незаконному виділенні великої кількості земельних ділянок.

27 серпня Податкова адміністрація в Київській області зареєструвала 660 жителів Києва з сукупними доходами за 2008 рік, більшими за 1 млн. гривень. При цьому, це лише ті мільйонери, які були зобов'язані подавати декларації. Водночас податкова має точну інформацію про те, що майже 3,5 тис. осіб отримали прибуток більше 1 млн. грн., однак вони вправі не декларувати ці доходи.

27 серпня Морські піхотинці ЧФ Росії виставили блок-пост на в'їзді до Державного океанаріуму у Севастополі, „щоб не допустити на його територію українських судових виконавців”. Судові виконавці були зупинені військовослужбовцями ЧФ РФ „при намаганні виконати рішення Господарського суду Севастополя щодо передачі створеного знаку (гідрографічного об'єкту) в районі Херсонського маяка у власність України”. Створений знак знаходиться неподалік Державного океанаріуму Міністерства оборони України, „тож на в'їзді на його територію з числа морських піхотинців ЧФ РФ був виставлений блок-пост”. Тривалий час

фінансуванням, швидше за все, не реалізована. Здається, щоб не дати монополізувати себе одним великим капіталом, Арсеній візьме гроші від усіх українських олігархів. До того ж, його програма, м'яко кажучи, дивовижна. Це компіляція елементів програм усіх політичних сил та епох. Такий курйоз: він пропонує створити європейський союз від Ужгороду до Владивостоку, але без російської домінації, бо Україна повинна стати імперією (!?). Російські політтехнологи напевне поламали голови над такою сумішшю. В результаті Яценюк дещо втрачає підтримку. Ну, хто ж зрозуміє, в чому сенс запропонованих змін і як їх реалізувати? Що ж, на війні як на війні.

Президент. Підтримка настільки низька, що не дозволяє навіть помріяти про друге президентство. Але приємно, що Віктор Андрійович не втрачає оптимізму. У недавньому інтерв'ю для „Associated Press” він сказав: „У мене немає сумнівів, моя політика буде набирати вагу. І коли ми зустрінемося через шість місяців, я впевнений, що буду президентом України”. Наразі, однак, ніщо не передвіщає, що ваги вистачить на подолання опору електорату. Хіба що Віктор Ющенко спокусився на інші способи, менш демократичні, залишитися при владі (в цьому його звинувачують недоброзичливці). Однак, що б не казали про поразки президентства Ющенка, треба віддати належне – Віктор Ющенко хоче залишитися в історії демократичним президентом України. Шансів виграти вибори у нього немає, хіба що оточення знайде чудодійний рецепт відновити імідж президента. Інша справа, що Віктор Андрійович, будучи на посаді президента, має великі можливості впливати на виборчий процес. Звідти сум'яття з Конституцією та активний курс на НАТО. В результаті Ющенкові зовсім не треба створювати нову програму, зі старої лишилося чимало для реалізації. Може, дати йому шанс завершити її?

Решта кандидатів, попри опубліковані книжки та чванливі обіцянки, не багато виграють. Хоча не про всіх можна сказати, що вони технічні кандидати. Для деякого це реальний шанс показати власну програму, щоправда, не дуже дешевий.

Загалом економічна криза впливає на стиль проведення

президентських перегонів. Одні стверджують, що кампанії окремих кандидатів будуть дешевшими. Хтось каже, що виборчі жнива (принаймні для людей від піару та частини журналістів) будуть хоча б на рівні останніх виборів. Судячи з кількості політтехнологів усіх мастей, які працюють з ранку до вечора, важко повірити, що криза наклала відбиток на масштаб кампанії. Точно використала кризу за призначенням Юлія Тимошенко, яка гуртом купила зірок української поп-музики. Концертний тур вже стартував. Джерела „УЖ” у штабі Тимошенко підкреслюють, що завдяки кризі вийшло вдвічі дешевше, ніж на попередніх виборах.

Прогноз

Якщо не відбудеться кардинальних змін (якщо нічого не завадить), у другому турі зустрінуться, швидше за все, Янукович і Тимошенко. Важко передбачити точний результат. Наразі попереду Віктор Федорович. Проте, як голосуватимуть виборці у другому турі? Пам'ятаймо також, що Тимошенко відома різними чудесами. У виборах 2006 року БЮТ несподівано на фініші парламентських виборів випередив „Нашу Україну” і посів другу позицію.

Якщо виграє Тимошенко, на нас чекають, швидше за все, дострокові парламентські вибори. В політиці запанує прагматизм вкупі з популізмом. Відійдуть у небуття емоції у відомому стилі Банкової. В разі виконання обіцянок Україна оздоровиться, її очікуватиме модернізація та європеїзація. У питаннях НАТО можна сподіватися „замороження”. Причина цього не у поглядах Юлії, а, швидше за все, у прагматизмі відносин з Москвою. Її „проросійськості” вже побоюються у Кремлі, усвідомлюючи, що в один і той же день вона вміє обіцяти Москві та Брюсселю абсолютно протилежні речі.

Якщо виграє Янукович, його головним суперником може стати...Тимошенко в опозиції. Після поразки Юлія Володимирівна, схоже, важкий випадок. Твердим горішком після перемоги для Януковича стануть російська мова, зближення з Росією, НАТО тощо. Відмовитися від обіцянок буде нелегко. (Однак є відповідний приклад з минулого – Леонід Кучма. У 1994 році він те саме обіцяв виборцям...).

Експерти прораховують й інший сценарій. Незалежно від того, хто виграє – Янукович чи Тимошенко, сили можуть домовитися. Як показує недавня історія, в Україні легше порозумітися старим ворогам, ніж колишнім друзям.

Якщо переможе молодий Яценюк... На це питання він, схоже, і сам наразі не знає відповіді. Залишається сподіватися, що, як кажуть його прихильники, під час виборчої кампанії говорять про одне, а після перемоги реалізують інше.

Щодо президента, то після перерви Віктору Ющенку варто

продовжити політичну діяльність і нарешті спробувати створити нормальну політичну партію, очоливши її. Як показує приклад Леоніда Кравчука та інших колишніх президентів, вони стають цікавішими вже після свого президентства.

Для тих, кому мало виборчих емоцій, нагадаю, що офіційна кампанія розпочнеться в середині жовтня. Нудьгувати не доведеться.

Петро Андрусечко, Познань

Драматичність чи домовленості в кулуарах?

коментарій

► Чим ближче дата виборів, тим більше ознак того, що вони будуть іншими, ніж ті у 2004 році. Будуть не настільки полярними. Тоді задовго до виборів було зрозуміло, що основна боротьба піде між Віктором Ющенком та Віктором Януковичем. Зараз видно, що є Юлія Тимошенко та Янукович. Але все ж, хоча б з формальної точки зору, є третя сила, яка претендує на перемогу – Арсеній Яценюк.

Дуже велика особливість полягає в тому, що нинішні вибори проходять в умовах і економічної, і політичної кризи. А ще є криза довіри до влади, причому не лише до конкретного політичного режиму. В даному випадку йдеться про інтегральну недовіру і до державних інституцій, і до нинішнього політичного класу. У 2004 році ця недовіра стосувалася радше тодішнього президента. Зараз немає такого змагання добра й зла. Якщо тоді хоча б половина людей вважала, що вибори багато що вирішують, то сьогодні таких очікувань немає. І тепер багато людей хоче змін, але очікувань, що президентські вибори вирішать більшу частину нинішніх соціально-економічних проблема, немає. І тому чимало хто очікує, що розв'язання протиріч відбудеться не відразу і не після президентських виборів. Можливо, відбудеться цикл між президентськими і парламентськими виборами, в рамках якого ця криза нинішнього українського політикуму має досягти певної межі і, можливо, певною мірою буде розв'язана.

Певні ризики щодо терміну виборів звичайно є, але вони не дуже великі. Є сценарії, є розмови про те, як вибори можна було би зірвати. Але насправді єдиний політик, який в цьому може бути зацікавлений – це нинішній президент. Усі інші зацікавлені все ж таки, щоб перемогти або усунути нинішнього президента. І навіть, можливо, досягти певного компромісу між собою.

І це ще одна особливість наступних виборів. У 2004 році йшлося про екзистенційність: йшла боротьба у політичному сенсі не на життя, а на смерть, тому й виникла така серйозна криза. Але зараз є певні ознаки, які свідчать, що обидва конкуруючі табори можуть домовлятися між собою, вони це вже пробували. Вони можуть домовлятися між першим і другим турами, або після другого. І це ще одна відмінність нинішніх виборів і виборів 2004 року – відсутність великої драматичності.

Володимир Фесенко, Київ

моряки не пропускали у дельфінарії і гостей та мешканців Севастополя. Командування Чорноморського флоту заявило, що рішенням суду порушує міжнародні угоди.

27 серпня Українські експерти встановили, що фрагменти кісток черепа, знайдені на місці, вказаному Олексієм Пукачем, належать убитому журналісту Георгію Гонгадзе.

31 серпня Футболіст Андрій Шевченко підписав 2-річний контракт з київським „Динамо“.

1 вересня Верховна Рада почала роботу з того, чим закінчила – з блокування. Причиною блокування стало те, що парламент вчергове не підтримав законопроект Віктора Януковича щодо підвищення соціальних стандартів. Голова Верховної Ради Володимир Литвин пропонує депутатам саморозпуститися. Таку пропозицію він озвучив після того, як народні обранці провалили голосування щодо плану роботи сесії.

1 вересня Міністр МВС повідомив, що впродовж цього року Служба внутрішньої безпеки МВС передала до прокуратури 400 кримінальних справ стосовно працівників міліції, які вчинили незаконні або злочинні дії, та ще тисячі міліціонерів попереджені доганами.

2 вересня Україна потрапила до „чорного списку“ європейських держав, які зневажають рішення судів. На підставі аналізу скарг, котрі надходять до Європейського суду в Страсбурзі, у таких державах як Албанія, Боснія і Герцеговина, Молдова, Росія, Сербія та Україна рішення судів часто виконуються або частково, або з довгою затримкою, або й повністю ігноруються.

2 вересня Місія Міжнародного Валютного Фонду незадоволена ситуацією з держбюджетом України і відмовою підвищити з 1 вересня тарифи на газ для населення. У найкращому випадку, коли місія поїде, з європейського департаменту МВФ надійде різкий лист із вказівкою змін і термінів їх виконання. Але складається враження, в МВФ розуміють, що виконання вимог гальмується наближенням виборів президента. І в них немає впевненості в успішній роботі над помилками. „На жаль, з 6 попередніх умов 5 українським урядом не виконані і продовження програми поставлено під серйозний сумнів“, – сказав Віктор Ющенко.

3 вересня З 1 січня 2010 року ставка транзиту російського газу через Україну зросте на 65%–70% – заявила Юлія Тимошенко, доповідаючи про

результати зустрічі з прем'єром Росії Путіним. „Враховуючи те, що ми споживаємо газ за ринковою ціною, то всі ціни на транзит будуть збалансовані“, — запевнила вона.

3 вересня Прем'єр Юлія Тимошенко запевняє, що уряд витягнув авіаційну галузь із банкрутства. Вона повідомила, що була досягнута домовленість із Лівією про підписання контракту на створення спільного центру на території Лівії, який буде займатися повним сервісом обслуговування літаків АН, що будуть реалізовані на африканському континенті. „Це дасть нам можливість паралельно з утворенням такого центру задовольнити всі потреби африканського континенту у всіх типах літаків АН“, — сказала прем'єр.

3 вересня „Між ЄБРР, Світовим банком, Європейським інвестиційним банком, Єврокомісією і Україною досягнуто домовленості про кроки, які дозволять у жовтні-листопаді отримати кредит для інвестицій у межах 1,5–2 мільярди доларів для модернізації газового сектора“, — заявив віце-прем'єр Григорій Немиря.

4 вересня Голова Нацбанку Володимир Стельмах може покинути свою посаду до закінчення терміну повноважень. Таку можливість допустив президент Віктор Ющенко на зустрічі з представниками ділових ЗМІ. За словами глави держави, він готовий піти на крайні заходи щодо голови НБУ, якщо той ставитиме під загрозу вітчизняну банківську систему — зокрема, потурати політиці Кабміну у вирішенні проблем бюджету за допомогою емісії гривні. „Я наклав повторне вето (на закон про випуск 10 млрд. грн. на підготовку до чемпіонату Євро-2012). Кожна емісія сьогодні — мільярд чи півтора — буде критичною для стабілізації гривні“, — зазначив Ющенко.

4 вересня СБУ направила до Генпрокуратури матеріали щодо закликів депутата Іллі Богословської до порушення територіальної цілісності України. Голова СБУ Валентин Наливайченко заявив, що розміщені Богословською у Криму бігборди із надписом „Досить ділити Севастополь! Дамо місту статус українсько-російської території!“ несуть пряме порушення Конституції.

5 вересня Міліція затримала 169 учасників рейдерської атаки на новокаховський завод „Таврія“, під час сутичок було поранено 39 осіб.

7 вересня Президент Росії Дмитро Медведєв доручив главі „Газпрому“ Олексію Міллеру не погоджуватися на зміни умов оплати транзиту російського газу через Україну.

Олександр Палій: „Свобода, рівність, братерство, якщо Росія не проти“

Пане Олександр, які ризики стосовно української незалежності ви вважаєте першочерговими?

На сьогоднішній день ризики пов'язані з тим, що російське керівництво фактично не хоче миритися з існуванням України. Воно достатньо амбітне і при цьому останньо має досвід розв'язання двох воєн — чеченської та грузинської. Так би мовити, у крові відсутній бар'єр. І ми бачимо, що апетити російського керівництва на українську територію дуже великі.

Крім того, в нас ані після здобуття незалежності, ані після Помаранчевої революції не були ліквідовані загрози внутрішнього порядку. Не відбулося оновлення політичної еліти. Я думаю, ця загроза поступово стає однією з найсуттєвіших. Крім того, надзвичайно велика частина політичної еліти тісно пов'язана з Росією. Це люди, які вийшли з КГБ, з Комуністичної партії, з комсомолу. Зараз поки що рано говорити, що воєнний сценарій буде пріоритетним. Але нас це не може не турбувати. Особливо на тлі того, що в Європі є кілька „троянських коней“, підкуплених Росією в певних питаннях. Росія цілком поважно намагається розхитати європейську ідентичність у тому сенсі, що Європа — традиційне вогнище демократії та свободи, батьківщина ліберальних цінностей (які насправді не американські, а європейські). Росія ці цінності, їхню універсальність не визнає, і якщо Європа відмовиться від них, вона відмовиться від своєї глобальної місії, що позбавить її багатьох переваг. Якщо замінити гасло, прийняте в багатьох європейських країнах „свобода, рівність, братерство“ на „свобода, рівність, братерство, якщо Росія не проти“, для європейської цивілізації це ще буде не вирок, але зізнання в тому, що майбутнього у неї немає.

В чому полягала мета серпневого звернення президента Дмитрія Мед-

ведева? Дивний навіть спосіб його оприлюднення.

Так, воно було оприлюднено достатньо дивно. Думаю, тут кілька цілей. З одного боку — дати сигнал російським маріонеткам в Україні, подивитися, як вони прореагують, зробити кастинг. З іншого боку — це була спроба вплинути на результати виборів в Україні. І третє — внутрішньоросійський аспект. Медведєв хоче довести, що він є головним у державі. Він хоче вийти з тіні і сказати, що він не просто призначений, а повновладний президент, що він перебирає на себе зовнішньополітичні повноваження, перебирає повноваження провадити політику з Україною. І це також сигнал для Заходу: „Україна — наша зона впливу“.

Наскільки реальним цей вплив буде на Україну? Адже в 2004 році Росія фактично програла.

Думаю, на український народ це не подіє. Він достатньо серйозно відрізняється політичною культурою від російського. Я б сказав, категорично відрізняється. Ми більше схожі на поляків в цьому сенсі. І тому ці окрики, грюкання по столу у нас не діють так, як діють у Росії. Тобто в Росії досить стукнути по столу, зробити страшне обличчя на телеекрані і, так би мовити, рейтинг забезпечений. В Україні дивляться на це з більшою долею гумору. Мені здається, це звернення збентежило навіть тих людей, які налаштовані проросійськи. Власне, тому, що воно не відповідає політичній культурі, яка існує в нас.

Тут психологія зовсім інша. В Росії є сила, і перед нею є абсолютний „прогин“, і немає жодних легітимних підстав, немає власного простору. В Україні цей простір існує. І люди більше довіряють не телевізору, не президенту, а родше сусідові. Це, можливо, викликано тим, що Росія — величезна країна. А, можливо, справа в іншому. У нас люди націлені на своє реальне середовище.



Фото: Петро Андрусенко

Олександр Палій, експерт із зовнішньої політики, Дипломатична академія при МЗС України.

Крім російської воєнної риторики, є реальні проблеми в російсько-українських стосунках. Як бути з питанням Чорноморського флоту, чи з українсько-російським кордоном? Які тут перспективи?

Ну, російсько-український кордон визнаний низкою угод. Це кордон, який станом на 1991 рік був визнаний угодами СНД, двостороннім Договором між Україною та Росією (підписаний навесні 1998 року), в якому сказано, що і Севастополь, і Крим належать Україні. З іншого боку, цей кордон не демаркований. Він нанесений на карту і, в принципі, прикордонники знають де саме він проходить. Але, так би мовити, „пеньочки“ остаточно

не вкопані законодавчо. І Росія цю демаркацію намагається будь-що відтягти. Звичайно, в угоді 2003 року записано, що український кордон – це лінія від стику кордону Росії, України та Білорусі до Азовського моря. І от росіяни намагаються нав'язати думку, що цей кордон – лише лінія на мапі, яка не має законної сили. Але тим не менше, існує договір. І хоча міжнародних правових проблем немає, але з демаркацією проблеми є. Є проблеми з поділом Керченської протоки. Питання Азовського моря вирішується, а протоки – наразі ні.

Нас турбує те, що Росія намагається винести своє законодавство назовні. Нещодавно парламент

7 вересня Розслідування справи про отруєння Віктора Ющенка завершено, однак гальмується з боку Росії, де переходять організатори отруєння. Про це президент Віктор Ющенко заявив в інтерв'ю німецькому тижневику „Der Spiegel“. „Я тричі звертався до президента Росії і просив, щоб їх допитали українські слідчі. Слідчі готові провести допит в нашому посольстві в Москві“, – заявив Ющенко.

7 вересня Через інфляцію реальний прожитковий мінімум в Україні впав на 15 %, а пенсії – на 6,5 %. За експертною оцінкою Рахункової палати, до кінця поточного року зростання цін на споживчому ринку перевищить 15 відсотків. Окрім того, через кризу рівень тінізації економіки України досяг майже 40 % валового внутрішнього продукту.

9 вересня БЮТ вирішив підтримати проект постанови про роботу парламенту з виборцями в період кампанії виборів президента. Згідно з проектом, за 90 днів до виборів парламент піде у відпустку.

9 вересня Економіка України з кожним місяцем просувається вперед по шляху подолання кризи. Про це заявив міністр економіки Богдан Данилишин. „Якщо за підсумками I кварталу до відповідного періоду 2008 року у нас було зафіксовано падіння на рівні 20,3%, то вже в II кварталі ми скоротили його до 18%. І це в умовах, коли зовнішня кон'юнктура, яка значно впливає на наше виробництво, тільки погіршувалася“, – сказав він. „У 2010 році ми прогнозуємо зростання ВВП на 3%“, – додав міністр.

10 вересня Виборча кампанія з виборів президента розпочнеться 19 жовтня. Про це заявив заступник голови ЦВК Андрій Магера.

11 вересня Іспанська поліція заарештувала 33-річного громадянина України Олега Єремєєва, підозрюваного у вбивстві віце-прем'єра Криму Олександра Сафонцева.

11 вересня Заступник голови Національного банку Олександр Савченко подав у відставку. Він зробив це на знак „протесту та незгоди з економічним курсом та політикою керівництва НБУ“. Після цього його одразу призначили заступником міністра фінансів.

11 вересня Конституційний Суд визнав неконституційним закон про тимчасові слідчі комісії. Про визнання неконституційним закону про слідчі комісії звертався президент Віктор Ющенко.

11 вересня Більшість членів політради Соцпартії висловлюються за підтримку Сергія Тігіпка на наступних президентських виборах.

12 вересня Українець Василь Ломаченко став першим українським чемпіоном світу з боксу за часів незалежності. У фінальному поєдинку у вазі до 57 кг Ломаченко з рахунком 12:1 розгромив росіянина Сергія Водоп'янова.

12 вересня Міністр внутрішніх справ Юрій Луценко знову обізвав кандидата в президенти Арсенія Яценюка „кроликом“. „Юлія Тимошенко подарувала Ялтинському зоопарку тигра, якого їй вручили на дитячому фестивалі “Чорноморські ігри” у Скадовську. Тепер мають гризоту, бо тигри, як відомо, за тиждень з’їдають не менше двох кроликів, – заявив він. – Тому тим, хто переймається майбутнім Яценюка, нагадаю, що кролики розмножуються швидко, але довго не живуть”.

13 вересня Генпрокуратура заборонила ДАІ карати порушників, ґрунтуючись лише на показах „Візира“. Таким чином, даїшники мають зупиняти водіїв і разом з ними складати протокол, а не просто фіксувати „Візіром“ перевищення швидкості, виписувати штрафи і висилати поштою протоколи.

14 вересня Виборчий блок лівих і лівоцентристських сил підтримає на виборах кандидатуру лідера Компартії Петра Симоненка. Згідно із договором про створення блоку, на виборах у Верховну Раду КПУ одержує 50% мандатів, а 50% – інші сили, що ввійдуть до блоку.

14 вересня Команда „Український дух“ на катері „Seagull“ („Чайка“) вперше стала чемпіоном світу серед швидкісних катерів Powerboat P1 у класі SuperSport. Powerboat P1 – гонки суперчовнів на кільцевій дистанції у відкритому морі вважаються аналогом Формули-1 на воді.

14 вересня Уряд ухвалив проект держбюджету на 2010 рік. Видатки проекту держбюджету–2010 затверджені у сумі 324 млрд. грн., доходи – на рівні 285 млрд. грн., дефіцит – 46,7 млрд. грн. (3,97% ВВП), у тому числі по загальному фонду – 24,8 млрд. грн. і по спеціальному – 21,9 млрд. грн. В.о. міністра фінансів зазначив, що документ упродовж року не передбачає жодних податкових змін.

15 вересня Україна зробила прогрес у підготовці до Євро–2012, заявив президент УЄФА Мішель Платіні. „Ситуація зрушила від червоної до помаранчевої, і це чудова новина для нас“, – сказав Платіні. „Я хочу приві-

Росії прийняв у першому читанні законопроект, де легітимізується застосування сили за кордоном. У випадку, якщо порушуються права Росії чи починаються якісь проблеми для російської присутності за кордоном, росіяни можуть застосувати силу. Це не що інше, як винесення національного законодавства на наднаціональний рівень. Росія перебирає на себе роль, відведену міжнародним організаціям, наприклад, ООН. Це не може нас не турбувати, оскільки дуже спрощується порядок початку воєнних дій. Ми знаємо, що в Росії він і так спрощений, але зараз відбувається спроба закріпити це на юридичному рівні. Що стосується російських можливостей в Україні, наприклад, у Криму (навіть чи в інших регіонах може виникнути щось серйозне) – там агентурні і воєнні можливості такі, що Росія може розпалити ситуацію достатньо швидко. На жаль, Росія вважає, що вона велика і тому може дозволити собі конфліктувати з усіма країнами, що мають з нею спільний кордон. Зараз конфліктні ситуації – з Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою, Білоруссю, Україною, Молдовою тощо. І так аж до Японії.

Україна мала територіальні суперечки не лише з Росією, але й з Румунією. Окрім того, внутрішній політичний чинник діє не лише в Криму, але також на Закарпатті та Буковині. Якою мірою ці проблеми небезпечні для України?

На юридичному рівні з Румунією все вирішено. В нас є кордон, повністю визнаний обома сторонами. Є розуміння того, що острів Зміїний належить Україні, і Румунія це визнала. І нарешті, міжнародний суд навесні цього року ухвалив рішення про поділ чорноморської акваторії між Україною та Румунією. Зараз є невеличка проблема, пов'язана з тим, що Румунія видає свої паспорти румунам України. Приблизно кілька десятків тисяч осіб, за підрахунками наших експертів, взяли ці паспорти. Румунів в Україні нараховується не більше половини відсотка населення, десь 300 тисяч, це не так багато. Видача паспортів відбувається периферійно, в одному районі на Буковині. Це створює напруження. Але якщо говорити про інші проблеми з Румунією, на правовому рівні вони вирішені. Сьогодні на

західному кордоні в нас немає проблем. Головне, щоб не було колапсу України як держави, і щоб Україна продовжувала рух. Думаю, що говорити про кордони в Європі після Другої світової війни – це непродуктивна річ, яка нікому нічого не дає. Усі опиняються тільки у прогріші. Думаю, здорові інституції та країни це розуміють.

Мета української зовнішньої політики заявлена досить давно: вступ до ЄС, членство в НАТО, членство у ВТО. З трьох позицій вдалося реалізувати лише одну. В чому причина поразки?

Що стосується ЄС, ми туди й не могли вступити швидко, навіть після 2004 року. А непорозуміння з НАТО полягають у наших внутрішніх проблемах. Українське керівництво виявилось не надто компетентне, м'яко кажучи. Якби Україна була більш консолідована в 2006 році, ми давно отримали б план членства в НАТО.

Однак, як я розумію, прогнозувати зміни в зовнішній політиці досить нелегко? Маємо основних претендентів, реальна боротьба відбудеться між Віктором Януковичем та Юлією Тимошенко.

Я думаю, що Тимошенко не вийде удругий тур. У мене суб'єктивне враження: якщо будуть чесні вибори, то вийдуть Янукович і Яценюк.

Я був на презентації „Фронту змін“. Бачення Яценюком зовнішньої політики України дуже відрізняється від бачення інших кандидатів.

Людей дуже мало цікавлять теми зовнішньої політики. Так об'єктивно склалося, що на певному етапі в українців зникло геополітичне мислення, оскільки людей, які могли б геополітично мислити, винищили. Але й поза цим питання зовнішньої політики хвилюють нас набагато менше ніж американців чи росіян. Тому Яценюк говорить те, що йому вигідно з точки зору електоральної перспективи. В нас народ пацифістський. Але як розумна і кмітлива людина він буде провадити проєвропейську політику.

А якщо все ж станеться так, що перемає Янукович?

Це буде дуже складна ситуація. Я не знаю, у що це може вилитися. Я сподіваюся, це не означатиме ліквідацію України, хоча загрози

можуть бути різні – невідомо, що в головах цих панів. Зараз Янукович демонструє таку сервільну, щоб не сказати холуйську політику стосовно Росії. Намагається залишитися її основним фаворитом. Зараз відбувається боротьба між ним та новим фаворитом Росії – Тимошенко.

З іншого боку, 70% громадян України підтримують незалежність України і їм треба за когось голосувати, а голосувати нема за кого. Тому, на мою думку, значна частина електорату переорієнтується на Яценюка, який вийде в другий тур з Януковичем.

Які основні внутрішні проблеми України?

По-перше, наш парламент обраний за жорсткою пропорційною системою, і ці люди абсолютно далекі від відповідальності. Депутатам відведена суто технічна роль. Фактично, маємо олігархічну владу, де керують керівники парламентських фракцій. По-друге, депутати наші, переважно, куплені (ставка – 5 млн. доларів). Ситуація насправді дуже сумна. Наш парламент не є представницьким органом. Він не представляє населення. Він готовий голосувати за ті речі, які абсолютно далекі населенню. Він не зв'язаний з суспільством. Він затверджує лобістські, корупційні закони. Те ж саме робить уряд. У нас параліч правоохоронної системи. Леонід Кучма свого часу так виписав правоохоронну систему, що Генеральна прокуратура – це основний орган.

Тобто говорити про незалежність Генеральної прокуратури не має сенсу?

Вона фактично приватизована на рівні заступників різними політичними силами. І Генпрокуратура не має ні бажання, ні волі, ні сили реально захищати законність в Україні. А це той орган, який у нас може притягати до відповідальності міністрів, верхівку. І цей орган паралізований, у тому числі й конституційною реформою 2004 року. Вона спеціально була виписана так, що прокуратура стала залежна від депутатів – судова система у нас, по суті, нагадує аукціон. Думаю, Польща також зіткнулася з подібним. Але, з іншого боку, є позитив: суспільство незадоволене ситуацією.

В нас ще не змирилися з корупцією, як у латиноамериканських країнах, де корупція стала нормою. В нас усі обурюються: і ті, хто дають хабарі, і ті, хто беруть.

Як змінити систему?

Думаю, нам потрібна хороша виборча система. Мажоритарна, або за відкритими списками, і щоб була забезпечена чистота виборчого процесу. Мажоритарна система була кращою. Найяскравіші депутати – це ті, хто вийшли з мажоритарної системи. Раніше була повна демократія в цьому сенсі. Зараз такого і близько немає. Депутати постійно обмежували свободу. Спочатку ввели половину парламенту за виборчими списками, потім – весь парламент. Люди голосують за першу особу і отримують цілий хвіст кримінальних авторитетів. Депутати пропонували взагалі перенести парламентські вибори на 2014–2015 роки і запровадити систему в два тури, що зробить парламент абсолютно не представницьким. Тому зміна виборчої системи дуже потрібна.

А як це здійснити в теперішніх умовах?

У тому-то й справа. Добре було б розпустити парламент взагалі. Добре було б частіше проводити вибори, ще частіше ніж є зараз. Можливо, це схоже на дестабілізацію. Але в нас на вибори ходить 70 % відсотків виборців.

Вибори щось змінять?

Дуже суттєво змінять. Шанси на зміни є. В перші півроку президент матиме можливість зробити все. Він зможе розпустити Верховну Раду, оголосити конституційний референдум, побудувати правоохоронну систему. Я сподіваюсь, що Яценюк це зробить. В нього ще немає харизми, але він розумний.

Але існує і загроза зміни всього зовнішньополітичного курсу, встановлення фактично авторитарної влади, або ж продовження того хаосу, який відбувається. Маємо цілий набір опцій.

Розмовляв
Петро Андрусечко, Київ

тати українське керівництво. Раптом вони знайшли нові готелі нізвідки. Я не знаю, звідки вони вирости, але вони їх десь знайшли”, – зазначив керівник УЄФА.

15 вересня Лідер Партії регіонів Віктор Янукович, у разі своєї перемоги на виборах, може залишити Юлію Тимошенко прем'єром. Про це заявила депутат від Партії регіонів Ганна Герман.

16 вересня Дніпропетровська міська рада просить обласну раду присвоїти Павлу Лазаренку звання „Почесний громадянин Дніпропетровщини”.

17 вересня Два високопоставлених дипломати України – посол України у ЄС Андрій Веселовський та заступник голови української місії в ЄС Василь Філіпчук – заявили, що на початку 2010 року країна має подати формальну заяву на членство в ЄС. На їх думку, у 2010 році переговорний процес з Угоди про асоціацію вийде на фінішну пряму.

21 вересня Фракція Партії регіонів підтримує проект державного бюджету на 2010 рік, якщо уряд погодиться підвищити мінімальні пенсії та зарплати. Зокрема, лідер Партії регіонів відзначив, що „проект бюджету, поданий до Верховної Ради, заснований на нереальних показниках. І це думка не лише наших експертів. Це висновок міжнародних фінансових організацій. Наприклад, Міжнародний валютний фонд прогнозує дефіцит бюджету понад 11 відсотків. А в проекті Тимошенко прогноз – всього 5 відсотків. Так само і стосовно показників з інфляції, курсу гривні, ВВП, по безробіттю”.

22 вересня Партія регіонів не має наміру продовжувати блокування роботи парламенту, навіть якщо законопроект про підвищення соцстандартів не буде прийнятий, заявила член фракції Партії регіонів Ганна Герман. За її словами, Партія регіонів готова підтримати усі альтернативні законопроекти „незалежно від того, хто їхній автор”. „Ми не будемо продовжувати блокування, бо всі люди вже розуміють, що ми не можемо цю владу змусити виконати нашу вимогу, ми просто можемо працювати разом з народом, а процес бюджетний треба розпочинати”, – додала вона.

24 вересня За оперативними даними Міністерства внутрішніх справ України, за 8 місяців 2009 року контрабанда сигарет зросла у 26 разів: СБУ не порушила жодної справи.

Віра Вовк: „Сьогоднішня Україна схожа на Бразилію: егоїзм, корупція, лінівство...”

➤ Віра Вовк – українська письменниця, що мешкає в Бразилії. Її справжнє прізвище – Селянська, точніше, важко навіть сказати, яке прізвище справжніше, адже дід пані Віри був так само Вовком, але, ставши священиком, вигадав собі „псевдонім” Селянський, бо вирішив, що Вовк звучить не надто по-пасторськи.

Віра Вовк народилася 1926 року в Бориславі, дитинство провела у Карпатах і на Прикарпатті, а потім пережила цілу еміграційну одісею. Спершу був виїзд до Німеччини – там її батько загинув у сумнозвісному бомбардуванні Дрездена, а Віра з матір'ю вижили. Потім вони змогли вибратися з небезпечних руїн Рейху до Бразилії. Чудово опанувавши німецьку та португальську мови й культури (в Бразилії стала професором німецької літератури), мандруючи світом, Віра Вовк не тільки зберегла власну ідентичність, а й стала однією з найяскравіших авторів української літературної еміграції. Вірші, проза, драматургія, численні переклади (в тому числі й української літератури на португальську мову) спершу прославили її у середовищі діаспори. Формально не будучи членом Нью-Йоркської групи, Віра Вовк активно співпрацювала з її учасниками, публікувалась у спільних антологіях, її зобразив Юрій Соловій на картині „Нью-Йоркська група”.

Минулого року Віра Вовк стала лауреаткою Шевченківської премії. На отримані гроші Віра Вовк планувала створити фонд сприяння перекладам української літератури мовами світу. Проте, що з цього вийшло, про нові книжки, про Україну і Бразилію та багато про що іншого пропонуємо у короткому інтерв'ю, проведеному з письменницею електронною поштою.

Пані Віро, про вашу прозу часто говорять, що в ній багато від поезії. Що для вас важливіше – проза чи поезія? І що приємніше писати?

Для мене найважливіша поезія, бо в ній можна найбільше сказати невисказаного.

Що зараз пишете? Чи плануєте якісь нові книжки?

Пишу вірші. Мабуть, вийде друком збірка „Пісня Сирени”. А нещодавно з'явилася в Україні „Маскарада” – збірка коротких оповідань (люблю „щільну форму”). Іще на черзі „Тотем” – збірка повістей, яка має вийти також у видавництві „Факт”, але вони ще не кажуть, коли саме.

Що для вас означає Шевченківська премія? А взагалі визнання – як читачке, так і офіційне? Вам важить, як сприймають тексти Віри Вовк, а чи писання є самодостатнім?

Я живу, наче Робінзон. Хоча, звісно, Шевченківська премія була мені важливою як визнання Україною моєї літературної діяльності, але важливішою була вона для нашої спільноти в Південній Америці, яка завжди на маргінесі серед інших етнік. Очевидно, в першу чергу треба, щоб усе, що пишу, подобалося Вірі Вовк...

Розкажіть про ваш проект фонду на підтримку перекладів української літератури мовами світу? Чи виявили державні установи підтримку цій ініціативі?

„Фонд імені Григорія Кочура” провалився зі смертю Анатолія Перепада, що був його головою. Гроші лежать заморожені в „Турботі”. Коли буде можна їх вибрати, частина піде на видання спадщини Григорія Кочура, а решта – на пересилку моєї бібліотеки до Києво-Могилянської Академії, яка вже отримала біля 1500 видань. Державні установи не виказали зацікавлення жодною з моїх ініціатив. Сказали делікатніше, що на них немає коштів.

Нещодавно ви організували видання антології сучасної української поезії в португальських перекладах „Лоза”. У зв'язку з цим – як вам взагалі сучасна українська література, її різноманітність, художня досконалість і тенденції?

Сучасна українська література – цікава, відважна, володіє великою призмою різних мистецьких технік, але деколи вона агресивна



не там, де треба. Є багато справ, які слід фронтально атакувати, але не, наприклад, Ісуса Христа чи українську мову (за таку творчість Комуністична партія погладила б по голові). Парафразуючи слова Григорія Кочура про вимоги до перекладачів, скажу, що у високій літературі „разом із талантом і відвагою має йти добрий смак” та додам: і повага до світлих істин. Особисто я не маю нічого проти вульгаризмів, якщо вони на місці, але коли ні, то не варто думати, ніби вони самі по собі свідчать про геніальність.

А яке враження справляє сама сьогоднішня Україна?

Сьогоднішня Україна зовсім схожа на Бразилію: проліферація партій і кандидатів на президента, егоїзм, корупція, лінінство, брак справжнього патріотизму...

Ваші тексти писано доволі специфічною мовою та правописом, якими зараз в Україні користуються нечас-

то. Це принципова позиція чи просто органічна для вас манера письма?

Я користуюся дореволюційним правописом Голоскевича, бо сьогоднішній – штучно створений для асиміляції з російським.

У творах Віри Вовк постійно відчутна музичність. Яку музику ви любите?

Люблю класичну музику (Бах, Шуман, Вілла-Лобос) і народну. Джаз, рок та інші подібні стилі вважаю мелодійно й гармонійно вбогими.

Що для вас Бразилія? А латиноамериканська культура? І як це все поєднується з німецькою літературою, професором якої ви є?

Бразилія – дуже багата в культурному вимірі. Вважаю її літературу цікавішою від німецької, яка, на мій погляд, на якийсь час „вичерпалася”. Однак моя „ділянка”, середньовіччя, ще й досі повна чару, містерії.

У ваших книжках можна легко, принаймні як на українське око, поміти-

ти елементи „латиноамериканської” манери письма, „магічного реалізму” і подібних речей. Ви свідомо апелюєте до місцевих літературних традицій чи це просто такий собі екзотизм або взагалі суб’єктивне зовнішнє враження?

Напевно, в мене мусять бути якісь впливи середовища, в якому живу, але гадаю, що взагалі моя манера писати з природи більш „фантастична”, ніж реальна чи, скажімо, психологічна. Ось психолог з мене ніякий. Або: свідомий психолог.

Чи доводилось вам страждати на ностальгію за батьківщиною? І який ваш рецепт порятунку від неї?

Порятунком від ностальгії за батьківщиною є праця для неї...

Віра Вовк

БІЛА ДІВЧИНА

» Я, шанувальник своїх предків з племені Трумаї, займаюся різьбарством їхніх фігур, але також і звіриних, бо ми всі споріднені на цій землі: індіани, звірі, птахи, духи і навіть білі люди. Мої твори старий Журуна міняє в приїжджого кабокля¹ на всякі потрібні речі.

Журуна ніяк не йме віри, що тут була біла дівчина з золотими очима. Каже, що все мені тільки приснилося, бо білих людей не здибаєш по цьому боці ріки Кулюене². А я бачив її вже двічі.

Перший раз вона здалеку придивлялася, як я ловив рибу. Рвучка течія трохи не пірвала мене з собою; добре, що над нею росло галузисте дерево з повислими ліянами, а то я легко міг перетворитися в полуденок піраньям³.

Коли, справді втративши свою стрілу, вискочив з луком на берег, дівчина тільки мигнула, і я вже її не бачив. Ходив ще деякий час уздовж ріки, і десь за кущами, здавалося, хтось тихесенько з мене насміхався. Це мене дуже розлютило, особливо тому, що дівчина не була з нашого племені, бо я знав усіх дівчат у цих околицях і ні одна не була білою. Може, вона належала до ворожого гнізда Шаванте, з яким у нас постійні міжусобиці?

Незадовго опісля відбулося свято Жаварі, в честь спорідненого племені Паньєта, що нас відвідало. Всі юнаки були пишно вимальовані соком уруку⁴ і вуглем, в кокардах з барвистих пер арірамби, канінде й анака, в прикрасах з леопардової шкіри довкола пояса, рук і ніг. О, як хотілося, щоб так вирядженого мене узріла та біла дівчина! Щоб побачила наші танці й послухала наш хорівий спів!

Але вона не з'являлася, що наповнило мене смутком. Залишивши святкову громаду, пішов улів і тинявся по хащах. Місяць уже піднявся над крони дерев, але його було видно, мов крізь павутиння, бо вони перепліталися ліянами й бородатими паразитами. Чути було перегукування арар⁵, перестукування мавп і хриплий нявкіт рисів. Це пора, коли велетенські, в чорні взори розмальовані сукурі⁶, шукають своєї вечері, ковзаючи між стовбурами.

Прийшло на гадку, що це не пора, щоб іти самому в праліс. І тут же з гущавини вискочив дикий кіт і метнувся на мене, але в той час його оплутав давун – і почалася смертельна битва між двома звірюками, що врятувала мені життя. Я кинувся втікати й тоді помітив білу дівчину, що засвітила мені назустріч золотими очима. Вона сиділа на поваленому пні імбуй⁷. Виглядало, що чекала на мене.

– Ти боїшся? – спитала.

– Індіанин не боїться, – відповів я.

– Тоді чому втікаєш?

Я засоромився і сповільнив крок. Ми йшли поруч до поселення.

– Як тебе звати?

– Як хочеш, називай мене Яе⁸.

– Хіба то не твоє ім'я?

– Так і ні, – відповіла.

– З якого ти племені?

– З вічного.

Я роздумував над тими її словами, але не міг знайти в них якогось значення. Натомість невимовно чарувала її присутність, наче б я впивався якимсь хмільним трупком.

– Тут праворуч бачиш мою мальоку⁹. Всі ще танцюють і співають... Хочеш зайти?

Ми увійшли. В мальоці були розвішані гамаки з бананового волокна. Мене охопила невимовна жага, і я припав до її вуст, наче спраглий до довго бажаного джерела. Вона відповідала на мої пестощі, лягла в гамак і розкрила мені своє лоно.

Над світанком до мальоки почали наближатися голоси побратимів.

– Ти помітив, що Янама блідне з днями? Невже він хворий?

– Мабуть, так, бо покинув свято Жаварі, яке так любить...

– Я ждатиму тебе ополудні біля Кулюене... – шепнула Яе і розвіялася в сутінку.

Мене почав брати сумнів: чи справді вона була зі мною, чи, може, то якась сновидіння? Може, мене лихоманить?

Коли повернувся Журуна, я тихо розповів йому про свої зустрічі з білою дівчиною. Тепер він мені повірив і похитав головою:

– Ти кохався з жакуї¹⁰, – сказав.

– Перевір, чи Яе має тінь, а як не має, скажи, хай подивиться в дзеркальце, тоді її чари минуться і стане звичайною дівчиною.

На другий день я пішов до умовленого місця. Сонце стояло високо над головою й розливало по ріці свою корону. Яе, вся опромінена,

усміхалася до мене. Я помітив, що її тіло не давало тіні на ріні.

– Тут подарунок для тебе, – сказав і дав їй кругле дзеркальце, що Журуна колись виміняв у кабокля за дрібно плетений кошик. Дівчина споважніла й сказала:

– Якщо подивлюся в це дзеркальце, стану такою, якою я є насправді. Краще знай мене в цьому зображенні.

– Хто ти? – спитав я.

– Хіба ти не знаєш, Янама? Я – Смерть. Тобі двічі вдалося втекти від мене, але тепер ти – мій наречений. Я – твоя тінь. Підемо разом у глиб пралісу назустріч твоїм предкам.

Уруна розказував потім моїм людям, що жакуї забрала мене з собою і дала мені з'їсти отруйний мед диких шершнів.

1 Кабокльо – мішанець індіанської й білої раси.

2 Кулюене – індіанська назва ріки Шінгу, правого допливу Амазонки.

3 Піранья – м'ясожерна риба

4 Уруку – сафран

5 Арара (ара) – рід великої папуги.

6 Сукурі – давун.

7 Імбуй – рід шлягетного дерева.

8 Яе – індіанська назва місяця.

9 Мальока – індіанська обширна хата для багатьох родин.

10 Жакуї – дух.



Кам'яне містечко з костелом, парком і „богинєю-жабою”

➤ Це місто я назвав би одним із найкращих в Україні символів умовності, минулості й переплетеності всього суцього. Проїжджаючи з заходу на схід чи зі сходу на захід трасою Київ–Львів, завітайте до містечка Коростишів, що за 31 кілометр від Житомира й за 109 від Києва.

Архітектурними „ворітьми” Коростишева є поштова станція середини XIX століття в самому центрі міста, біля траси. Колись у таких закладах подорожні змінювали коней і перепочивали. Для них навіть склався типовий архітектурний проект: маленька неоготична будівля з великими стрільчастими вікнами. Вони позберігалися не тільки в Коростишеві, а й у Житомирі, в Києві, в деяких інших містечках, але, здається, саме в Коростишеві архітектуру поштової станції найбільш божевільно зуміли поєднати з досконалим несмаком „бюджетного євроремонту” провінційної автостанції.

Звідси ж на північ ідуть вулиці, що ведуть до головних туристичних пам'яток Коростишева. Передусім це гарний бароково-класицистичний костел Різдва Пресвятої Діви Марії кінця XVIII століття. Тонке, гармонійне сполучення струнких і навіть доволі вигадливих архітектурних деталей, а також добрий стан, у якому зберігається храм (і, що особливо істотно, добра реставрація), безумовно ставлять його в шеріг найкращих костелів регіону. Приємно й те, що будівничі подбали про „фотогенічність” храму – він чудово й майже з усіх боків вписується у мальовничі краєвиди та кадри.

Фундаторами костелу була родина поміщиків Олізарів. Коростишів став їхньою власністю 1565 року, а перша письмова згадка про місто датується, за різними даними, 1471 або 1499 роком – тоді литовський князь нібито подарував містечко Київського воєводства родині Кмитів Чорнобильських. Саме вони згодом і продали Коростишів Олізарам.

Одне з найпоширеніших тлумачень назви міста випливає з того, що давньослов'янське слово „корость” означало камінь. Коростишів і справді дуже „кам'яне” місто – тут віддавна видобувають граніт. Мало не в кож-



Фото автор

ному дворі можна побачити складені купи цього каміння, з нього зроблено паркани, сходинок напівзаниданих стежок і навіть деякі бордюри на вулицях.

Та повернімося до давніх володарів міста. Іван Олізар-Волчекевич був київським православним боярином, та рід очевидно швидко покатоличився й згодом обрав для себе польську ідентичність. Чи не найвідомішим представником цього роду став неспокійний граф Густав Олізар (1798–1865), який був поетом і мемуаристом, примудрився ледь не одружитися із сестрою Наполеона, потім одружитися із її фрейліною, „засвітитися” в масонських ложах, повстанні декабристів і двох польських повстаннях.

Пам'ятник графу стоїть біля костела. Неподалік був і його палац. Можна сказати, що палац не зберігся, але не зберігся по-особливому. Для майбутніх мешканців і гостей Коростишева лишили рівно... один портал. Тепер ці загалом симпатичні чотири колони вкрай дивовижно сполучаються з „пантеоном” радянських пам'ятників з другого боку скверу.

Зате зберігся парк, заснований тим самим графом. Саме через нього Коростишів нібито колись називали „другою Софіївкою”. Парк і справді мальовничий – з валунами, стежками-серпантинами, схилами, романтичними ставками, зарослими

островами, оглядовими майданчиками. Також милує око своїми вигинами, скельками й греблею річка Тетерів. Правда, у паркових ставках плавають пластикові пляшки, а серед дерев і лопухів стирчать іржаві рештки спортмайданчиків.

„Кам'яне містечко” вирізняється двома екстравагантними скульптурними пам'ятками. Перша – сучасні скульптури Віталія Рожика: геть неочікувані кручені коні, люди й, наприклад, валуни, що цілуються, в одному з занедбаних закутків парку. Друга – з південного боку київської траси, менш ніж за кілометр від мосту, та з протилежного боку Тетерева. Це величезний камінь, витягнутий колись із річки та поставлений на високій скелі („скеля Філінського”) високо над водою. Як розповідають сучасні й старовинні путівники, це начебто чи жертковий камінь слов'ян, чи загадковий ідол „богині-жаби”. Брилу було витягнуто ще за Олізарів, і поміщик, знаний своїм ліберальним ставленням до селян, влаштував коло неї щорічне змагання рибалок, „свято регати”, яке самі селяни називали „свято рогате”. Сьогодні камінь виглядає доволі мальовничо, в тому числі й завдяки написам, а ось чи можна в ньому розгледіти „богиню-жабу”, справа, так би мовити, особистого вибору. Приїздіть – і подивіться.

Олег Коцарев, Харків

Форма як зміст у прозі Костецького



» Новела „Тобі належить цілий світ“ Ігоря Костецького, витонченого майстра драми, прози і есею, для якого форма літературного твору, за визначенням, становила його основний зміст, – це, з одного боку, міні-версія психологічного Bildungsroman-у, з біографічною фабулою, драматизм якої базований не на зовнішніх конфліктах, а на психічній еволюції. Це міні-роман із міні-прологом, що начеркує

„передісторію“ героя („невинний“ у своїй самообмеженості світ веймарського бюргера 1930-х рр., майстерно описаний одним-єдиним реченням), з дією, де замість закрут сюжету – філософські дилеми, і епілогом, що відображує докорінну душевну трансформацію.

З другого боку, новела побудована на схемі середньовічної містерії, із трьома діями (розділеними двома ударами по голові, що міняють обставини й психіку героя), які символічно віддзеркалюють різдво, страсті і воскресіння Христа, адже ж і еволюція німецького солдата в борця за мир є своєрідним imitatio Christi. Невипадкова його „невинність“ у „різдвяній“ частині містерії, „райський“ стан несвідомості, з якого „пробуджує“ травма на полі бою. Це пробудження у світі страстей, та й у міфічній реальності людей-велетнів, готових віддати життя за ідеали, про які їм не снилося бюргерів в його дрібничковому буденному існуванні, дійсності, в якій він приймає хриstopодібну постань „ідіота“ (як Мишкін у Достоевського) і мусить страждати, втратити найдорожчу людину, потрапити в пекло концентраційного табору.

Другий удар в голову – знов „пробудження“, яке тим разом повертає до реальності бюргерського світу, та вже у не захищеному ілюзії стані. І знов структура новели, її фізична топографія виявляє „зміст“ дії, бо на відміну від традиційної містерії, де третя частина, „Воскресіння“, часто коротка і підсумкова, у новелі ця дія найдовша і цілісно окреслена, оскільки торкається основного питання творчості Костецького: концепції вольового формування особистості та долі всупереч тисковій оточення. Намагання героя пригадати суть свого життя – не бюргерського, а життя „людини з легенди“ – і діяти за його принципами, штовхає його до мандрівки по світі заради втілення в життя ідеї його українських побратимів: „обніміте, брати мої, найменшого брата“.

Ця ідея – один з двох „музичних“ мотивів, чиє поліфонічне суперництво з другим („тобі належить цілий світ, німче“) визначає суть новели. Спершу ці музичні теми контрапунктні, конфліктні: тема загарбника, насилля, війни і тема боротьби за мир, любові. Але в протистоянні-боротьбі тема миру поволі трансформує тему насилля, досягаючи парадоксальної гармонії й стаючи усвідомленням, що світ належить не загарбникові, а тому, хто відчуває себе його органічною часткою. Втім, як завжди в Костецького, така ідеологічна „розв'язка“ залишається неоднозначною. Бо чи маємо справу з автентичним прозрінням? Чи з мареннями напівбожевільної людини, яка повірила у свої грандіозні ілюзії?

Марко Роберт Стех, Торонто

Ігор Костецький

ТОБІ НАЛЕЖИТЬ ЦІЛИЙ СВІТ Притча вдареного по голові німця

» Тобі належить цілий світ, німче, так легко цього, звичайно, ніхто не визначав, хоч може воно й стояло в тих грубих блискучих книгах, але підстаршина був страшенний причепа, навіть давав стусанів, а очі Інгріди на двірці такі телячі і милі, і матуся теж у чорному під вікном, і їх затулив плякат, мовляв, колеса повинні крутитися для перемоги, і ще: спершу перемогти, тоді подорожувати, і ще: чи конче твоя подорож для перемоги, і тоді справді твердішало розуміння, що ці гуси і молочні вироби, і запахи, і природні дівчата в безмежно запорошеному просторі, і взагалі все, і чому, справді, не брати, коли дається, а разом з тим повітря не перестаючи тремтіло і щодня приходили накази, накази, накази, аж до перших експедицій, аж до перших сухих багнетів у видряпинах попід лісами.

Слідом за тим відбувся неймовірно страшний удар по голові.

— — велика мокра блощиця, завбільшки з бронтозавра, і я коло неї приліпився. Не хочу вас брати за вуса, не хочу, мої шановні хмари. Сказано бо: гей, бери менш, Übermensch. І життя так підшептом мені, пошептом. Чоловік то вже ж не вузь, як гадаєте? Ні, справа в тому, що сюрбнuto чогось гарячого в той день, чогось незвичайно гарячого. На брові в неодруженого місяця здригається моя невеличка скарга, і визірок, визірочок, як сльозина. Подумайте над цим. За маленьку мить можна життя віддати, аби тобі всміхнулися на твої губи виквашені. Хіба ж того не знаю? Я й не ображаюсь. Приносьте мені ласкаві слова, багато словесного взаємства, і вчитиму. Хі-хі-хі. Вже багато вмію. Він що, розуміє по-українському? Хі-хі, і це знаю: питають, чи розумію я по-українському. Ich verstehe ukrainisch. Ich verstehe deutsch. Was soll es bedeuten: deutsch. Що означає: deutsch? Ере ж, розуміє, вже рік у нас тут. Jawohl, розумію. Рік – не знаю. Але не спитаю, бо Дуся хороша, вміє багато мов. Я теж трохи вмію, zum Beispiel: обні-міте-брати-мої-най-меншо-го брата. Що він у вас робить? Це теж розумію: was macht er hier. О,

кажуть він у нас молодецький, носить, кажуть, шифри на зв'язки. *Verstehe, das ist wahr*: приходжу і кажу – група Шорні Орель, вісімнадцяті дев'яності два – і всміхаються, і беруть, і ласкаво. Або: група Іван Мазепа, три сторони сірі вофк – алярм, і зброяться, і відсіч, поміч. Усе розумію. *Alles verstanden*.

Може, справді його післати?

Та чом би й ні?

Розумієш, про що ми тут говоримо?

Я все розумію.

Німці запалили село.

Німці, *Deutsche*, зельо, розумію.

Везуть наших людей до міста.

Міста, *eine Stadt*, розумію.

Щоб потім розстріляти.

Розістріляти, розумію.

То не такі німці, як ти, то ліхі.

Ліші, *schlimm*, *Schweine*, розумію.

Треба перейти балкою до Чорного Орла.

О, Шорні Орель, балька, розумію.

Сказати: сірий вовк, павутиння, сімнадцять три.

Wie, wie.

Сі-рий вовк, па-ву-тиння, сім-над-цять три.

Сірі вофк, розумію, павучіна –

Па-ву-тиння.

Павутіння.

Сімнадцять три.

Сімнадцяті три. Сірі вофк, па-ву-тіння, сімнадцяті три.

Молодець.

Розумію.

Микиту рубонули по лівій щоці, сотник Корбутяк дістав по правій. Так вони сиділи на лаві, виразками гляділи один на одного. Дуся, кінчаючи теслярським олівцем радіо-відозву, сказала: він молодецький, він зробить як слід у мене. Нехай іде не гаючись, сказав полковник Дробот. Він підвівся і сказав: я годину спатиму, коли щось нагальне, збудить. І відсунув від внутрішніх дверей косо поставлену рушницю.

І от маленький ідіотик, у документах якого знайшли ім'я: Фріц Мюллер, Ваймар, Тюрингія, 1907 – несе завдання. Він несе і повторює: сірі вофк, па-ву-тіння, сімнадцяті три. Лапате кленове листя, по обличчі б'є пахуче, і похила гілочка не дає пройти, треба нагнутися. Сірі вофк, па-ву-тіння, сімнадцяті три. Через стежечку впоперек похід комах, мурашок, треба перепустити, бо це трудівники. Сірі вофк, па-ву-тіння – Потім балка. Небезпека: зелені шинелі, шоломи, в руках одного на

сонці блиснуло. Не такі німці, ліхі. Небезпека. Валка, перележати. Зелені шинелі ступають рівно, дуже ланцюжком. Перележати. Під самим носом крилата комашка залітає в ямку. Ящірка, хвостик. Погладити, але тікає. Пташка. Пташці крихти, є в кишені, хлібні крихти з долоні. Потім постріли. Перележати. Хі-хі. Маленький ідіотик. Сірі вофк, па-ву-тіння. Перележати – і встати. Місяця з слюзою нема, є сонце. Велике справедливе сонце, хі-хі. І багато неба. Потім постріли, але ось уже вартівний козак. Шорні Орель. Гасло. Гасльо: Зольотоверхі Київ. Де ви купували вишині. В зальйотному яру. Проходь, прямо, тоді від берези праворуч. Праворуч, *rechte Seite, verstehe*, розумію. Ага здоров був, Фріце, слава, що скажеш. Слява, скажеш: сірі вофк, па-ву-тіння, сімнадцяті три. Ага, Фріце, халепа. Дякую. Алярм. *Das verstehe ich*. Мошу іті? Іди, Фріце, перекажи: сорок годро. Слава. Сорок годро. Сорок годро. Слява. Сорок годро. Перебігти шлях уперек до балки. Хлопчик плаче, на шляху, білявий. Нема хліба для хлопчика, в кишені самі нитки і сміття. Потім балка. Потім постріли. Потім щось тяжке й незрозуміле. *Ich verstehe gar nichts*. Перед ротом револьверна цівка, і під'їзять іще машини. Хто такий? Ідіотик говорить: *Ich verstehe gar nichts. Bist du Deutscher, Mensch*. Дезертир, чує він про себе, це справжній дезертир. Маленький ідіотик говорить по-німецьки, але він заникується, за-ни-ку-єть-ся. Чи розумієш по-місцевому? Ні-не-ро-зу-мі-ю. Брешеш, ти все добре розумієш, ти німець, ти дезертир. І за ним стежить револьвер. І з машин вивантажують людей – – – полковник Дробот – – сотник Корбутяк – – радистка Дуся – – радистка Дуся – – радистка Дуся – – і маленький ідіотик випадає і мчить за руку, що з автоматкою, її вкусити. Над самою головою розривається револьверний постріл. Він падає, але не тратить притомности, все чує, все бачить. Його хапає зелений з двома блискавками на шиї. Він усе чує, все бачить. Усе чує, все бачить. У балці. На місці. Маленький, маленький ідіотик.

Тобі належить цілий світ, німче, ти ж ганебно зрікся влади. Так легко цього, звичайно, ніхто не визначав, але виразними й чутними були смугасті штани і куртка і голова підло обчехрижена, та й

вартівний був страшенний причепа, раз-у-раз давав стусанів, і щоразу: *los*, і командант так само: *los*, і машини, машини з мерцями, печі, та хоч у бараці на нарах азербайджанець Мамедзаде, боєць Української Повстанської Армії, сама шкіра з азербайджанця, що-вечора по-українському навчає: свобода народам, свобода людині, і ще багато іншого в Мамедзаде, щоправда, теслярським олівцем радистики Дусі, бо не любила малих літер, написано на клаптику це теж: свобода народам, свобода людині, а клаптик чудом у просмерджених черевиках, бо не вистачило казенних черевиків, лишили свої, а разом з тим повітря не перестаючи тремтіло, одного разу навіть зовсім близько від дротів шматки літуна, і два дні стояв над ними поліцей, до дротів пускали дивитися, щоб знали: заокеанські літуни теж падають, і повітря тремтіло все настирливіше, тоді викликували охочих купувати рік свободи, відкопуючи часові бомби, бомби уповільненої дії, вони могли розірвати городи бауєрів і справді розривали, тоді охочих забракло, і вже нагнали ко-го попало, аж до нестями лежання носом у пагорб, аж до рокоуту моторів над самою потилицею, аж до вириву в димі каміння з землі.

Слідом за тим відбувся неймовірно страшний удар по голові.

– рік – не знаю, рік – це, Боже мій, *es ist ein Jahr*, Боже мій, адже я один німець, *ich bin ein Deutscher*. Чоловіче, ти німець, і все це тобі близьке і знане, хоч воно й обернулось на неоднозгідне з черева *los*, а тоді – павза. Вшануємо жертви хвилиною мовчанки, сказав найбільший кат і вбивця. На наших грудях кинувари трикутнички, не забувай цього, хлопче. По команданта велика машина з трьома літерами. Командант понурий і без шапки, він, здається, не втівав, а втім, хто його зна. Всі нараз навчилися о кей. *Alles o key, nicht wahr*. Страшенно багато сонця і неба, аж страшно. З машини дивний вояк показує польській жінці непристойну іграшку, і вона пояснює товаришеві. І коли появляється старшина, вони не набирають у рот води, а честь віддають, ніби мух зганяють. Здоров, Фріце, з поворотом, невже не впізнаєш старого Бекера? Атож, я впізнаю тебе, Бекере. Там на тебе жінка чекає. Правильно, в мене є жінка, її звуть – Я майже

» все пам'ятаю: і те, і друге. Машини, машини, о кей. Ти знаєш, у нас тут чужоземці хотіли в молочні і без карток, а вона: мій чоловік комуніст, і нічого, лишили. То що ж ви думаєте? Як то що, звичайно, організовуватись, Москва нам допоможе. Ех, хлопці, ви тут нічого не знаєте, ви тут нічогісінько не знаєте. А хто знає, ти? Так, я знаю. Що я знаю? Атож, я все знаю. Звичайно ж, я тебе знаю: ти моя жінка Інгріда. Ах, любий, я на тебе так довго чекала. І наш маленький Вальтер, він виріс, ось побачиш. Так, любя, я теж на тебе довго ждав. Добридень, Фріце, хіба не впізнаєте пані Кеслер? Атож, я впізнаю вас, пані Кеслер. Яке родинне щастя для Інгріди. Так, пані Кеслер, це справжнє для мене родинне щастя. Чом же ти не питаєшся, як матуся? Справді, як матуся? Вона почуває себе добре, вона так довго на тебе чекала. Ми сьогодні довідалися, що випущено всіх з Бухенвальду, ти такий худий, либонь, голодний. Так, Інгрідо, мені трохи хочеться їсти. З поворотом, Фріце, хіба не впізнаєте старого Шмідта? Атож, я впізнаю вас, пане Шмідт. Яке родинне щастя для Інгріди, для матері й малого. Так, пане Шмідт, це справжнє для нас родинне щастя. Вийдемо сюди, Інгрідо. Ти хочеш сюди вийти? Так, я хочу вийти до парку. Добре, вийдемо до парку. Підемо трохи парком. Рот фронт, товаришу. Ех, хлопці, ви тут нічого, нічогісінько не знаєте. Фріце, адже сьогодні дванадцять квітня.

Сьогодні дванадцять квітня. Фріце, позавтра твій день народження.

Справді. Скільки це мені?

Тобі вийде тридцять вісім років.

Атож, мені вийде тридцять вісім років.

„На дні всього лежить проста формула. Хто геніальний сказав так просто? Я певен, імени він не має“.

З поворотом, Фріце, хіба не впізнаєш мене, Карла Майєра?

Атож, я впізнаю тебе, Карле Майєре.

Яка я щаслива, що ти повернувся. Мені так трудно самій у крамниці, а матінка з кожним днем старішає.

Так, я дуже щасливий, що повернувся.

„Коли розстрілювали Дусю, вона дивилася так ясно і не тремтіла. Вона крикнула: наша правда, можете мене розстріляти, але наша правда. Крикнула по-німецьки. А полковник Дробот просто рукою махнув“.

З поворотом, Фріце, хіба не впізнаєте мене, вдову старого Окса?

Атож, я впізнаю вас, пані Окс.

Я така щаслива, що ти вже з нами, що ми вже вдвох. Ти такий неуважний, ти, либонь, дуже стомлений. Ти не думав, що перебуваєш так близько від мене, від матусі?

Чому ж не думав, Інгрідо. Звичайно, я думав. Сьогодні я подумав про це.

„Там у них є такий звичай: коли хтось повертається з полону, його кличуть до кожної хати. Вони кажуть: ми його нагодуємо, а Бог нагодує наших дітей на чужині“.

Чом же ти не питаєшся, чи цілий наш будинок?

Справді, Інгрідо, чи цілий наш будинок?

Ми дуже потерпіли, Фріце. В нас шибки геть висаджено, і ввесь час бракувало струму й газу. А всередині міста будинки зовсім знищено, ти не впізнаєш.

З поворотом, Фріце, хіба не впізнаєте Антона Шварца?

Атож, я впізнаю вас, пане Шварц.

Ви з Бухенвальду, чи не був з вами випадком мій Юстус?

Ні, пане Шварц, я його не бачив.

Дякую, до побачення, Фріце.

До побачення, пане Шварц.

Чом же ти не питаєшся, як тут у нас пройшла війна?

Справді, Інгрідо, як тут у вас пройшла війна?

Ми багато пережили. Всю ніч отам у печері сиділи дезертири. Отам під гіркою. Покидали, кажуть, рушницю просто на долівку, зовсім молоді хлопці. І всю ніч слухали чуже радіо. А сьогодні в місті повно чужоземців. Грабують склепи і винні льохи. А як полізе німець по вино, то б'ють по обличчі. Кричать: німець шіско забрала, німець пошлі на уліцу. Жахливо все це.

Так, жахливо все це, Інгрідо.

„Дуся колись про німецьких жінок сказала: вони доморобні. Сама вона вивчила стенографію, абетку Морзе, вміла писати на машинці, вміла їздити велосипедом, мотоциклом і автом, знала німецьку, білоруську, польську, чеську, французьку й еспанську мови, в першопісі читала Гете і Сервантеса, була парашутисткою і рекордсменкою метання диску і грала на самодіяльній сцені. Події в Китаї хвилювали її так, ніби відбувались вони в рідному містечку“.

Жахливо все це. Щойно вступили американці, на огорожі проти

пам'ятника Гердерові з'явилися написи червоною фарбою: геть кривавий нацизм. Не інакше, як чужоземці написали, чи правда?

Мабуть, Інгрідо, мабуть.

„Слід було написати: обніміте, брати мої. Цього не написали“.

А американці не забороняють. Курять, кажуть: о кей, і кидають шоколяду жінкам з малими дітьми. А мені не кинули, бо Вальтер уже більший.

Справді, Інгрідо. Це дімочок Гете, Інгрідо.

Так, дімочок Гете. І, кажуть, усіх партійців усунуть і навіть арештують.

Можливо, Інгрідо, можливо.

„Він написав про мить, що її треба вловити, щоб ото спинилась. А на цьому дімочку треба тепер виписати слова великого українського поета Шевченка, я їх знаю: обніміте, брати мої, найменшого брата. Нехай мене спитають, продику в німецькому перекладі“.

Ах, Фріце, на містку стільки чужоземців. Може б ми якось обійшли?

Не бійся, Інгрідо, нас не зачеплять.

Правда, Фріце, адже ти з Бухенвальду.

Атож, Інгрідо, я з Бухенвальду.

„На дні всього лежить проста формула: відмовся від себе, і все дістанеш. Ні, не так. Відмовся не від себе, а від того, чого найбільше хоче твій живіт. Тоді все буде твоїм: трава, повітря і людська щирість“.

От тут, Фріце, якраз у цій печері ховались минулої ночі дезертири.

Так, тут, справді, зручно ховатись.

Ми можемо піти східцями вгору.

Так, можемо піти східцями. Я тільки трохи води нап'юся з того джерельця.

Рот фронт, товаришу.

Анічогісінько ви тут, хлопці, не знаєте.

„Взагалі кажучи, твій закон, друже: буди людей своїми тихими очима. Позаду тебе чорна завіса. Що попереду? Труд будження. Ти не знаєш, чи справді був ідіотиком, чи з тебе сміялися люди. І коли саме: перед завісою або за нею. Ти маленька людина. В собі несеш маленьке зернятко. Дай прорости, не переч. Ти не скажеш: я такий, як учора. Ти не скажеш: я такий у тридцять вісім літ. Як у тридцять чотири. Ти маленька людина, ледве від землі видко. Ходи і не переймайся тим. Ти інший, як учора. На один міліметр

інший, і слава за те тобі, і ковтни її, славу, і промовч, і йди. Буде світ на один міліметр інших людей. Чи зрозумів? Зрозумів”.

Ти так зле виглядаєш, Фріце, ти, мабуть, дуже голодний.

Так, Інґрідо, мені трохи хочеться їсти.

Я така щаслива, що ти повернувся до нас. Я зварю тобі галушок, улюблену твою страву. І в мене є трохи вина.



Дякую, Інґрідо, я охоче з’їм і вип’ю.

Ти такий неуважний, ти, либонь, дуже, дуже зморений.

З поворотом, Фріце, хіба, не впізнаєш стару Ваґнерку?

Атож, я впізнаю вас, пані Ваґнер.

Щасти Боже, Фріце, там на тебе матінка чекає.

Дякую, пані Ваґнер.

Ти дуже, дуже стомлений, Фріце. Ти якийсь дивний, не впізнаєш людей, що тобі?

Чому ж, Інґрідо, я впізнаю всіх, я все пам’ятаю, чому ж ні.

„Що тобі, німче? Хіба не впізнав свого родинного вогнища? Хіба щось сталося аж таке надрядне, що тобі вже перехотілося простягти ввечері жінці ноги, цілий день перед крамничкою набігавшись?

Чи важать щось два удари по голові – здається, їх було тільки два, – коли протягом шести років бито інших не раз і не два, а кинувшись гратів, погнали чимдуж домів, і от уже з-за шинквасу визвірилися на ближніх. Що тобі, німче? Хіба відмінилося щось під час руху стрілки від четвертої години ранку до першої опівночі або щось коло того? Не може бути. Якось, либонь, ти жартуєш. Хочеш занудити свою

дружину, дивись, он яка вона, очі милі й телячі. Щось ти замудрував. Щось поперекидав. Перестань. Отямся. Ось до тебе говорять”.

З поворотом, Фріце. Хіба не впізнав стару свою матусю?

Добридень, мамо. Я впізнав тебе, чом би не впізнати.

А в нас таке нещастя, всі шибки геть чисто повилітали. Ось твій синок Вальтер, чи впізнав?

Ходи до мене, малий, як тебе звуть?

Вальтер, татку.

Вальтер, добре. Ні, матусю, чому ж, я дуже щасливий, що повернувся до вас.

Ти якийсь дивний, Фріце, ти, либонь, дуже, дуже зморений і голодний.

Так, матусю, мені трохи хочеться їсти.

Отже, Інґріда зараз нагодує тебе улюбленою твоєю стравою: галушками.

Дякую, матусю, я хотів би трохи вмитися.

Так, маєш правду, Фріце, ходи сюди. Хіба ти забув, де в нас ванна?

„Ні, матусю, я не забув, де в нас ванна, бо я все пам’ятаю, все достеменно. Від першого дня і до передостаннього. Бо мене, матусю, двічі вдарено по голові. Раз направо і раз наліво. І тому я все згадав. Усе, від першого дня і до передостаннього. Тепер я німець і не-німець. Саме тепер тому я німець, що не-німець. О, така річ називається мило. Вона пахне. Повністю здаю справу з усього, що в цей мент. Те, що роблю, називається: скидати куртку. А це називається: тихо вийти. Ця річ називається: шматок хліба, а ця річ: торба. А це: нечутно вийти на вулицю. Все розумію. Це вулиця, а це люди. Це площа, це замок, це місток. Це – вгору. Це – передмістя. Це – сільська дорога. Це – простір”.

Коли його перший супутник спитав: звідки, він відповів: з Кельну. Звичайно, подумав він, Кельн над Райном, а там уже океан, і може десь братимуть робітників у порт, матросів. І найменшим братам на атолах – атож, на атолах – я розповім, що єсть на світі велика скарбниця справедливості. Розповім по атолах і в Андах, і на Вогненній Землі: скарбницю закопано в лісі. Ключик у мене. Обніміте, брати мої. Ключ у мене. Відмикатиме білі, чорні, жовті, червоні серця. Всюди знайду доступ. Тільки скажу: обніміте, брати мої. І всі зрозуміють мене, що я сказав. Кожна тюрма завалиться, аби я сказав. Люди перестануть воюватись, аби я сказав. Вони воюються, бо далеко не всі знають це: обніміте, брати мої. Той, хто сказав ці слова, воював з усім світом, щоб мати право обійняти його. Я теж воюватиму з усім світом, поки він не дозволить мені обійняти його. Чи розумієш, німче, що тобі? Чи зрозумів, що тобі належить? – Чи розумієш те, що ти дістав у посідання велику, величезну державу, щоб розголосити по ній слово, яке почув там, між сухими багнетами, у видряпинах попід лісами?



Інтимний пафос Ігоря Гайдая

► Ігор Гайдай є одним із тих небагатьох фотографів, кого можна назвати вільним художником. Властиво, кого можна назвати художником із фотокамерою. Для кого фотокамера, а відтак і світлина – це не так спосіб показати, проілюструвати „життя“, як спосіб сфокусувати ідею, що розчинена у плині життя. А це, власне, і є те, чим займається сучасне або ж точніше – актуальне мистецтво.

Ігор Гайдай є класичним self-made man. Його творча свобода виросла із високоосвіченого ремесла, підприємицьких навичок та інтуїції. Тож така творча свобода досить органічно поєднується із комерційним успіхом. А це дає змогу в суто мистецьких проектах дистанціюватися від кон'юнктури і спонукає до вільної гри зі штампами, традиціями, стереотипами. А це, в свою чергу, необхідний інтелектуальний і моральний мінімум для влучання у контекст постмодерних концепцій.

Перші персональні виставки Ігоря Гайдая відбувалися ще в „доіс-

торичні“ 1980-ті на доступних і не надто пафосних тоді майданчиках бібліотеки мистецтв, Дому композиторів, кіностудії „Київнаукфільм“. Від 1991 р. Ігор бере участь у міжнародних виставках – зокрема таких, як „IMAGES D'UKRAINE“ у галереї „Chateau d'Eau“, Тулуза, Франція. Однак як представник актуального арт-процесу Гайдай вперше проявив себе у резонансному проекті Єжи Онуха „Бренд „Українське““ у Центрі сучасного мистецтва при НаУКМА.

Його гламурні фотомоделі у стилі „ню“, занурені у соковитий живопис Тиберія Сільваші, „чіпляли“ фактурно. Такий-от (до речі, не повторений ніким пізніше) мікс ready-made фотографічного образу з живописом. Втім, у цьому на позір провокативному жесті вчувається культурологічна гра як мінімум із двома явищами-кодами: ефектністю, декадентською позою і добropорядною пуританською ретушшю.

Бренд „Українське“, очевидно, вдало зрезонував з власним масштабним зачином Гайдая – „Українці“. Так склалося, що саме після „Брен-

ду“ проект „Українці“ виходить на кульмінацію і втілюється у видання грубезного фоліанту з однойменною назвою. Це спроба колективного портрету нації, який складається з портретів окремих людей – як відомих, так і „пересічних“. І тут знову ж таки не обійшлося без гри з культурологічними кодами, адже це видання перегукується з етнографічними альбомами Івана Гончара „Україна та українці“, які він упорядковував впродовж 1960–80-х. Якщо ініціатива Івана Гончара це відчайдушна спроба зафіксувати і зберегти естетику й етику старосвітської України, не заторкнutoї вибухами історичних катастроф ХХ ст., то проект Ігоря Гайдая є спробою відчутти зав'язь молодої посткатастрофічної української спільноти початку ХХІ ст.

Власне на „Українцях“ визрів фірмовий стиль Гайдая: чорно-біла стилістика, близька до постановочної композиція, вибудована як театральна мізансцена. В цьому сенсі відбувшись як представник сучасного українського мистецтва,



Ігор залишився переконаним прихильником старих майстрів. Це постмодерна, але дуже щира гра, яка повертає нас до витоків фотографії, в той стан зачудування моментом, коли ось-ось „вилетить пташка“ і звичайна мить, наповнившись небуденним сенсом, стане Історією.

Автор передньої статті до альбому „Українці“ Григорій Грабович зауважив, що колективний портрет, пропонований Ігорем Гайдаєм, ґрунтується (хоч, може, подекуди й підсвідомо) на тому загальному відчутті оптимізму й спільного почину, що принесла українцям незалежність.

На тій же хвилі суспільного оптимізму і колективної солідарності через рік у Гайдая виникає грандіозний за розмахом проект „Разом“. Тут уже маємо чистий жанр колективного портрету – не уявного (нації), а конкретного, окремо взятої корпорації: заводу „Титан“, Генштабу Збройних сил України, працівників мережі ресторанів „Козирна карта“ або територіальної громади: весілля у селі Шешори, парафіян села Розтоки, кримських караїмів.

Проте період пафосу змінився періодом інтимності, навіть певним

суспільним запитом на фундаментальні й нерозмінні цінності. Відтак упродовж 2006–2007 років Ігор і Ніна Гайдай здійснюють дуже зворушливий проект „9 місяців + 3 дні“. Кадри цього проекту знімалися безпосередньо в пологових будинках. На цих світлинах – буквально витки життя, перші подихи, порухи, погляди новонароджених.

Паралельно зароджується і розгортається проект „Родина“. П'ять поколінь в одному кадрі, вифоку-

совані зі щоденної метушні, в якій розривають зв'язок поколінь. Наскрізними для Гайдая є серії в стилі „ню“. І ось одна з них – „Сама вдома“: самотня дружина/коханка бізнесмена/політика/спортсмена нудьгує/забавляється/чекає/мріє.

Інші ню-серії: „Аqua“, „Стільці“, „Чорно-білі“ видаються позаконтекстуальними. Однак ними Гайдай-майстер, схоже, перевіряє своє чуття форми і, можливо, саме у цих знімках він максимально відкритий і автентичний? Принаймні „Українцям“ передувала саме оголена натура, чиста форма, праматерія, сповнена потенціалу і прихованої суті.

Відтак останній проект „Саман“, з яким митець виступив на „Fine art Ukraine“ в „Українському домі“, сприймається як провісник нового концептуального витка творчості художника з фотокамерою. Тіла прекрасних юнок, вимашені глиною в позах і ракурсах гоголівських відьм і булгаковських маргарит, дихають колосальною енергією творення і жагою осягнення нових форм і змістів.

Микола Скиба, Київ
Фото: Ігор Гайдай



Карпати

» Як добре, що у Карпатах нема центральної площі, нема найголовнішого місця. Тут неможливо думати категоріями цілості. Хіба рельєфний макет для уроків географії спроможний показати цей континент як щось ціле і відокремлене від решти світу. Тут неможливо прийти до центрального собору, до ринку, до бастіону. Локальність – визначальна карпатська риса. У Карпатах ніхто не скаже, що він із Карпат. Карпат нема. Є Дземброня, Ясенів, Любіжня, Арджелюджа і десятки тисяч інших назв та місць. Кожне з них – єдино правильні Карпати. Кожне з них – ніякі не Карпати, бо Арджелюджа, Дземброня, Ясенів, Уторопи, Дора, поза якими нема нічого іншого.

То наші любі гори... Їх не видно, коли вони є. Без них умирають у тяжкій ностальгії, яку не лікують жодні розваги, вітаміни й гормони. Увібрані на клітинному рівні Карпати потім вириваються з тіла, залишаючи безліч отворів, кожен із яких так чи інакше є летальним.

Як добре, що Карпати неможливо обійти. Вони не настільки неприступні й достатньо широкі. Переходи крізь гори – це ключ до цієї країни. Утому Карпати подібні на узбережжя. Море стає межею того, куди дійшов. Але тільки море є спонукою до зовсім іншого способу поширення. Карпати, як і моря, більше спонукать, ніж зв'язують, ніж розмежовують.

У карпатських діалектах нема точного означення моря. Його почали бачити аж у XIX столітті. Солдати, наймані робітники, виселенці. Натомість є велика вода, яка називається Дунаєм. І тисячі джерел мінеральної води, які всі називаються буркутами, бо буркочуть, і сотні водоспадів, що називаються гуками, бо гудять. І нема багатьох слів, які потрібні для якісної філософії. Натомість існує безліч слів, які означають деталі реалій. У косі, якою косять траву, яка потрібна для сіна, яким цілу зиму годуватиметься худоба, яка є не менше важливою, ніж жінки і діти, є кілька-надцять деталей, кожна з яких має власне слово, яке неможливо вгадати, якщо його не знаєш.

На море подібний перелаз. Перелаз – це така лавочка, вміщена у загороді, якими помежовані гори і полонини. Такий собі перехід, який не порушує конструкції паркану, але



Фото з архіву Тараса Прохаського

робить перехід дуже зручним. Перелаз – оптимальний синонім до слова Карпати. Огорожа і перехід через неї одночасно.

Зміна кордонів і режимів всередині цього масиву зближається до максимуму. Держави, країни, системи, окупації, визволення і поневолення, лінії фронтів і державні мови тут мінялися калейдоскопічно. Ніколи не можна було бути певним, що завтра не прийде хтось інший. У кращому разі зміни режимів були пов'язані з тою самою вимогою – харчів і лісу. У гіршому разі теж нічого нового: повісити, розстріляти, згвалтувати, виселити. Мало хто так добре знає універсальну людську натуру, як мешканці Карпат. Насправді їх може здивувати тільки щось ненормально добре. Якись блаженні, якись пророки, якись мелодії.

Переважно навіть найвеселіші мелодії тут дуже нудні. Що вже казати про героїчний епос. Весела карпатська музика – це виснаження. Бути змученим від радості. Метрономи задихаються, коли впродовж кількох годин темп задають цимбали.

У такому ритмі дуже легко вбивати і мати кількох любасок. Не зауважуєш практично нічого. Ідеш горами сміючись. Підскакуючи.

Але може бути інше. Воно так само у руці, як те, про що не кажеться. Шість місяців зими. Гори тяжко нарубаних дров. Одноманітна кулеша з бриндзю. Півкілометра слизькою стежкою до кириці з водою. Не

митися від осені до весни. Чекати на вовків. Витягати з вівці новородків...

Дивно тут із повітрям. Протилежність зовнішнього внутрішнього і ще раз зовнішнього. Нема більше у світі місця (кожну букву в цьому реченні хочеться писати великою), де би так пахла земля. Це чути навіть крізь відкрите вікно в потязі. А вночі на полонині здається, що перегрітий запах трав – то від зірок. І важко собі уявити, як важко смердить у чистих карпатських хатах, у наповнених автобусах, які курсують Карпатією. Щось у цьому мусить чаїтися. Щось дуже непросте. Горяни бояться вітру і протягу. Їхні хати існують передовсім для того, щоби вберегтися від свіжого повітря.

Щось подібне відбувається з пересуваннями. Мало в Україні є людей, які би настільки зберегли архаїчність життєвого укладу, як карпатці. Поза часом, поза місцем. Але ще менше українців так часто і багато бувають у світах. Вже століттями наші горяни плачуть і йдуть – на Балкани, в Росію, до Америки і Бразилії, на Шлезію, до Бельгії, у Прагу і Стамбул... Ідуть і плачуть. Приходять, і вже їх ніщо не обходить. Ідуть знов. І дуже плачуть.

Нендза, на якій тримається світ. Великий європейський магніт, що притягує і відштовхує одночасно. Вигнута півка кривої європейської турецької шаблі.

**Тарас Прохасько,
Івано-Франківськ**

Громадяни

» Коли я у 2008 році відвідала Естонію з нагоди мистецько-критичного семінару, мене здивувала свідомо позиція художників у стосунку до своєї нації. У той час Таллінн якраз відходив від сутичок з радикально налаштованими представниками російської меншини, які вчинили погроми в центрі міста, протестуючи проти перенесення пам'ятника невідомому солдату. Зіткнення двох консервативних націоналізмів – російського й естонського – стало основою кількох непоганих робіт молодих художників, які мають власний, більш критичний погляд на цю проблему. Однією з них є Таня Муравська, українка за походженням. На відміну від багатьох своїх однолітків зі слов'янських родин, Таня чудово володіє естонською мовою та ангажована у місцеве художнє життя. Перебуваючи у становищі людини, яка не є естонкою „по крові”, однак вважає себе громадянкою цієї держави, Таня аналізує самі процеси національного будівництва, демонструє проблемні моменти, які залишаються поза увагою ура-патріотичної риторики.

Її інсталяція „Монументи” (Таллінн, 2008) стосувалася саме „боротьби пам'ятників”. На місці „солдата” естонський уряд вирішив встановити пафосний монумент „борцям за незалежність” у вигляді скляного хреста. Рефлектуючи над цим заміщенням, художниця виставила в галереї дві кучугури: одна з уламків каміння, друга – з уламків скла, вказуючи на внутрішню подібність пам'ятників, які апелюють до різних ідеологій, але є однаково репресивними, та, перед обличчям вічності, – однаково нестійкими й марними. Цю ж тему Муравська досліджувала у проекті „Позиції” (Таллінн, 2007). На фото юні художники позують оголені, тримаючи в руках естонський прапор. Тілесність молодих людей підкреслено нееротична, навпаки, вона творить враження невинності та чистоти античних статуй. На противагу художникам, як групі відкритих, готовій сприймати та творчо переосмислювати світ, зображені представники консервативної націоналістичної організації („скінхеда”), такі ж юні, однак повністю закриті агресивною субкультурною уніформою (шкіряні куртки, військові штани), які непо-

рушно стоять біля естонського прапора (на відео). Цією елегантною візуальною метафорою Таня продемонструвала протистояння консервативних та реформаторських сил, „замкнутості” та „відкритості” у націєтворчих процесах. Таке протистояння не є особливістю однієї країни, тому авторське висловлювання, хоча й „зроблене” з місцевого матеріалу, є універсальним, стосується принципів організації людського співжиття усіх інших країн та світу в цілому.

Заяви про громадянську відповідальність митців та необхідність їх активного втручання у життя країни все частіше лунають і в Україні. Добрим прикладом є проект „Погляди”, організований кураторською групою „Худрада” (травень 2009, ЦСМ). Художники з усіх сил намагалися подолати фетишизм у сприйнятті мистецтва, коли публіка очікує „щось красиве” і не готова інтерпретувати сам зміст роботи. Тому простір експозиції насичено різноманітними текстами: авторськими поясненнями, міркуваннями, які виникали під час організації проекту, проводились екскурсії і дискусії. Молоді люди, серед яких не лише художники та художниці, але й перекладачі, активісти тощо, підняли питання політично ангажованого мистецтва – яке „взаємодіє з низовими громадськими рухами, артикулює суспільні настрої протесту, аналізує симптоми суспільних змін”. Відповідно, твори, представлені на виставці, варто сприймати радше як заклики, ніж „естетичні” художні об'єкти (хоча перше не виключає другого), які сто-

суються загальних проблем – особистої відповідальності, „іншості”, протесту як такого, фальшивості політичних гасел, проблем екології тощо. Про декілька з них детальніше.

У межах експозиції представлено декілька документів, наприклад, фотодокументація перформансу Миколи Рідного та Белли Логачової „Забілювання”, здійсненого за місяць до Помаранчевої революції. Художники замалювали стіну з портретами всіх кандидатів у президенти, артикулюючи позицію „проти всіх” та „з чистої сторінки”. Ця метафора актуальна і сьогодні, враховуючи відсутність якісних змін у політичному житті країни. Малюнки з серії „(По)чому мораль?” Анатолія Белова стосуються сьогоденної етики та моралі (чи їх симуляції), натякаючи на діяльність славновісної Комісії (демонструється фотоісторія виключення одного з цих зображень на вулиці Києва).

Робота Євгенія Белорусець „Роздвоєння” також є певною документацією – чорно-білі фото з лютогового мітингу робітників Херсонського машинобудівного заводу супроводжені коментарями „проти” свідків тих подій – проти протесту та активізму як такого. Авторське висловлювання базується на вправному поєднанні візуальних і мовних текстів, які разом, попри підкреслену анонімність, творять портрет актуальних суспільних настроїв. До сучасників звертаються об'єкти Давида Чічкана „Сон анархо-синдикалістки” та Микити Кадана „Прапор”. Перший зображає дівчину та її сні (як останній



»редут свободи у світі експлуатації), виносячи у простір галереї цілком реальну кушетку, пропонуючи прилягти поруч і розділити мрії; другий – дзеркало, вирізане у формі прапора, змушує встати навшпиньки, аби побачити своє відображення, прямо вказуючи на необхідність зробити зусилля, „піднятися над собою“, аби справді мати власну позицію.

„Погляди“ не обов’язково політичні в сенсі симпатії до певної ідеологічної доктрини, адже *personal is political*. Так, робота Володимира Кузнецова „Чудо“ стосується марнування ресурсів й естетики водночас. Художник видрукував на звичайних пластикових пакетах поетичні тексти, привертаючи увагу до буденної речі, вказуючи, що вона не обов’язково має бути прозаїчною та „одноразовою“. Подібно працює „Рімейк“ Ксенії Гнилицької й Анатолія Смірнова, які пропонують повторно використовувати сміття, виготовляючи з нього стильні аксесуари чи інші корисні речі. Проект (який має свій сайт – <http://www remake.com.ua/>) представлено на старенькій моделі комп’ютера, що виходить з ужитку, хоча ще у робочому стані.

Попри декларовану широту і діалог позицій, ідеологічна („ліва“) заангажованість „Поглядів“ зумовлює тематичні обмеження виставлених робіт. Доповідь, з якою я їздила на семінар в Естонію, стосувалася причин, через які питання нації, націоналізму та громадянства майже не піднімалися в українському мистецькому контексті (патріотичний реалістичний живопис до уваги не беремо). Негативні конотації ще з радянських часів помножились на „шароварщину“ владної еліти 90-х та ксенофобські заклики ультра-правих об’єднань. Відповідно, термін „обріс“ стереотипами, які ускладнюють його використання навіть в інтелектуальному середовищі. Дискусія про „етнічний“ і „політичний“ тип нації мало кому відома, незважаючи на те, що концепт „політичної нації“ – спільноти громадян, які поділяють свободи, права та обов’язки незалежно від етнічної чи конфесійної приналежності, покладено в основу сьогоденної державної політики. Критичні репліки на цю тему (а дискусії про націю неможливо уникнути, говорячи про власний контекст) могли б значно урізноманітнити асортимент „поглядів“ українських художників.

Тамара Злобіна,
Кам’янець-Подільський – Київ.

рецензії та анонси

До Теми:

Нариси з історії та культури євреїв України. Видання третє, Київ, Дух і літера, 2009, 440 с.

» У книзі представлені нариси з історії та культури євреїв, які проживають на території сучасної України, починаючи з прадавніх часів до сьогодення. Нариси висвітлюють різноманітні сторони життя євреїв, віковічні традиції та побут, виникнення хасидизму, розвиток єврейської літера-



тури та друкарства, українсько-єврейські взаємини впродовж століть, трагічну долю українського єврейства під час Голокосту. Частина текстів книги – це нариси про історію єврейського мистецтва, літературу, книговидання, архітектуру, становлення та розвиток єврейського театру та кінематографу.

Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років, Альбом-каталог, Київ, Дух і Літера, 2007, 219 с.

» Альбом-каталог „Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років“ створено на основі однойменної виставки, що відбувалася в грудні–січні 2007–2008 років у Національному художньому музеї України. Видання містить наукові статті, присвячені діяльності Культур-Ліги, які вводять у контекст історичної епохи, в якій функціонувала Культур-Ліга. Це статті Гілея Казовського, Ольги Лагутенко і Марини Дмитрієвої. Основна частина видання – це репродукції робіт художників-учасників об’єднання Культур-Ліга, яким передують короткі біографічні довідки про кожного митця. У виданні представлені роботи Н. Альтмана, М. Епштейна, Г. Інґера, А. Кольника, А. Лабаса, Е. Лисицького,



А. Маневича, С. Нікітіна, І. Рабиновича, І.-Б. Рибак, О. Тишлера, Р. Фалька, Й. Чайкова, М. Шагала, М. Шейхеля, Н. Шифріна, Д. Штеренберґ, С. Шор. Видання містить також каталог усіх вміщених в альбомній частині репродукцій.

**Антологія єврейської поезії.
Українські переклади з їдишу,
Київ, Дух і Літера, 2007, 672 с.**

» Ця книга є антологією поезії, написаної мовою їдиш у XIX–XXI ст., в українських перекладах. В „Антології” представлені як добре відомі поети: Хаїм-Нахман Бялик, Перец Маркіш, Давид Гофштейн, Мейлах Равич, Урі-Цві Грінберг, Лейб Квітко, Ошер Шварцман, Мані Лейб, Іцик Манґер, Йосип Керлер та інші, так і менш відомі читачам.



Переклади поезій здійснили знамі українські поети та перекладачі: Іван Франко, Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Абрам Кацнельсон, Мойсей Фішбейн, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Борис Олійник, Дмитро Павличко та інші. Окрім відомих перекладів, в „Антології” представлені й вірші та поеми, з якими український читач познайомиться вперше.

Віршованим текстом „Антології” передує вступне слово, що представляє єврейських поетів у загальноєвропейському та світовому літературному контексті, а також у їхньому перегуку з українською культурою.

**Серґєєва І. А. Архівна спадщина
Семена Ан-ського у фондах
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського, Київ, Дух
і Літера, 2006, 544 с.**

Уперше запроваджується до наукового і культурного обігу великий комплекс документів особового архівного фонду видатного єврей-



ського письменника, етнографа, політичного діяча Семена Якимо-вича Ан-ського (Шлойме-Зайнвіла Раппопорта).

Перша частина видання є дослідженням життєвого, творчого і наукового шляху та ролі фондоутворювача у соціокультурному контексті кінця XIX – першої чверті XX ст. Друга частина – анотований та коментований опис архівної спадщини (документів творчої, суспільної та наукової діяльності С. Ан-ського, листування, фотографій та колекційних документів), що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ. Науково-довідковий апарат складається з іменного, географічного покажчиків, покажчиків товариств, організацій, періодичних видань, бібліографії.

Видання розраховане на широке коло дослідників історії України в цілому та єврейської історії зокрема, етнографів, культурологів, археологів, архівістів, бібліографів та ін.

**Пьотр Пазінський. Пансіонат,
Варшава, Nisza, 2009.**

» Пьотр Пазінський, головний редактор щомісячника „Midrasz”, автор монографії про „Уліса” Джеймса Джойса і путівника „Дублін з Улісом”, дебютував дуже цікавим міні-романом. „Пансіонат” є першим в Польщі літературним голосом третього покоління після Голокосту. Пазінський пише про свого героя: „остання ланка у ланцюгу поколінь”. Він відвідує єврейський пансіонат під Варшавою, де ще дитиною бував із бабусяю. Пансіонат сховався між



соснами, в його світлиці – фреска, яка в дитини асоціювалася із залогом для балів.

Колись повен життя, сьогодні будинок населений привидами. В цій подорожі героя супроводжують мешканці старого пансіонату і постаті з минулого, такі, як пан Абрам і пан Леон, котрі колись над головою малого хлопця диспутували про Бога і створення Всесвіту, і нагадували суперечки Нафти і Сеттембріні з „Чарівної гори”. Або ось старенькі, які постійно сварилися: пані Теця і пані Мала. Євреї ворують свою історію, вихід з Єгипту накладається на вихід з гетто, виїзд з Польщі. „Єврейська доля важка, як скеля”, – кажуть. Залишилося небагато, щоб, як пан Абрам, „пилувати кістки”. Вони колекціонують листівки, старий мотлох, перегорілі лампочки. Розповідь Пазінського є „археологією пам’яті, яка запала в темряву” і елегією для того вмираючого світу.

Це не лише міні-роман, але й філософська байка про єврейську долю і про занепад. Виявляється, що для героя цей пансіонат був першо-взірцем, матрицею, яку пізніше він накладав на реальність: „І сьогодні вже знаю, що це звідти, з тієї ідальні, береться старе товариське почуття життя на острові певної неадекватності чи невідповідності. І що песимістична свідомість того, що все минає (...), сягає корінням власне у той час”.

**Белла Шварцман-Чарнота.
Я знайшла вчорашній день.
Моя особиста єврейська трагедія,
Краків, Nomini, 2009.**

» Фейлетони Белли Шварцман-Чарноти „Я знайшла вчорашній день. Моя особиста єврейська трагедія”, написані для щомісячника „Midrasz”, є майстерно зробленими малими формами. Написані надзвичайно ерудовано, вони є багатим джерелом знань про єврейські традиції. У вступному слові авторка пише, що птах, який не може ні літати, ні співати, став символом центральноєвропейської єврейської поезії. „Для мене [павич] це минулий час, час дитинства, пісень, які співалися в моєму домі”. Книга міняється різними відтінками, як багатобарвний хвіст павича. Тексти, зібрані в п’ять книжок, розповідають про єврейські свята, про Menczlichkajt – моральний кодекс, про зібрання молитв і псалмів, які читалися опівночі – Tikun, про



» благословіння дерев, які цвітуть – birkat hallanot.

Белла Шварцман-Чарнота схиляється перед Біблією, Торою, мідрашами, але також перед реальністю – читаємо про ритуальну їжу: хали, сплетені з 7 частин (які символізують 7 небес), піріжки з трьома ріжками, червоні стрічки від вроків і т.д. Авторка пише також про антисемітизм, про Голокост. Світле і сповнене життям йде поруч з трагічним, травматичним досвідом. Читаючи книжки Белли Шварцман-Чарноти можна повірити в силу слів, які вона повторює слідом за єврейськими мудрецькими: „Полум'я навіть з найдешевшої свічки може допомогти знайти загублену золоту монету чи коштовну перлину. Схоже, за допомогою звичайної розповіді можеш дістатися до найглибших думок“.

Шимон Рудницький. Рівні, але не зовсім, Варшава: бібліотека „Midrasz“, 2008.

» Тексти, зібрані в представленому збірнику – це лише невелика частина статей, які автор – видатний історик новітньої історії Польщі – присвятив міжвоєнній історії євреїв Польщі, польсько-єврейським стосункам і антисемітизму в ІІ Речі Посполитій. Сам автор так пояснює причину написання книжки: „Коли я повторно переглянув ці тексти, то з неспокоєм зауважив, що в картині польсько-єврейських стосунків переважають чорні кольори. Частково це результат їхньої тематики. Але великою мірою це, як би нам не було прикро, є відображенням реальнос-



ті. Ми говоримо про польсько-єврейські стосунки, але більшість статей насправді описує ставлення поляків до євреїв. Очевидно, мова не про всіх, а передовсім про націоналістичний табір, який програмово був антисемітським, про чистки. Однак з тогочасних свідчень виглядає, що антисемітизмом був інфікований значно ширший загал. Бачимо, як це змінювалося в часі. На мою думку, ставлення до євреїв в другій половині тридцятих років було найгіршим в історії Польщі. Безсумнівно, це відбивалося на ставленні до них і під час війни. Причини цього явища є предметом майбутніх досліджень. Ми не лише знаємо щораз більше фактів, але зростає також наше розуміння процесів, які їх супроводжували“.

Замальовки кризового часу

Микола Рябчук. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки, Київ, „K.I.C.“, 2009, 240 с.

» Микола Рябчук полюбляє вживати староукраїнські словечка на кшталт „недорікуватий /-та, /-те“, „недолугий /-га, /-ге“, „незграбний /-на, /-не“, – все це епітети на адресу української влади та українського суспільства. На відміну від творців нації, котрі лише побивалися над „діточками нерозумними“, сучасні інтелектуали, а Рябчук передусім, не залишають сухої нитки як на недалеких, заснованих на сумновідомій „ковбасній“ ідеології світоглядних позицій простого українця „з народу“, так і на промахах української влади, яка – чого гріха таїти – породжена цим же народом.

Помаранчевий Майдан надав свого часу такий заряд позитивної надії на українську „революцію духу“, що навіть зятятим скептикам повірилося у можливість реальних змін на краще. А проте проводирі Майдану не викинули на смітник гарну цяцьку („пістолет пані Сімпсон“) – збудовану на олігархічних засадах квазідемократичну державу під назвою „Україна“. Вони гадали, що достатньо буде змінити голову динозавра із синьо-білої на помаранчеву, як увесь динозавр одразу перейметься помаранчевим еством. Цього не сталося, тож нині спо-

стерігаємо фактичну помаранчеву поразку, гіркий смак якої на додаток посилено світовою економічною кризою.

Микола Рябчук у своїй книжці послідовно і методично втовкмачує пересічному українцеві (власне для нього і здійснено справу зібрання під однією палітуркою розрізнених публікацій, ба навіть перекладу з англійської деяких із них), де саме не так українська влада розставила акценти своєї діяльності, у чому саме винні самі українці, що саме вони зробили неправильно. Безсумнівно, за такого викладу матеріалу закрадається думка, що автор бере на себе забагато, а проте, поміркувавши, задаєшся питанням: а чому б і ні? Хтось же має, як би це дивно в наші часи не звучало, виступати від імені мозку нації, її совісті? Причому робити це так, щоб стало соромно не лише за вималюваного в уяві далекого мешканця депресивного Донбасу – „люмпена“, „креола“, але й за цілком близьких adeptів європейськості – Львова, Києва, котрі про те, як мала б виглядати ця європейськість, і з чого вона починається, не мають жодного уявлення. Щоб стало соромно за власні чини.



Здавалось би, автор пише про прості речі. Про те, що не можна гедльовати історичною пам'яттю, переймаючись нібито хлібом насушним. Про те, що не можна безкінечно сидіти у штапах советської пропаганди про „вітчизняне кіно“, „Велику вітчизняну війну“, яка – парадоксально у тлумаченні українських журналістів – тривала й на західноєвропейських теренах; не можна підтримувати і ретранслювати й нові штампи російської пропаганди на кшталт „чеченських бойовиків“, або ж „близького зарубіжжя“ – оскільки для України далеко „близьким“ зарубіжжям є Польща чи Угорщина, ніж колишні брати про радянському нещастю Узбекистан

та анотації

чи Азербайджан. Не можна піддаватися на давно обкатані провокації щодо „бандерівської загрози“, „наївського чобота“, „насилницької українізації“ тощо. Всі ці настанови мають, за задумом автора, перехідний характер, оскільки він сподівається-таки на певні світоглядні зміни, на – хоч черепаший – але поступ України. Нам же поки що залишається сподіватися на широкий розголос цієї збірки.

Роман Кабачій, Київ

Інше світло своєї поезії

„В іншому світі“. Антологія української літератури в англomовних перекладах Вірляни Ткач і Ванди Фиппс та в театральних діях мистецької групи „Яра“, Львів, „Срібне слово“, 2008, 792 с.

» „Я вирішила поставити один із Шевченкових віршів, „І небо невміє...“... Одна група студентів промовляла усі нейтральні слова про природу на березі Аральського моря, а інша – усі зневажливі антропологічні прикметники, які ту природу описували... Дійство починалося в темряві. ...Ми підготували велике сито, в яке насипали суху квасолю. Коли студент злегка рухав ситом, квасоля у ньому перекочувалася, і ми ніби чули шум хвиль... Музична імпровізація Романа Гурка нагадувала казахську мелодію... [Потім]... загорілося світло...“. У свідомості одразу – картина, музика, голоси, світло. Власне, перш за все – світло. Інше світло. Шевченко, якого читали так багато і так невправно, що аж перестали читати, тому що перестали чути. І раптом – таке дійство. Наведена цитата – це Вірляна Ткач про одну зі своїх експериментальних вистав, у яких використано українські поетичні тексти. Тексти, які й увійшли в антологію „В іншому світі“. Дивно читати про виставу, якої не бачив, – але таки цікаво, і страшенно тішить, що антологія, крім власне поезії, містить ось такі коментарі режисера, акторів, сценографів, композиторів, оформлювачів та... глядачів. Книжка вийшла справді дуже вичерпною, повною, і цінність її становить не лише корпус текстів, але і всі супровідні матеріали: ґрунтовна передмова перекладаознавця Ольги Лучук, переднє слово Наталії Пилипюк (директора Гарвардської Літньої школи, де Вірляна задіювала студентів у виставах),



вступ Вірляни Ткач, коментарі, світлини, відгуки преси, короткі інтерв'ю з акторами. Усе це створює дуже виразний ефект присутності – у Львові, Києві, Нью-Йорку, Гарварді – ціла подорож! Бо якщо вже ми не мали змоги подивитися цю виставу, то принаймні тепер маємо бодай якесь уявлення про світло і рух на сцені, і про те, як саме, у якому контексті ожив український – перекладений на англійську мову – вірш.

Що ж таке „інше світло“? Напевно, це перш за все інша мова. Коли читаєш відомі тобі тексти іншою мовою, то виникає ефект очуднення, відсторонення, яке відкриває нові грані уже, здавалося би, добре знайомих поезій. Я би сказала, іноді навіть обуджує ці поезії. Переклад насправді не терпить текстів слабких, текстів „водянистих“, текстів багатослівних, тим паче переклад такою економною мовою, як англійська – її безжалний і прозорий синтаксис, її внутрішня логіка категорично не приймають порожнечі. Я пам'ятаю це ще з тих часів, коли працювала на конференціях усним перекладачем – рідне пострадянське чиновництво, виступаючи перед англomовцями, обдаровувало аудиторію „перлами“ – реченнями без підмета, присудка і сенсу, – вислови, які доводилося блискавично, на ходу замінювати власними. Звісно, поезія – це зовсім інша річ, і тут уже йдеться не про підмет і присудок (як сказав хтось із відомих, перекладені слова однаково завжди брешуть – це тільки перекладені тексти, трапляється, кажуть правду), але вибір віршів – річ усе ж таки дуже симптоматична: чому, ну чому один текст щось каже англomовцеві, а інший – начебто такий відомий, такий гарний, такий видатний у себе на батьківщині – не каже нічого, бо сама мова (читай „культура“) його не приймає? Українська література часто постає

як „закрита“ для світу. Якось один із найвпливовіших німецьких критиків, Марсель Райх-Раніцкі, народжений у Польщі, сказав щось схоже про літературу польську – власне, про польську поезію: мовляв, шанси бути прочитаним у світі матиме той польський поет, до творів якого не треба давати величезні коментарі, переповідаючи драматичну польську історію (бо ж світ пам'ятає лише версії „переможців“ – тих, чії держави спромоглися мати колонії, владу, ба навіть і мову). Може, й так. А може, існує спосіб знайти ту „больову точку“, до якої не треба ніяких підручників з історії. Адже Вірляна сміливо задіює у виставах поезії Тичини. Для неї він – поет, із творчістю якого можна мати справжній діалог. А тому й англomовцям ці тексти щось кажуть.

Власне, антологія перекладів Вірляни Ткач, режисера нью-йоркського театру „Ля МаМа“, і Ванди Фиппс, відомої американської поетки, упорядкована Ольгою Лучук, не претендує на те, аби показати основні тенденції чи висвітлити певні зрізи літературного процесу. Це зібрання текстів, використаних в авангардних виставах мистецької групи „Яра“. Єдина хронологія тут – це хронологія вистав. Тому в одній виставі можуть бути задіяні і вірші Володимира Свідзінського, і тексти Віктора Неборака. Незвична антологія зовсім не схожа на своїх – нечисленних, щоправда, – попередниць. Це не є ні суто „поетичне“, ні суто академічне видання: це є квінтесенція синтезу – мистецтв, культур, голосів, епох. Все так просто і разом із тим так не просто. Після падіння залізної завіси ми ще не встигли і роздивитися навколо, вжитися і звикнути до нового світу і нових краєвидів, зуміти побачити себе самих у дзеркалі культури тепер уже світової, а наші тексти вже існували у цих виставах, витворюючи місток до тієї культури, подаючи про нас звістку. Досі в Україні побутувало (боюся сказати – може, і далі побутує?) уявлення про діаспору як про асамблею, котра, крім носіння вишиванок, поїдання вареників та оплакування Неньки, нічим іншим і не займається. Діаспору звикли ототожнювати перш за все із провінційністю світогляду, відсталістю, відірваністю від „метрополії“ – не зауваживши, що всіма цими якостями відзначається насамперед сама метрополія. Діаспора, навпаки, має потенціал відкривати і „освоювати“ території інших культур, залучати

їхні цінності у поле тяжіння культури власної. Митці такого рівня як Вірляна Ткач, створюючи свої експериментальні вистави (часто – на українському матеріалі, на українському ґрунті), пропагують аж ніяк не консервацію і не відсталість, а діалог культур, динаміку, взаємозбагачення.

Українська поезія у перекладах Вірляни Ткач і Ванди Фиппс – це перш за все „текст для театру“, як каже Вірляна. Симптоматично, що перша вистава називається „Світло зі Сходу“, і вірші, задіяні у ній – це тексти Тараса Шевченка і Павла Тичини. Взагалі, коло тут широке – від Шевченка до сучасних авторів із покоління дев'яностих. Вірляна зізнається, що перекладають вони з Вандою так, аби вірш перш за все добре звучав „на голос“ – адже його мусять промовляти актори зі сцени, і якщо актор затинається – отже, переклад поганий. За переклад „Лісової пісні“ Лесі Українки Вірляна і Ванда отримали престижну перекладацьку нагороду. Актори, котрі не знали, що п'єса перекладна, навіть не здогадувалися про це, настільки „своїм“ звучав текст. Вистава „Лісова пісня Яри“ є радше інтерпретацією твору Лесі Українки, ніж намаганням дотриматися „букви“ п'єси. Такою самою інтерпретацією є і її переклад – Вірляна і Ванда зізнаються, що задля того, аби текст звучав по-англійськи органічно, вони переклали „Лісову пісню“ вільним віршем, не зберігаючи версифікації оригіналу. Може, і не всі перекладознавці погодяться із таким підходом, адже існують різні школи, різні теорії, і немало списів ламається у дебатах про перекладацькі практики – відтворювати ритм чи ні? Зберігати принаймні ритм оригіналу чи ні? Англомовна поезія, проте, на сьогодні є переважно неримованою, і часто її ритми – прості, як дихання. Це навіть не білі вірші, це справді верлібри – „вільні вірші“. Тому переклад „Лісової пісні“, так само як і інших інтерпретованих текстів, вміщених у антологію, і приваблює англомовного читача і глядача. Я би сказала, що це переклади, де за основну одиницю береться навіть не слово (перекладені слова, як ми пам'ятаємо, брешуть...), а інтонування. Це те, що відомий перекладознавець Юджін Найда, дослідник перекладів Біблії на різні світові мови, назвав би „динамічним перекладом“ – не просто перелицьовування слів, але перенесення понять, конотацій,

духу і всього того, що так важко піддається означенню, не лише в іншу мову, але й в іншу культуру.

„...Коли загорілося світло, глядачі побачили аркуш білого паперу, який простягався уздовж всієї сцени. Дві молоді жінки вийшли з відром фарби та пензлем і поволі почали малювати чорну лінію на білому папері...“ Ця позірно проста чорна лінія – ідея сценографа „Яри“, Ватоку Уено, одного із засновників групи (разом із Вірляною і Вандою). Це теж переклад – як каже Вірляна, „переклад дизайну на мову японської естетики“. Дизайн Уено – це мінімум об'єктів, аби ще виразніше було видно основне, тобто поезію, котра і є душою цих вистав. Отже, актори малюють чорну лінію на білому папері. „Це тривало кілька хвилин під шум хвиль і звуки флейти...“ – читаємо далі. А тоді була поезія Шевченка – „розпачливий, самотній крик поета на засланні“. Вірші на сцені оживають у такий дивний, драматичний і разом із тим природний спосіб, що це здається майже неймовірним. Ці вистави торкають. Вірші, задіяні в цих виставах, торкають. Переклади віршів теж торкають. Це свої вірші і разом із тим інакші, тому що вони починають існувати і для інших людей, інших культур, і цей погляд, ця увага – міняють їх. І, напевно, міняють нас, – вивільняючи від самотності й запрошуючи до діалогу.

Оксана Луцишина, Ужгород

„Спокуса говорити“ і насолода прочитання

Галина Петросаняк. Спокуса говорити, Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2008, 96 с.

У своїй третій книжці „Спокуса говорити“ Галина Петросаняк, івано-франківська досі поетка (з огляду на дві видані поетичні збірки) на решті постає перед широким колом читачів у своїй справжній творчій багатогранності (про що, зрештою, завжди знали її друзі) – як поетка, есеїстка та перекладач. Отож, маємо чудовий мікс, і Галинина „спокуса говорити“ обертається для читача у „насолоту прочитання“.

Книжка починається поетичним циклом „Після відпливу“. Ці вірші, мабуть, можна назвати віршами про кохання, і це дуже особлива



поезія. Вона – потік яскравого сонячного проміння, котре, пробиваючись крізь щільно зсунуті важкі плюшеві гардини, гасить всі звуки зовнішнього світу і забарвлює кімнату в густий, насичений бордовий присмерк. У ньому добре запалювати свічки, пити в їхньому мерехтливому сяйві старе вино з маленьких кришталевих келишків роботи давніх богемських майстрів, вловлювати насичений запах доброї кави, яку хтось на кухні готує для тебе по-турецьки. „Адже нас може викинути на берег в чужій місцині, / де потуги голосу не спричиняють коливання. / Не кажучи вже про те, що по обидва боки віднині / нам і так занадто багато відведено для мовчання.“

І водночас вона – це світло, м'яке і лагідне, ніжність сонця, що сходить, даруючи новий день і нове життя. „Мій погляд вбирає для тебе квітневі поля, / танець метелика над водою, тріумф вишні. / Так мудро і лагідно якір мого корабля / у гавані материнства опускає Всевишній“.

Сама авторка у есеї „Життя як перетин кордонів, або Viva vox“ зізнається: „...майже усі вірші, які я написала, витримані на дуже низькій і похмурій, як для жіночого голосу, ноті – таке писання для мене найорганічніше“. І в певному сенсі це також правда, цю органіку вловлюєш інстинктом, як звір нутром небезпеку. Вона – ріка, радше холодна, аніж тепла, радше повільна, аніж швидка, несе свої потужні води сильно і легко, але хтозна, які вири й чорторії ховає її глибина, і скільки кораблів з неоціненними коштовностями та раритетами спочивають на її скелястому дні? „Коли з улоговини підніметься мряка, коли на / здичавілім березі знову в ціні буде чистий папір, прийди, я б хотіла з Тобою ділити зелені вина / гуцульської осені у холодних келихах гір“.

Своїми есеями „Запасний вхід“

та анотації

Галина Петросаняк вибудовує в просторі своєрідну онтологічну піраміду – „Ферескул (Черемошна) – Івано-Франківськ – Європа“. Вони починаються „Зимою у горах“ (Ферескул), потім маємо трохи гір у „Житті як перетин кордонів, або Viva vox“ і „Велике гуцульське весілля“: як гуцульський ліжник різнобарвних (у якому і темних доволі) ниток тчеться гірське життя авторки, за фактурою дуже трепетне в своїй щирості та відвертості, дуже образне і справжнє: „...де гардероб старшого покоління складався лише з домотканих грубих сорочок і мануфактурних кожухів та запасок, де корову нежартома називали „мамочка“, малих дітей прив’язували за ногу до ліжка, щоб вони не докучали, а сусідів транзистор слугував чи не єдиною ознакою того, що Середньовіччя все ж таки позаду?“.

Життя як спротив важким природнім умовам, особливо взимку. „...Прати – навіть узимку – мама ходила до потоку – ще далі, зате води більше й на бистрині полокати легше. Якщо, звичайно, не зважати, що руки після такого прання закладають. Одні з перших дитячих спогадів – молода мама плаче від нестерпного болю в руках...“ І життя як „відлуння справжнього Едему“, якщо мати час і змогу розгледіти його красу: „потоки з косяками форелі, яка нікого не дивувала, запашне різнотрав’я й різноквіття, щедрі грибні поляни, ягоди в перламутрових росах...“.

Шлях молодого горянки до Європи проліг через Івано-Франківськ, зрештою, це місто мало стільки назв, що його можна називати просто „містом“. Містом „сецесійного світла вілли з мезоніном, проникливих поглядів, макаронів, атлантів, каріатид, вишуканих ліній церков...“ Географія мандрів різноманітна: Відень, маленьке словацьке містечко Пухов, Прага, північні чеські гори Крконоше, Краків, а разом з ними – нові обличчя, нові імена, нові враження, нові вірші і нові пісні, новий досвід, такий несхожий на весь попередній, досвід перетворення поразки на перемогу. Бо, за словами Яна Веріха, дивовижного коміка, автора й письменника, добре знаного в Чехії, завдяки якому авторка відкрила для себе весь чар чеської мови, – „Людина, яка подорожує з жагою пізнавати, долає величезні відстані перш за все на шляху до себе самої“.

„Вишня в Кіото“ – останній розділ книжки – переклади з німецької Райнера Кунзе, майже невідомого в нас поета, якого Мілан Кундера назвав найбільшим слов’янином серед німців. Маємо нагоду прочитати автентичні тексти і переклади цього „мінімаліста щодо форми... і максималіста щодо змісту“, аби вкотре переконатися (чи вперше повірити), що ефемерне, неіснуюче в дійсності, прозоре і легке нематеріальне слово насправді має вагу і силу, що їх годі собі уявити. Бо „у нас завжди є вибір / щонайменше – не схилитися перед тими / хто нас його позбавив“.

Марія Мициць, Івано-Франківськ

„Повне зібрання творів“ Б. І. Антонича

Богдан-Ігор Антонич. Повне зібрання творів, Львів, Літопис, 968 с (+ 32 - ілюстрації), 2009.

➤ Видавництво „Літопис“ у співпраці з Львівським національним університетом імені Івана Франка видало повне академічне зібрання творів Богдана-Ігоря Антонича, куди увійшли поетичні і прозові твори, поетичні переклади, лібрето опери „Довбуш“, статті, листи, неопубліковані раніше фрагменти, документи, нотатки Антонича, які мають велике значення для осмислення багатогранної особистості письменника.

Повне зібрання творів Антонича виходить друком уперше, вміщуючи понад 40 нових текстів. За життя поета окремими виданнями побачили світ лише три його збірки. Роком після смерті вийшло друком ще дві, підготовлені за рукописом. Решта творів Антонича була надрукована в різноманітних періодичних виданнях того часу, деякі так і не побачили широкого читача й зберігаються в особистому архіві поета.



Досі упорядники та видавці творів Антонича мали на меті насамперед ознайомити літературну громадськість із творчістю геніального лемка, а не зібрати повне видання. 1966 року Мікулаш Неверлі у Пряшеві, а 1967-го – Святослав Гординський та Богдан Рубчак у Нью-Йорку видали книги творів Антонича, однак повними їх можна назвати лише щодо передруку збірок (за невеликими винятками). У Радянській Україні, попри виразно негативне ставлення до постаті Антонича, 1967 року Дмитро Павличко упорядкував книжку вибраного Антонича, яка стала своєрідним вибухом у тогочасному літературному житті. Однак, так само як і пражське та нью-йоркське, видання 1967 року не претендує на вичерпність. У книжку за редакцією Д. Павличка не ввійшла низка творів, які написав Антонич поза збірками. Це ж стосується виданої 1989 року (упорядкування Д. Павличка, передмова М. Ільницького) книжки Антонича в серії „Бібліотека поета“. 1998 року в Києві видано збірку Антонича (упорядник Л. Головата, редактор-упорядник М. Москаленко), яка сьогодні стала бібліографічною рідкістю.

Тексти творів повного академічного видання подані за першодруком (або ж за рукописом) із максимальним збереженням мови автора, що уможливить серйозні наукові дослідження у різних гуманітарних сферах. Цінність книжки й у ґрунтовних коментарях упорядника Данила Ільницького та розлогій передмові, автором якої є відомий літературознавець, член-кореспондент НАН України Микола Ільницький, один із перших „відкривачів“ Антонича. Микола Ільницький уже понад 40 років досліджує творчість геніального українського поета, під керівництвом професора Ільницького захищено дисертацію про Антонича.

Окрасою видання є 32 повноколірні сторінки ілюстративного додатку з унікальними 5-ма світлинами Антонича, фотокопіями документів (свідцтво про народження, свідцтво зрілості, диплом магістра філософії та ін.), копіями рукописів, обкладинками збірок Антонича авторства Святослава Гординського, Володимира Ласовського, ілюстраціями за мотивами творів поета.

Воплі Відоплясова.
Ладо (Країна мрій, 2009)

» Як означили диск самі музиканти, – це „максі-сингл у форматі CD“. Звісно, назвати „Ладо“ повноцінним альбомом було б перебільшенням, адже з усіх шести треків лише титульний – власне „Ладо“ (а також його радіо-версія) – належить авторству самих „ВВ“. Інші ж чотири, що з'явилися, як написано на сайті групи, „за різних обставин і в різний час“ (не кажучи про те, що досить різні вони і за стилем), не входять до номерних альбомів групи. Тож їхню появу на окремому диску варто сприймати як маленький дарунок музикантів своїм прихильникам.

Хтось може подумати, що записувати альбом через одну нову пісню – свідчення якщо не творчої кризи, то принаймні спаду активності. Багато хто висловлював сумніви, що „Воплі Відоплясова“ взагалі зуміють написати хоча б якийсь новий хіт.

Та вочевидь у музиці, як і в кожному мистецтві, не кількість є визначальною. Тим паче, що „Ладо“ показує слухачам і глядачам (бо ж кліп з'явився майже одночасно з аудіо, і вже від зими активно курсував на телебаченні) вже дещо інших ВВ – більш ліричних, спокійніших (куди й зник молодечий шал „Весни чи „Танців“), але водночас якихось глибших і мудріших. Здається, і такий впізнаваний голос Олега Скрипки змінився й трохи навіть академізувався. І в усі підстави припускати, що саме в такому напрямі розвиватиметься музика ВВ і надалі, – не даремно ж Скрипка назвав пісню „першою ластівкою нового повнометражного альбому“.



Що ж до інших треків, то виокремити хочу пісню „Лети, моя мила сестро“ – українську версію рок-хіта гурту „Queen“ „Sail Away Sweet Sis-“

ter“. Її, до речі, схвалили британські музиканти, а дозвіл на переробку підписав гітарист гурту Браян Мей, який і є автором пісні. Адаптувавши текст до українських реалій (тут Скрипка звертається нібито до всіх українських „сестер“, що „шукають кращої долі“ десь далеко поза рідним краєм), музиканти надали пісні „вешнього“ колориту, ввели елементи українського фольку й традиційного народного співу у виконанні „Божичів“. Втім, попри всі ці зміни, британська балада в українській версії не затирається – лишаються впізнавані гітарні пасажі й типові інтонації „Queen“. Напевно, це саме той випадок, коли адаптована версія не звучить вторинно щодо оригіналу, але в той самий час не змінює його до невпізнаваності.

Інша справа з піснею „Alain Delon“ – французькою версією старезного хіта „Наутіліуса Помпіліуса“. В цій чарівній пісеньці, з оновленим текстом, легкими шансонними мотивами (хоча баян Скрипки все одно звучить не по-французьки, а дуже навіть по-українськи) та з перкусійними в ямайському дусі, впізнати „наутіліусового“ Алена Делона, який п'є „не одеколон“, а „двойной бурбон“, можна хіба по приспіву. Що, звичайно, ніяк не впливає на враження від музики. Цікаво, що Бутусов сам запропонував Скрипці переспівати свій давній хіт.

Крім названих, до диску ввійшли також „Марш сілових стрільців“, записаний під час роботи над альбомом „Українська героїчна пісня“, та live-версія „Голубки“, записана 2005 року під час „Країни мрій“, яку ВВ традиційно виконує спільно з фольк-гуртом „Божичі“.

Green Silence (UKRmusic, 2009)

» Дебютний альбом львівського гурту „Green Silence“, до складу якого входить аж вісім музикантів і який з'явився ще 2003-го і відтоді час від часу потрохи змінював свій склад і музичні вподобання, не має назви. Замість неї на обкладинці – зелена зебра. І лишається тільки здогадуватися, чому музикантам саме ця істота асоціюється з тишею, і чи має їхня „зелень“ щось спільного з екологічним рухом.

У кожному разі, альбом і справді дуже „смугастий“ (як і належить зебрі) – неоднорідний і контрастний,

а чергуються тут такі різні речі, що говорити про стильові домінанти було б цілковитим безглуздом. Самі ж музиканти написали, що грають „салат із джазу, блюзу, фанку, рок-н-роллу і багато, багато чого“ (і список цей можна подовжувати й подовжувати).



Що імпонує в „Green Silence“ найбільше – це та позитивна енергія, яку несе кожна їхня композиція. Те, що музика написана і зіграна насамперед для власного задоволення, сумнівів не викликає, – надто вже це впадає у вухо (та й приховувати подібні речі нема потреби). І там, де музикантам раптом забракне оригінальності (бо мимовільні наслідування, відчутні впливи тут таки трапляються) – вони „витягують“ драйвом, своїм літнім, сонячним аж до засліплення в очах, настроєм і симпатичним божевільням, що штовхає їх на різні музичні „вар'яції“.

Що ж до впливів – їх навіть в „офіційному“ переліку музикантів чимало: INXS, Radiohead, Crash test dummies, Morphine, the Cure, Bob Marley тощо. Що вже казати про відверті стилізації (під диско, самбу, кантрі, рок-н-рол, ска тощо) та цитати (від гуцульських коломийок до головного хіта кіно-„Титаніка“). З українського контексту згадуються і „Гадюкіни“, і „Тік“, і ще купа різних гуртів зовсім різного спрямування.

Та в якийсь момент бажання ідентифікувати й запам'ятовувати всі фрагменти музичної мозаїки зникає, бо те, що виникає внаслідок їхнього поєднання, виявляється цілком самодостатнім і потрохи вибудовується в окрему картинку, що, коли подивитися з відстані, таки нагадуватиме трохи зелену зебру...

Роксоляна Свято, Київ



Українці не любили євреїв, переслідували їх, але не перетворювали цю ненависть на добре вироблену систему поглядів. Навіть у найбільш ксенофобних працях українських націоналістів немає прикладів очевидного антисемітизму. Щонайбільше, євреїв у них трактують як „другорядних ворогів“.

Ярослав Грицак